

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

- Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις
- Δημοσιονομικές εξελίξεις
- Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές
- Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη
- Ειδικά Θέματα

Οικονομικές

εξελίξεις

Εκδότης:

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Υπεύθυνος Σύνταξης:

Παναγιώτης Γ. Λιαργκόβας

Αναπληρωτής Υπεύθυνος Σύνταξης:

Νικόλαος Ροδουσάκης

Μέλη της Επιτροπής Σύνταξης:

Κωνσταντίνος Λοίζος

Βλάσης Μισσός

Φωτεινή Οικονόμου

Γλωσσική και Τυπογραφική

Επιμέλεια:

Ελένη Σουλτανάκη

Τμήμα Εκδόσεων

Πληροφορίες:

Εύα Τουλίτση

Τηλ.: 210 3676347

Παραγωγή:

[βιβλιοτεχνία]

Παππάς Φώτιος και ΣΙΑ Ο.Ε.

Copyright 2020

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Αμερικής 11, Αθήνα, 106 72,

Τηλ.: +30-210-3676.300, 210-3676.350

Fax: +30-210-3630.122, 210-3611.136

Δικτυακός τόπος: www.kepe.gr

Το περιοδικό **ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ** αναρτάται στον δικτυακό τόπο www.kepe.gr
στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα.

Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στα άρθρα είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία
γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Διατίθεται δωρεάν

Σύνοψη και Συμπεράσματα	3
1. Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις	9
1.1. Θετικές οι εξελίξεις στην πλειονότητα των συνιστωσών της ζήτησης πριν την εκδήλωση των επιπτώσεων του Covid-19, <i>Γιάννης Παναγόπουλος, Κωνσταντίνος Λοΐζος</i>	9
1.2. Ο κορωνοϊός μείωσε τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, <i>Αιμιλία Μαρσέλλου</i>	17
1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ, <i>Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα</i>	20
1.4. Η ελληνική οικονομία (ξανα-)μπήκε προσωρινά σε ύφεση, <i>Νικόλαος Ροδουσάκης, Γιώργος Σώκλης</i>	22
1.5. Τα βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας βελτιώνονταν μέχρι τη θέσπιση περιοριστικών μέτρων στις αρχές Μαρτίου του 2020, <i>Ιωάννης Χολέζας</i>	26
1.6. Αναμενόμενες απώλειες στη χρηματιστηριακή αγορά λόγω της πανδημίας, <i>Φωτεινή Οικονόμου</i>	35
1.7. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας, <i>Αριστοτέλης Κουτρούλης</i>	40
2. Δημοσιονομικές εξελίξεις	49
2.1. Κρατικός Προϋπολογισμός, δημόσιο χρέος και προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών, <i>Ελισάβετ Ι. Νίτση</i>	49
3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές	56
3.1. Εισοδηματική φτώχεια και ανισότητα εργαζομένων στην ΕΕ15, <i>Βλάσης Μισσός</i>	56

4. Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη	60
4.1. Προοπτικές της ενεργειακής μετάβασης της Ελλάδας προς μία οικονομία χαμηλής έντασης άνθρακα, Βασίλης Λυχναράς	60
4.2. Περιφερειακή εξειδίκευση και γεωγραφική συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας υπό το πρίσμα της πανδημίας, Έρση Αθανασίου	66
4.3. Εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων, Αθανάσιος Χύμης	76
 Ειδικά Θέματα	 81
Η εξέλιξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην μεταποίηση και την παροχή ενέργειας ανά την Ευρωπαϊκή Ένωση από το 2007 έως το 2016, Πρόδρομος Προδρομίδης, σε συνεργασία με τους Κωνσταντίνο Μπακρή, Χριστόφορο Μαλακατέ, Φώτιο Μέρμυγκα, Αθηνά-Νικολέττα Νικολάου, Ευαγγελία Παπαδοπούλου, Παναγιώτη Παύλου, Εμμανουήλ Σκοτώρη	81
Ανατομία της δυνατότητας εργασίας από το σπίτι στην Ελλάδα, Νικόλαος Κ. Κανελλόπουλος	98
Τουρισμός και κορωνοϊός: Οι επιδράσεις στην ελληνική οικονομία και ο αντισταθμιστικός ρόλος του δημόσιου τομέα, Νικόλαος Ροδουσάκης, Γιώργος Σώκλης	109

Σύνοψη και Συμπεράσματα

Η πανδημία του κορωνοϊού ανέκοψε (προσωρινά) τη δυναμική της ελληνικής οικονομίας στις αρχές του 2020

Στις αρχές του 2020 η ελληνική οικονομία (με την εξαίρεση των ιδιωτικών επενδύσεων) είχε αρχίσει να εμφανίζει μια αξιοσημείωτη δυναμική (βλ. ενότητα 1.1). Έχοντας επιλύσει τα βασικά μακροοικονομικά της προβλήματα, αναπτυσσόταν με ρυθμούς υψηλότερους από αυτούς των άλλων χωρών της Ευρωζώνης. Είχε περάσει ήδη μια δεκαετία από τότε που η Ελλάδα βρέθηκε στη δίνη της οικονομικής κρίσης. Στον δημόσιο διάλογο είχαν αρχίσει να αναπτύσσονται προβληματισμοί σχετικά με το αναπτυξιακό μοντέλο της χώρας. Η κυβέρνηση, μάλιστα, συνέστησε, ήδη από τον Ιανουάριο 2020, μια επιτροπή με επικεφαλής τον νομπελίστα οικονομολόγο Χριστόφορο Πισσαρίδη προκειμένου να υποβάλει σχετικό αναπτυξιακό σχέδιο¹. Την ώρα που υπήρχαν αυτοί οι προβληματισμοί, μια μη οικονομική εξωτερική-παγκόσμια διαταραχή, η πανδημία του κορωνοϊού, ήρθε να ανατρέψει τη δυναμική που με κόπο και θυσίες του ελληνικού λαού είχε αρχίσει να διαμορφώνεται στην ελληνική οικονομία. Η ύφεση πήρε τη θέση της μεγέθυνσης και η απογοήτευση πήρε τη θέση της χαράς.

Οι πρώτες επιπτώσεις από την εμφάνιση της πανδημίας έγιναν ορατές από την αντίδραση του δείκτη του Χρηματιστηρίου Αθηνών και από την άνοδο των επιτοκίων των ομολόγων (βλ. ενότητα 1.6). Μεγάλη είναι επίσης και η επίπτωση του κορωνοϊού στον τουρισμό, που αποτελεί τη βασική συνιστώσα του ΑΕΠ της χώρας (βλ. σχετικό Ειδικό θέμα). Τα 30 εκατ. τουριστών που παραδοσιακά έρχονταν στην Ελλάδα, κινούσαν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες στην εστίαση, την ψυχαγωγία και τις μεταφορές. Μια άλλη συνέπεια είναι η επίδραση του κορωνοϊού στον φόβο των επενδυτών. Η εμπειρία δείχνει ότι, όταν διαχέεται φόβος λόγω εξωτερικών γεγονότων, οι επενδυτές προσπαθούν να βρουν ασφαλή «λιμάνια» για τα κεφάλαιά τους. Τέλος, ένα κανάλι άμεσων επιπτώσεων σχετίζεται με το προσωρινό κλείσιμο επιχειρήσεων και

οργανισμών καθώς επίσης και με το επίσης προσωρινό πάγωμα κάποιων δραστηριοτήτων (βλ. ενότητα 1.5). Οι μακροοικονομικές προβλέψεις, όπως αποτυπώθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση στο Πρόγραμμα Σταθερότητας, εκτιμούν ύφεση από 4,7% (βασικό σενάριο) έως 7,9% (δυσμενές σενάριο), ενώ υπάρχουν προβλέψεις και για ύφεση γύρω στο 10% (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ΔΝΤ) ή και πολύ περισσότερο (ΟΟΣΑ). Αντίστοιχα, η πρόβλεψη για το πρωτογενές έλλειμμα κυμαίνεται από 1,9% του ΑΕΠ στο πρώτο και 2,8% του ΑΕΠ στο δεύτερο σενάριο του ΥΠΟΙΚ (το ΔΝΤ προβλέπει 5,1% του ΑΕΠ).

Οι προβλέψεις για το ύψος του ακαθάριστου χρέους της Γενικής Κυβέρνησης για το 2020 είναι αντίστοιχα δυσοίωνες (βλ. ενότητα 2.1.2). Η πρόβλεψη του Προγράμματος Σταθερότητας της ελληνικής κυβέρνησης είναι για αύξηση κατά 6,1 δισ. ευρώ (θα ανέλθει στα 337 δισ.), όμως, με την παράλληλη πτώση του ΑΕΠ, θα αυξηθεί κατά 12,2 μονάδες ως ποσοστό του ΑΕΠ, φθάνοντας στο 188,8%. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προβλέπει αύξηση 20 ποσοστιαίων μονάδων αγγίζοντας το 196,4% του ΑΕΠ, ενώ το ΔΝΤ θεωρεί ότι το χρέος θα ξεπεράσει το 200% του ΑΕΠ.

Η πρόσφατη ανακοίνωση της ΕΛΣΤΑΤ για ύφεση 0,9% το πρώτο τρίμηνο σε ετήσια βάση καταδεικνύει αντοχή από την πλευρά της οικονομίας και πως συγκριτικά με τη Γερμανία (-2,3% το πρώτο τρίμηνο σε ετήσια βάση), τη Γαλλία (-5,3%), την Ισπανία (-4,1%), και την Ιταλία (-5,4%) η επίδοση της Ελλάδας ήταν σαφώς καλύτερη².

Σήμερα οι περισσότεροι αναλυτές προχωρούν σε επανεκτίμηση της κατάστασης προβλέποντας μικρότερη ύφεση. Για παράδειγμα, ο ΟΟΣΑ θεωρεί ότι θα έχουμε ύφεση (μόνο) 8% το 2020 και ανάπτυξη 4,5% το 2021³. Στο ΚΕΠΕ, εκτιμούμε πλέον την ύφεση στο εύρος 5,67% με 7,16% (βλ. ενότητα 1.4). Το σημαντικότερο στοιχείο της αλλαγής αυτής είναι η **εμπιστοσύνη και αξιοπιστία** που δημιουργήθηκε στη χώρα μας από τη διαχείριση της υγειονομικής και της οικονομικής κρίσης από την ελληνική πολιτεία. Εμπιστο-

1. <<https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1551071/sugkroteitai-epitropi-gia-to-sxedio-anaptuksis-tis-ellinikis-oikonomias-proedros-o-xr-pissaridis>>.

2. Βλ. <<https://www.kathimerini.gr/1081360/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/yfesh-09-sthn-ellada-to-prwto-trimhno>>.

3. Βλ. <<https://www.capital.gr/oikonomia/3459810/oosa-mikroteri-i-ufesi-stin-ellada-to-2020-se-xsesi-me-tin-eurozoni>>.

σύνη και αξιοπιστία ήταν τα «χαμένα» όπλα της ελληνικής οικονομικής πολιτικής για δεκαετίες. Αξιοπιστία σημαίνει προσήλωση στους στόχους της πολιτικής της χώρας με ειλικρίνεια, συνέπεια, μεθοδικότητα και υπευθυνότητα. Η αξιοπιστία ενισχύει έμπρακτα την εμπιστοσύνη τόσο εντός όσο και εκτός της χώρας. Με τη σειρά της, η εμπιστοσύνη βελτιώνει τις προσδοκίες και αυτές πριμοδοτούν τις προσπάθειες της κυβέρνησης, φέρνοντας το επιθυμητό αποτέλεσμα, που δεν είναι άλλο από τη γρήγορη και σταθερή επανόρθωση της οικονομίας. Τα πρώτα δείγματα γραφής συνηγορούν στην παραπάνω υπόθεση. Αντανακλώνται στην επιτυχή έξοδο της χώρας όπου δανείστηκε για 10ετές ομόλογο με επιτόκιο 1,5%⁴. Δεν είναι η πρώτη φορά που βγήκε η χώρα στις αγορές. Είναι όμως η πρώτη φορά κατά την οποία το κόστος δανεισμού είναι τόσο μικρό για ένα δεκαετές ομόλογο. Τον Μάρτιο του 2019, το αντίστοιχο επιτόκιο δανεισμού ήταν 3,9%. **Άρα η εμπιστοσύνη είναι το άλφα και το ωμέγα στην οικονομία.** Και αυτό είναι ένα σημαντικό μήνυμα που πρέπει να το κρατήσουμε για τους επόμενους μήνες. Οι ξένοι επενδυτές δανείζουν στις σημερινές συνθήκες την Ελλάδα με ευνοϊκό επιτόκιο. Και μάλιστα σε μια περίοδο γεωπολιτικών εντάσεων όπου η Ελλάδα απειλείται από την επιθετικότητα της Τουρκίας. **Απόδειξη και αυτό του πόσο σημαντικό είναι ότι η χώρα μας είναι «δεμένη» με το ευρώ.**

Ο τουρισμός επηρεάζεται αρνητικά

Ο τουριστικός τομέας αναμένεται να αντιμετωπίσει ένα από σημαντικότερα πλήγματα από τη διεθνή εξάπλωση του νέου κορωνοϊού (COVID-19), γιατί συμβάλλει σημαντικά στην ελληνική οικονομία. Η πρακτική που συνήθως ακολουθείται για την εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι να διαιρείται η εγχώρια τουριστική δαπάνη με το ΑΕΠ της οικονομίας. Μια τέτοια εκτίμηση θα έδινε μια συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία για το έτος 2018 της τάξης του 9,7%. Ωστόσο, η σύγχρονη αναγνωρισμένη προσέγγιση για την εκτίμηση της συμβολής του τουριστικού τομέα στην οικονομία είναι μέσω του συστήματος των Δορυφόρων Λογαριασμών Τουρισμού (ΔΛΤ), όπου εκτιμάται η τουριστική ακαθά-

ριστη προστιθέμενη αξία, το τουριστικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν και ο δείκτης της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία (tourism ratio). Ο δείκτης της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία (tourism ratio), ο οποίος ορίζεται ως ο λόγος της συνολικής (εισερχόμενη και εσωτερική) τουριστικής κατανάλωσης προς τη συνολική προσφορά της οικονομίας, αποτελεί έναν διεθνώς αναγνωρισμένο δείκτη μέτρησης του ειδικού βάρους του τουριστικού τομέα σε μια οικονομία. Στο σχετικό Ειδικό θέμα εκτιμήσαμε τον δείκτη συμβολής του τουρισμού στην οικονομία (tourism ratio) χρησιμοποιώντας στοιχεία της εγχώριας τουριστικής δαπάνης (€17,9 δις.), καθώς και τη συνολική προσφορά στην οικονομία για το 2018, και διαπιστώσαμε ότι αυτός διαμορφώνεται στο 5,6%. Το εν λόγω μέγεθος μπορεί να φαίνεται «μικρό» σε σχέση με όσα συνήθως δημοσιεύονται για τη συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία, αλλά είναι σε απόλυτη αντιστοιχία με τα σχετικά μεγέθη που ανακοινώνουν και άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ)⁵. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία δεν θα πρέπει να συγχέεται με τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις που προκαλούνται από μεταβολές στην τουριστική ζήτηση. Σε πρόσφατη *Ανάλυση Επικαιρότητας* του ΚΕΠΕ υπολογίσαμε ότι στο υποθετικό-ακραίο σενάριο μηδενισμού των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων της χώρας, η μείωση στο ΑΕΠ της οικονομίας θα είναι, σταθερών όλων των άλλων παραγόντων, της τάξης του 10,4%, η μείωση στην απασχόληση της τάξης του 11,2% και η αύξηση του ελλείμματος του Ισοζυγίου Αγαθών και Υπηρεσιών κατά περίπου €12,226 δις.⁶ Την ίδια ώρα όμως, οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των κρατικών καταναλωτικών δαπανών στην ελληνική οικονομία είναι σημαντικά ισχυρότερες από αυτές του τουριστικού τομέα. Δεδομένου ότι ο δημόσιος τομέας καταλαμβάνει το 1/5 περίπου της ελληνικής οικονομίας σε όρους παραγωγής και απασχόλησης, η άσκηση επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής, σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη άσκηση κατάλληλων κλαδικών πολιτικών, είναι εφικτό να αντισταθμίσει σημαντικό μέρος των αρνητικών επιπτώσεων της μείωσης των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων. Κατά συνέπεια, οι εκτιμήσεις του Υπουργείου Οικονομικών για ύφεση 4,7% έως 7,9% φαίνονται, με τα σημερινά δεδομένα, αρκετά βάσιμες.

4. Βλ. <<https://m.naftemporiki.gr/story/1607198/neo-10etes-poiioi-agorasan-to-elliniko-omologo>>.

5. Η συμβολή του τουρισμού στις εν λόγω οικονομίες κυμαίνεται μεταξύ 3,9% (Ιταλία) και 5,8% (Μάλτα), ενώ ο αντίστοιχος μέσος όρος των χωρών της ΕΕ είναι της τάξης του 3,4%. Δηλαδή, η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι σημαντικά υψηλότερη (μεσοσταθμικά κατά περίπου 50%) από τον μέσο όρο των χωρών της ΕΕ, αλλά σε απόλυτη αντιστοιχία με αυτήν των άλλων χωρών του ευρωπαϊκού Νότου. Συνεπώς, η εκτίμησή μας για τη συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι απολύτως ρεαλιστική και σε αντιστοιχία με τις σχετικές εκτιμήσεις άλλων χωρών της ΕΕ.

6. Βλ. ΚΕΠΕ, *Ανάλυση Επικαιρότητας* 2/2020 στο <<https://www.kepe.gr/index.php/el/ta-nea.html>>.

Τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια θα αυξηθούν

Τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια (ΜΕΔ) αποτελούν μία από τις μείζονες σημασίας συνέπειες της μακροχρόνιας κρίσης της ελληνικής οικονομίας που εκδηλώθηκε μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2009. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ποσοστό των «κόκκινων» δανείων επί του συνόλου των πιστώσεων έφτασε κατά μέσο όρο το 29,6% στην Ελλάδα εν συγκρίσει με 6,5% στη ζώνη του Ευρώ για την περίοδο 2009-2015. Ο λόγος αυτός εκτοξεύτηκε στην Ελλάδα στο 47,8% κατά μέσο όρο την επόμενη περίοδο έως τον Σεπτέμβριο του 2018, δεδομένου ότι ο ευρωπαϊκός μέσος όρος ήταν πια κάτω του 4%, ενώ τον Σεπτέμβριο του 2019 μειώθηκε στο 42,1%. Τα παραπάνω καταδεικνύουν τη σοβαρότητα του ζητήματος αυτού και τη μεγάλη απόσταση που οφείλει να καλύψει η χώρα μας στη διαχείρισή του. Άλλωστε σε αυτό το πλαίσιο εντάχθηκε και η κυβερνητική πρωτοβουλία για το σχέδιο «Ηρακλής» που ψηφίστηκε από τη Βουλή των Ελλήνων τον Δεκέμβριο του 2019.

Το ερώτημα που ανακύπτει στη νέα οικονομική κατάσταση που δημιουργείται λόγω της εξάπλωσης της πανδημίας του COVID-19 είναι σε ποιο βαθμό θα επηρεαστεί η προσπάθεια μείωσης των ΜΕΔ από την ύφεση της ελληνικής οικονομίας μέσα στους επόμενους μήνες. Σε μελέτη που πραγματοποιήσαμε στο ΚΕΠΕ διαπιστώσαμε ότι η επίδραση της οικονομικής ανάπτυξης, και εν προκειμένω του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ και της απασχόλησης στην εξέλιξη των ΜΕΔ, εμφανίζεται να είναι στατιστικά ο πιο ισχυρός παράγοντας επηρεασμού του αριθμού των ΜΕΔ⁷. Συγκεκριμένα, η επιτάχυνση του ρυθμού αύξησης της ανεργίας κατά 1% θα μπορούσε να οδηγήσει σε αντίστοιχη επιτάχυνση της αύξησης των ΜΕΔ σε ποσοστά που κυμαίνονται μεταξύ 0,33% και 0,96% για τα επιχειρηματικά και καταναλωτικά δάνεια. Από την άλλη πλευρά, η μείωση του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ κατά 1% θα είχε ιδιαίτερα ισχυρή επίδραση, *ceteris paribus*, καθώς θα οδηγούσε σε αύξηση των στεγαστικών ΜΕΔ κατά 3% περίπου.

Με δεδομένη τη δυσχέρεια στην ιδιωτική οικονομία, σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής ως κύριος αντισταθμιστικός παράγοντας μπορεί να αναδειχθεί η αύξηση των κρατικών δαπανών για τη στήριξη της πραγματικής οικονομίας. **Στην περίπτωση της χώρας μας αυτό μπορεί να σημαίνει μείωση των απαιτούμενων πρωτογενών πλεονασμάτων του Κρατι-**

κού Προϋπολογισμού για όσο διάστημα απαιτείται, προκειμένου να στηριχθεί η οικονομία υπό τις έκτακτες συνθήκες ανοικοδόμησής της. Η σχετικά μικρή επίδραση του ύψους του δημοσίου χρέους στην αύξηση των ΜΕΔ αποτελεί ένα ενθαρρυντικό μήνυμα προς τους υπεύθυνους χάραξης μιας περισσότερο παρεμβατικής πολιτικής στήριξης των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών. Επιπλέον, ο ρόλος του δημοσιονομικού ισοζυγίου και του ελλείμματος του Κρατικού Προϋπολογισμού σχετικά με την εξέλιξη των ΜΕΔ θα πρέπει να εκτιμηθεί σε συνδυασμό με την προσδοκώμενη θετική επίδραση των δημοσίων δαπανών στη στήριξη του εισοδήματος και του ΑΕΠ, τα οποία αποτελούν τον κύριο παράγοντα επίδρασης στα μη εξυπηρετούμενα δάνεια. Από την άλλη πλευρά, η χρηματοοικονομική ευρωστία των τραπεζικών ιδρυμάτων, όπως τουλάχιστον αυτή αντανακλάται στη διατήρηση ισχυρής κεφαλαιακής επάρκειας των τραπεζών, αποτελεί τη δεύτερη σημαντική γραμμή άμυνας για την ανάσχεση νέων μη εξυπηρετούμενων δανείων όλων των κατηγοριών στο μέλλον, καθώς συμβάλλει στη διαφύλαξη της εμπιστοσύνης στο τραπεζικό σύστημα και στη χρηματοοικονομική σταθερότητα γενικότερα. Τέλος, η αρνητική επίπτωση που θα έχουν πιθανές δυσμενείς μεταβολές στις τιμές των ακινήτων στα στεγαστικά ΜΕΔ είναι αναμενόμενη αλλά μικρή, ενώ η αύξηση των παρεχόμενων κινήτρων προς τα πιστωτικά ιδρύματα για την ενίσχυση της πιστωτικής επέκτασης προς την οικονομία θα έχουν βραχυπρόθεσμα ευεργετική, αν και μικρή, επίδραση στη μείωση ή συγκράτηση της αύξησης των ΜΕΔ. **Επομένως, τον κύριο μοχλό στήριξης της οικονομίας και ανάσχεσης των ΜΕΔ πρέπει να αποτελέσει η αύξηση των κρατικών δαπανών ως βασικός στυλοβάτης του εισοδήματος σε περιόδους κρίσης, με την παράλληλη μέριμνα για διατήρηση της χρηματοοικονομικής ευρωστίας των τραπεζών ως την αναγκαία γέφυρα για την «επόμενη μέρα» της ελληνικής οικονομίας.**

Η καθημερινότητα των εργαζομένων, των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων θα αλλάξει

Το πρωτόγνωρο ξέσπασμα της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 επηρέασε δραστικά την καθημερινότητα των εργαζομένων, των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων παγκοσμίως. Η ελληνική κυβέρνηση, θέτοντας ως πρώτη προτεραιότητα την υγεία των πολιτών, υιοθέτησε αμέσως τις προτάσεις των ειδικών επι-

7. Βλ. ΚΕΠΕ, *Ανάλυση Επικαιρότητας* 4/2020 στο <<https://www.kepe.gr/index.php/el/ta-nea.html>>.

στημόνων του Εθνικού Οργανισμού Δημόσιας Υγείας (ΕΟΔΥ) και εφαρμόσε εγκαίρως αρκετά toλμηρά μέτρα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Τα μέτρα τηρήθηκαν σχολαστικά από τους πολίτες, οδηγώντας στον περιορισμό της εξάπλωσης του κορωνοϊού και στον μικρό αριθμό κρουσμάτων, νοσηλευθέντων και θανάτων μέχρι τις αρχές Μαΐου 2020. Βασική αρχή ήταν η καθολική εφαρμογή της κοινωνικής αποστασιοποίησης προκειμένου να αποτραπεί η διάδοση του κορωνοϊού και να προφυλαχθεί η δημόσια υγεία. Σε αυτό το πλαίσιο επιβλήθηκε το αναγκαστικό κλείσιμο σχεδόν του συνόλου των επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου, το κλείσιμο χώρων άθλησης και χώρων ψυχαγωγίας, σταμάτησαν παντού τα δια ζωής μαθήματα, ενώ συγχρόνως απαγορεύτηκαν οι άσκοπες μετακινήσεις. Παράλληλα εφαρμόστηκαν μέτρα στήριξης του εισοδήματος των εργαζομένων που καθίσταντο ανενεργοί, επεκτάθηκε η διάρκεια του επιδόματος ανεργίας και εφαρμόστηκαν πολιτικές διατήρησης των υφιστάμενων θέσεων εργασίας. Οι επιχειρήσεις που μπορούσαν να συνεχίσουν την παραγωγική τους διαδικασία, υπό το ευρύτερο πλαίσιο περιορισμού των μετακινήσεων και της ανάγκης για προστασία της δημόσιας υγείας και της υγείας των εργαζομένων τους, όπου ήταν δυνατόν, εφαρμόσαν για μέρος ή το σύνολο του προσωπικού τους καθεστώς εργασίας από το σπίτι, ενώ και ο δημόσιος τομέας ενθάρρυνε όπου μπορούσε την εργασία από το σπίτι. Συνολικά, το ποσοστό των εργαζομένων που θα μπορούσαν να εργαστούν από το σπίτι διαμορφώνεται στο 32,8% (βλ. σχετικό Ειδικό θέμα). Ωστόσο, το ενδεχόμενο επέκτασης της εργασίας από το σπίτι στη μετά-κορωνοϊό εποχή απαιτεί προσεκτικά βήματα, καθώς μπορεί να διευρύνει τις υφιστάμενες ανισότητες μεταξύ καλών και λιγότερο καλών θέσεων εργασίας, ενώ μπορεί να βλάψει την αποτελεσματική απασχόληση κάποιων εργαζομένων. Η παραγωγικότητα της εργασίας από το σπίτι δεν είναι αναγκαστικά και μόνιμα η ίδια με αυτή στον τόπο εργασίας. Χρειάζεται ορθολογική ρύθμιση της εργασίας από το σπίτι λαμβάνοντας υπόψη, πέρα από τη γνώμη των εμπλεκόμενων, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και τη λειτουργία των επιμέρους αγορών εργασίας. Ο βαθμός επέκτασης της εργασίας από το σπίτι εξαρτάται και από τις τεχνολογικές δυνατότητες της χώρας, οι οποίες, αν και βελτιώνονται, σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές παραμένουν ακόμη περιορισμένες.

Επίσης, είναι σκόπιμο να λαμβάνονται υπόψη και οι αλληλεπιδράσεις από την απόφαση για εργασία από το σπίτι. Για παράδειγμα, η ευρεία εφαρμογή της εργασίας από το σπίτι για κάποια επαγγελματική ομάδα ενδέχεται να απαιτεί και την παραμονή στο σπίτι για άλλα μέλη του νοικοκυριού. Σε άλλες περιπτώσεις, η

εργασία από το σπίτι μπορεί να έχει σημαντικά αμοιβαία οφέλη για τους εργαζόμενους και τους εργοδότες και να βοηθήσει στην επαγγελματική ενσωμάτωση ατόμων με κινητικά προβλήματα, καθώς και να διευρύνει την περίοδο λοχείας. Εντούτοις, είναι απαραίτητο το κόστος της (εξοπλισμός, αυξημένες λειτουργικές δαπάνες σπιτιού λόγω μεγαλύτερης παραμονής) να το επωμίζεται ο εργοδότης. Επιπλέον, είναι αναγκαίο να γίνεται αυστηρή τήρηση του ωραρίου εργασίας και αυτό να μην διευρύνεται με το πρόσχημα της παραμονής στο σπίτι, ενώ ουσιαστική σημασία έχουν και οι συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας στο σπίτι.

Όπως κάθε τι καινούργιο, έτσι και η εργασία από το σπίτι, που αποτελεί μια εκδήλωση ευκαμψίας στην αγορά εργασίας, έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. **Εφόσον υπάρξει πολιτική βούληση μπορεί να διαμορφωθεί το αναγκαίο νομικό πλαίσιο, το οποίο να διασφαλίζει τα δικαιώματα του εργαζόμενου και να μην δυσχεραίνει την επιλογή εργασίας από το σπίτι για τις επιχειρήσεις.** Η πρόσφατη εμπειρία έδειξε ότι η εργασία από το σπίτι σε ακραίες περιστάσεις, όπως η πανδημία του κορωνοϊού COVID-19, είναι απαραίτητη τόσο για ψυχολογικούς όσο και για οικονομικούς λόγους.

Το μέγεθος και η διάρκεια της ύφεσης θα κριθούν από εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες

Το αν η ύφεση θα είναι πιο κοντά στο -10% ή στο -4,7% εξαρτάται από εξωγενείς και ενδογενείς παράγοντες. Η ιατρική-υγειονομική πρόοδος είναι ο πρώτος καθοριστικός παράγοντας. Όσο πιο γρήγορα βρεθεί ένα αποτελεσματικό αντιικό φάρμακο ή ακόμη καλύτερα ένα εμβόλιο απέναντι στον κορωνοϊό, τόσο πιο γρήγορη θα είναι η αποκατάσταση της οικονομικής ζημιάς και μικρότερη βέβαια η ένταση της ύφεσης. Τα μέχρι τώρα δεδομένα δείχνουν ότι το αργότερο μέχρι το τέλος του χρόνου θα έχει βρεθεί εμβόλιο κατά του κορωνοϊού, ενώ πιο πριν θα έχουμε αποτελεσματικά αντιικά φάρμακα.

Ο δεύτερος εξωγενής παράγοντας σχετίζεται με την επιτυχία αντιμετώπισης της κρίσης στις άλλες χώρες. Η οικονομία μας είναι μικρή και ανοικτή και δυστυχώς εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από έναν τομέα, τον τουρισμό, με προφανείς διασυνδέσεις με το εξωτερικό. Θα είμαστε σε ευνοϊκότερη κατάσταση εάν είχαμε φροντίσει πριν από την έλευση του κορωνοϊού, π.χ. στη διάρκεια της προηγούμενης κρίσης, να αλλάξουμε το παραγωγικό μας μοντέλο, ενισχύοντας και άλλους τομείς π.χ. αγροδιατροφικό, μεταποίηση, εκτός του τουρισμού.

Ο τρίτος παράγοντας σχετίζεται με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Εδώ τα πράγματα είναι θετικά για δύο λόγους. Πρώτα-πρώτα γιατί η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) είναι πλέον σύμμαχός μας, σε αντίθεση με την προηγούμενη κρίση που δεν είχαμε τη δυνατότητα να συμμετέχουμε στα μέτρα ποσοτικής χαλάρωσης. Επίσης, γιατί και οι υπόλοιποι Ευρωπαϊκοί Θεσμοί (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας) ανταποκρίθηκαν θετικά, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Τα 22,5 δισ. ευρώ επιδοτήσεων (12% του ΑΕΠ το 2019), όπως και τα 9,4 δισ. δανείων που φαίνεται ότι αναλογούν από το ευρωπαϊκό πακέτο στην Ελλάδα είναι ένα πολύ μεγάλο ποσό. Εάν το προσθέσουμε στα άλλα χρηματοδοτικά εργαλεία, καταλήγουμε σε μια χρηματοδοτική στήριξη μεγαλύτερη των 60 δισ. ευρώ για την επόμενη επταετία. Η στήριξη αυτή σηματοδοτεί ένα νέο Marshal Plan για τη χώρα μας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έκανε το πολυπόθητο βήμα για την ενίσχυση της συνοχής και της αλληλεγγύης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Εναπόκειται πλέον σε εμάς να αξιοποιήσουμε όλα αυτά τα χρήματα. Και αυτό πρέπει να γίνει με κατάλληλο σχέδιο και στόχευση.

Ο τέταρτος παράγοντας σχετίζεται με τη διαχείριση της οικονομικής κρίσης από την κυβέρνηση. Μέχρι τώρα, η κρίση ανέδειξε την αξιοπιστία της πολιτικής και την τεχνολογία σε ισχυρούς συμμάχους στη μάχη με τον κορωνοϊό. Τα δύο μαζί συνέβαλαν στο 'rebranding' της χώρας και έδρασαν ως επιταχυντές του ψηφιακού μετασχηματισμού της. Εφόσον ακολουθηθεί παρόμοια επιτυχημένη τακτική στην οικονομική αντιμετώπιση της πανδημίας, δηλαδή βασισμένη στην ειλικρίνεια, την αξιοπιστία, την αποφασιστικότητα και τη συνέπεια, τότε η ύφεση θα είναι κοντύτερα στο 4,7%. Τα μέχρι στιγμής δεδομένα είναι ενθαρρυντικά, αφού διάφοροι πρόδρομοι δείκτες δείχνουν βελτίωση μετά το ξέσπασμα της κρίσης. Για παράδειγμα, ο δείκτης φόβου που καταρτίζει το ΚΕΠΕ δείχνει συνεχή πτώση από τον Απρίλιο του 2020, φτάνοντας το 29,56% στις 29/5/2020 από 32,66% στις 30/4/2020 και 48,94% στις 31/3/2020⁸. **Η σημαντική αυτή πτώση του δείκτη αποτυπώνει τη μείωση της αβεβαιότητας στην ελληνική αγορά που συνδέεται με την αποτελεσματική διαχείριση της πανδημίας του κορωνοϊού στην Ελλάδα.**

Ο πέμπτος παράγοντας σχετίζεται με τη συνέχιση του ψηφιακού μετασχηματισμού της χώρας. Το έργο που έχει ήδη υλοποιηθεί από την Πολιτεία είναι εντυ-

πωσιακό. Δεν μπορούμε όμως να εφησυχάσουμε. Υπάρχουν πολλά ακόμη που πρέπει να γίνουν για να φτάσουμε στα επίπεδα ψηφιακής ωριμότητας των προηγμένων τεχνολογικά χωρών.

Τέλος, πολλά θα εξαρτηθούν από τη συνέχιση των μεταρρυθμίσεων σε τομείς όπως η δικαιοσύνη, η παιδεία, η υγεία, η πράσινη οικονομία και το κράτος. Η επιτάχυνση των μεταρρυθμίσεων ενισχύει την ελκυστικότητα της χώρας και προσελκύει επενδυτές.

Ο δρόμος μπροστά μας: ένα συνολικό σχέδιο ανάκαμψης και μεταρρυθμίσεων (2020-2030)

Σε κάθε περίπτωση πάντως, θα χρειαστεί σχέδιο, υπομονή και κοινωνική ανοχή για τη διαχείριση της επόμενης μέρας. Ένα σχέδιο ανόρθωσης και ανασυγκρότησης της χώρας πάνω στο οποίο θα συμφωνήσουν πολιτικές δυνάμεις και κοινωνικοί εταίροι. Ένα σχέδιο που θα περιλαμβάνει βαθιές μεταρρυθμίσεις στο κράτος, στη δικαιοσύνη, στην παιδεία, στην υγεία και σε πολλούς άλλους τομείς. Ένα σχέδιο που θα στηρίζει τις υγιείς και καινοτόμες επιχειρηματικές δυνάμεις. Ένα σχέδιο που θα ελευθερώνει τις παραγωγικές δυνάμεις και θα δίνει τη δυνατότητα να υφάνουμε μια άλλη αντίληψη για την ανάπτυξη της χώρας. Το αναγκαίο Recovery Plan της χώρας μας πρέπει να υποστηρίζει το δόγμα που λέει: «παράγω και εξάγω». Μια χρήσιμη βάση για την εκπόνηση του έργου αυτού θα μπορούσαν να αποτελέσουν τα ολοκληρωμένα αναπτυξιακά σχέδια αλλά και κλαδικές μελέτες και μελέτες αξιολόγησης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων σε καίριους τομείς της οικονομίας, που έχουν εκπονηθεί από Πανεπιστήμια, δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς⁹.

Σημαντικό επίσης είναι να μην «χαθεί» ούτε ένα ευρώ από τα χρήματα του πακέτου στήριξης της ΕΕ που αντιστοιχούν στη χώρα μας. Αυτό σημαίνει ότι ο κρατικός μηχανισμός πρέπει να είναι έτοιμος να διαχειρισθεί ένα συνολικό Recovery Plan. Είναι απαραίτητο να ξεκινήσει η προετοιμασία έγκαιρα και να υπάρξει συντονισμός. Όμως δεν φτάνει η απορροφητικότητα, γιατί το ζητούμενο δεν είναι να χρηματοδοτηθούν καταναλωτικές δραστηριότητες, όπως έχει γίνει αρκετές φορές στο παρελθόν στην περίπτωση των διαρθρωτικών πακέτων στήριξης της ΕΕ. Χρειάζεται και αποτελεσματικότητα. Και για να γίνει αυτό είναι απαραίτητο να διαμορφωθεί ένα ευρύτερο σχέδιο ανάκαμ-

8. Βλ. <<https://www.capital.gr/epixeiriseis/3458982/kepe-stadiaki-meiosi-tis-abebaiotitas-ton-ependuton-gia-tin-elliniki-agora>>.

9. Το ΚΕΠΕ, μέσα από την πολυετή δράση του, έχει πρωτοστατήσει στο παρελθόν στην κατάρτιση αντίστοιχων αναπτυξιακών σχεδίων. Παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί σε αρκετούς τομείς από τον χρόνο συγγραφής των εργασιών αυτών, τα βασικά ζητήματα και οι κατευθύνσεις πολιτικής που περιλαμβάνονται στις εργασίες αυτές παραμένουν επίκαιρα.

ψης και μεταρρυθμίσεων δεκαετίας (2020-2030), το οποίο θα εντάξει μέσα σε αυτό όλα τα Αναπτυξιακά Προγράμματα, ανεξάρτητα από την πηγή χρηματοδότησής τους (ΕΣΠΑ, Εθνικό ΠΔΕ, ΣΔΙΤ, SURE, Ταμείο Ανάκαμψης, ΕΤΕ, Ίδιοι πόροι των ΟΤΑ κλπ.), υπό τον συντονισμό μιας υπερκείμενης Αρχής (π.χ. Προεδρία της Κυβέρνησης ή το Υπουργείο Ανάπτυξης και Επενδύσεων) με ένα ενιαίο λειτουργικό σύστημα το οποίο θα συμβαδίζει με τις στρατηγικές προτεραιότητες της ΕΕ (πράσινη ανάπτυξη, ψηφιακός μετασχηματισμός, κλπ.). Η κυβέρνηση έχει τη χρυσή ευκαιρία-πρόκληση να προχωρήσει στον μετασχηματισμό του παραγωγικού μοντέλου της χώρας ενισχύοντας τον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα. Να αναδείξει την τοπική παραγωγή, ώστε να περιορίσουμε την εξάρτησή μας από άλλες χώρες και ειδικά από αυτές που είναι μακριά από το γεωγραφικό μήκος και πλάτος στο οποίο βρισκόμαστε. Και αυτό μπορεί να γίνει τονώνοντας

τον πρωτογενή τομέα με νέες τεχνολογίες και ιδέες. Έπειτα, να ρίξουμε το βάρος μας στη μεταποίηση, που μπορεί να παίξει τον ρόλο του πολλαπλασιαστή της αξίας της παραγωγής μας. ***Η ελληνική παραγωγή με όλες τις εκφάνσεις της θα μπορούσε να αποτελέσει τον εναλλακτικό προμηθευτή σε ένα μοντέλο αγοράς που πλέον αλλάζει από την ταχύτητα παράδοσης στην ασφαλή παράδοση.*** Για να το πετύχουμε αυτό όμως πρέπει να δούμε καίρια ζητήματα, όπως τα ενεργειακά ή/και τα εργασιακά (π.χ. ασφαλιστικές κρατήσεις) κόστη. Θέματα που συζητάμε εδώ και χρόνια, που έχουν να κάνουν με την ανταγωνιστικότητα της χώρας και που μια εθνική στρατηγική για την επίλυσή τους μόνο όφελος μπορεί να φέρει στη χώρα.

*Καθηγητής ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΛΙΑΡΓΚΟΒΑΣ
Πρόεδρος του Δ.Σ. και
Επιστημονικός Διευθυντής του ΚΕΠΕ*

1. Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 42, 2020, σσ. 9-16

1.1. Θετικές οι εξελίξεις στην πλειονότητα των συνιστωσών της ζήτησης πριν την εκδήλωση των επιπτώσεων του Covid-19

1.1.1. Εισαγωγή - Εγχώρια και εξωτερική ζήτηση

Γιάννης Παναγόπουλος

Στην ενότητα αυτή καταγράφονται οι γενικότερες τάσεις της ενεργού ζήτησης μέχρι το τέλος του 2019.

Έτσι η ανάλυση στα μακροοικονομικά στοιχεία που απεικονίζονται εδώ δεν εμπεριέχει τις αρνητικές επιδράσεις της πανδημίας του Covid-19, που εκδηλώθηκε στη χώρα μας από τον Μάρτιο του 2020.

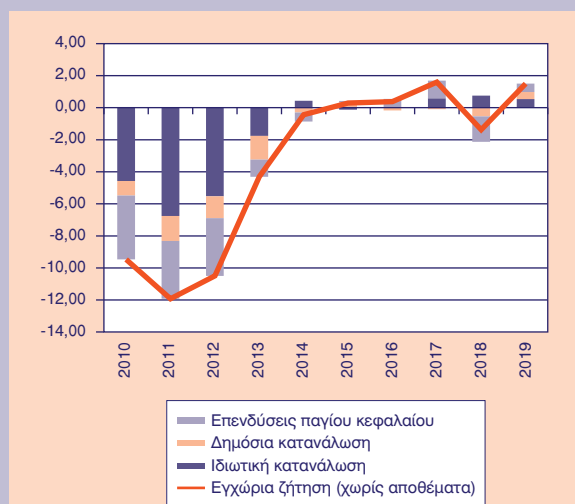
Με βάση τα ετήσια στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών της ΕΛΣΤΑΤ, όπως αυτά εμφανίζονται στον Πίνακα 1.1.1, παρατηρούμε τη σταθερή μεταβολή του ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας, στο σύνολό της, σε σχέση με το 2018. Πιο συγκεκριμένα, το 2019, όπως και το 2018, η μεγέθυνση της οικονομίας ήταν της τάξης του 1,9%. Θα μπορούσαμε εν συντομία να επισημάνουμε εδώ ότι οι κυριότεροι παράγοντες για τη μεγέθυνση του ΑΕΠ το 2019, σε σχέση με το

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.1 Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη (μη εποχικά διορθωμένα)

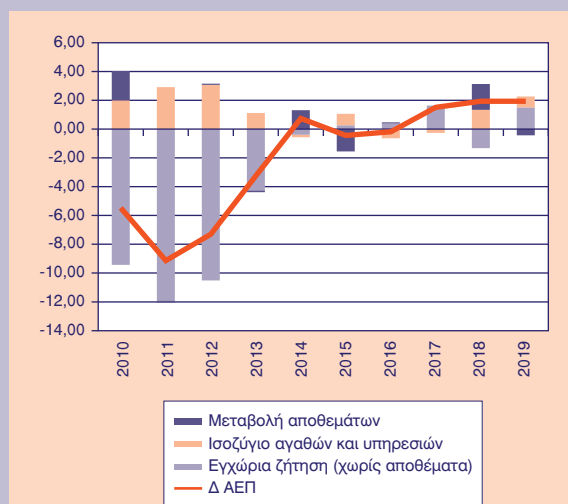
	Σε εκατ. ευρώ (σε τρέχουσες τιμές)	Ετήσια % μεταβολή (σε σταθερές τιμές)	
	2019	2018	2019
Ιδιωτική κατανάλωση	127.425	1,1	0,8
Δημόσια κατανάλωση	36.537	-2,5	2,1
Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	21.405	-12,2	4,7
Εγχώρια ζήτηση*	187.474	0,5	1,0
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	69.710	14,1	8,2
Εξαγωγές αγαθών	37.265	16,4	7,8
Εξαγωγές υπηρεσιών	32.446	11,5	8,7
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	69.728	9,7	7,9
Εισαγωγές αγαθών	59.780	8,9	7,6
Εισαγωγές υπηρεσιών	9.948	16,6	8,8
Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (% ΑΕΠ)	0,00		
ΑΕΠ	187.456	1,9	1,9
Συμβολή στη μεταβολή του ΑΕΠ			
Εγχώρια ζήτηση*		-1,32	1,50
Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών		1,34	0,76
Μεταβολή αποθεμάτων		1,80	-0,44

Πηγή: Τριμηνιαίο Εθνικό Λογαριασμό.

* Χωρίς τη μεταβολή των αποθεμάτων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.1α**Επιμέρους συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης**

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

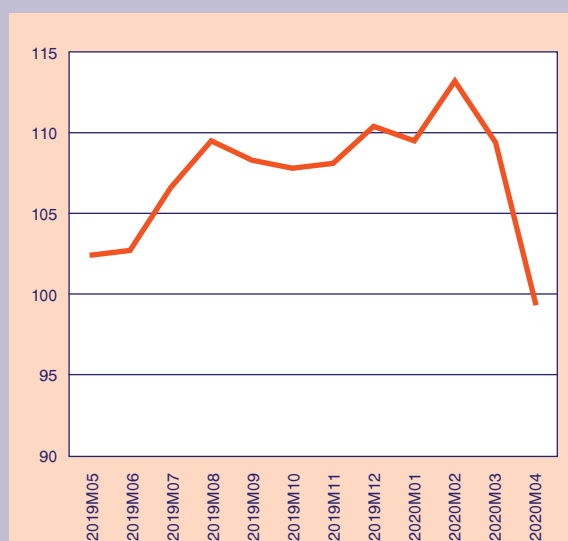
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.1β**Εγχώρια και καθαρή εξωτερική ζήτηση**

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

2018, ήταν κυρίως η σημαντική αλλαγή στη δημόσια κατανάλωση (από -2,5% σε 1,1%) όσο και η αλλαγή στην πορεία των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου (από -12,2% σε 4,7%). Θετική ήταν φυσικά και η πορεία των συνολικών εξαγωγών αλλά σε χαμηλότερους ρυθμούς σε σχέση με το 2018 (4,2% έναντι του 8,4%).

Σε ό,τι αφορά τις υπάρχουσες συνιστώσες της καταγεγραμμένης εγχώριας ζήτησης, οι οποίες καταγράφονται και στο Διάγραμμα 1.1.1α, καταδεικνύεται η θετική συνεισφορά όλων των επιμέρους συνιστωσών της για το 2019. Συγκεκριμένα τόσο η *ιδιωτική κατανάλωση* όσο και η *δημόσια κατανάλωση* αλλά και οι *ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου* συνεισέφεραν θετικά με 0,54, 0,44 & 0,52, αντίστοιχα (ενώ το 2018 μόνο η *ιδιωτική κατανάλωση* είχε θετική συνεισφορά στην καταγεγραμμένη εγχώρια ζήτηση). Εν κατακλείδι, όπως παρουσιάζεται και στον Πίνακα 1.1.1 αλλά και το Διάγραμμα 1.1.1α και εν αντιθέσει προς τα δεδομένα του 2018, η εν γένει συμβολή της εγχώριας ζήτησης στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ κρίνεται, για το 2019, ως ο θετικότερος παράγοντας μεγέθυνσης του ΑΕΠ (1,50).

Σε αρμονία με την παραπάνω ανάλυση κινείται και το Διάγραμμα 1.1.1.β, της συνύπαρξης του εγχώριου και του εξωτερικού τομέα ζήτησης (δηλαδή του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών). Συγκεκριμένα, φαίνεται πως και το 2019 συνεχίστηκε μεν η σχετικά καλή πορεία της διεθνούς ζήτησης, γεγονός που επηρεάζει θετικά τις εξαγωγές της χώρας, αλλά σε μικρότερο βαθμό από το 2018. Το θετικό αυτό γεγο-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.2**Δείκτης οικονομικού κλίματος (2019-2020)**

Πηγή: EUROSTAT.

νός αποτυπώνεται και στη συμβολή του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ, όπου καταγράφεται η θετική συνεισφορά του στο επίπεδο των 0,76 ποσοστιαίων μονάδων (βλέπε Πίνακα 1.1.1).

Σε ό,τι αφορά την πορεία του Δείκτη Οικονομικού Κλίματος (ΔΟΚ), ως μελλοντικού «πληρεξούσιου» της ζήτησης καταγράφονται, στο Διάγραμμα 1.1.2,

οι προσδοκίες για την περίοδο ενός έτους (5/2019-4/2020). Είναι προφανές πως, ενώ η εικόνα είναι σχετικώς ανοδική μέχρι τον Φεβρουάριο του 2020, τα πράγματα αλλάζουν τελείως τον Μάρτιο λόγω της εμφάνισης της πανδημίας του Covid-19. Είχαμε δηλαδή την «κορύφωση» του ΔΟΚ στις 113,2 μονάδες τον Φεβρουάριο, για να ακολουθήσει μια σοβαρή πτώση που οδήγησε στις 99,3 μονάδες τον Απρίλιο. Αναμένεται πως το πέρας της καραντίνας θα κρίνει και την στιγμή της αναστροφής και του οικονομικού κλίματος.

Παρακάτω ακολουθεί μια πιο αναλυτική συζήτηση σχετικά με τη συνεισφορά του ισοζυγίου των αγαθών και υπηρεσιών της χώρας στο ΑΕΠ για το 2019.

Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

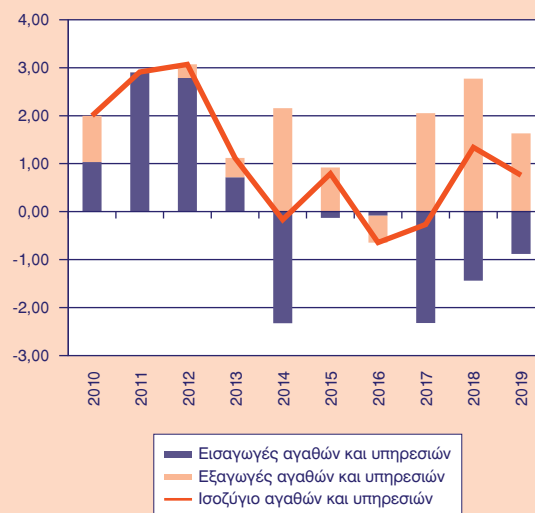
Η συνεισφορά τώρα του εξωτερικού τομέα (εξαγωγές μείον εισαγωγές) στη μεγέθυνση του ΑΕΠ για το 2019, όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω, κρίνεται σε γενικές γραμμές θετική και αντανακλά κυρίως τη σημασία της διεθνούς ζήτησης.

Αναλυτικότερα, θα αναφερθούμε ξεχωριστά στον ρυθμό μεταβολής των αγαθών και ξεχωριστά στον ρυθμό μεταβολής των υπηρεσιών. Ξεκινώντας από τις εξαγωγές, να υπογραμμίσουμε ότι οι υπηρεσίες, οι οποίες όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 1.1.1 αποτελούν και το σχετικά μικρότερο τμήμα των εξαγωγών, παρουσίασαν μέση ετήσια αύξηση για το 2019 της τάξης του 8,7%, ενώ τα αγαθά, που ήταν και το μεγαλύτερο τμήμα των εξαγωγών, παρουσίασαν μέση ετήσια αύξηση της τάξης του 7,8%. Επιπρόσθετα, οι εισαγόμενες υπηρεσίες είχαν μια μέση ετήσια αύξηση της τάξης του 8,8% (σαφώς χαμηλότερη από την αντίστοιχη αύξηση του 2018 που ήταν της τάξης του 16,6%). Σε ό,τι αφορά τα εισαγόμενα αγαθά, η μέση ετήσια αύξησή τους ήταν κάπως μικρότερη και πιο συγκεκριμένα της τάξης του 7,6% (χαμηλότερη από την αντίστοιχη αύξηση του 2018 που ήταν της τάξης του 8,9%).

Η συνεισφορά του ισοζυγίου των αγαθών και υπηρεσιών στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ, να επαναλάβουμε ότι διαμορφώθηκε στις 0,76 μονάδες για το 2019 εν αντιθέσει με τις 1,34 μονάδες το 2018. Αναλυτικότερα, παρατηρούμε τη θετική συνεισφορά των εξαγωγών στο ΑΕΠ που εκτιμάται στις 1,63 μονάδες (μειωμένη κατά 1,14 μονάδες σε σχέση με το 2018), ενώ από την άλλη πλευρά η (αρνητική) συνεισφορά των εισαγωγών στο ΑΕΠ ήταν της τάξης των 0,88 μο-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.3

Επιμέρους συνιστώσες της εξωτερικής ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

νάδων (μειωμένη κατά 0,56 μονάδες σε σχέση με το 2018). Η καταγραφή της θετικής μεν αλλά χαμηλότερης συνεισφοράς των εξαγωγών (αλλά και της μικρότερης αρνητικής συνεισφοράς των εισαγωγών στο ΑΕΠ) καταδεικνύεται και στο Διάγραμμα 1.1.3 όπου διακρίνεται η αλλαγή του μεγέθους στα αντίστοιχα ιστογράμματα των εισαγωγών και των εξαγωγών από το 2017 έως το 2019.

1.1.2. Ιδιωτική κατανάλωση και επενδύσεις

Κωνσταντίνος Λοΐζος

1.1.2.1. Ιδιωτική κατανάλωση

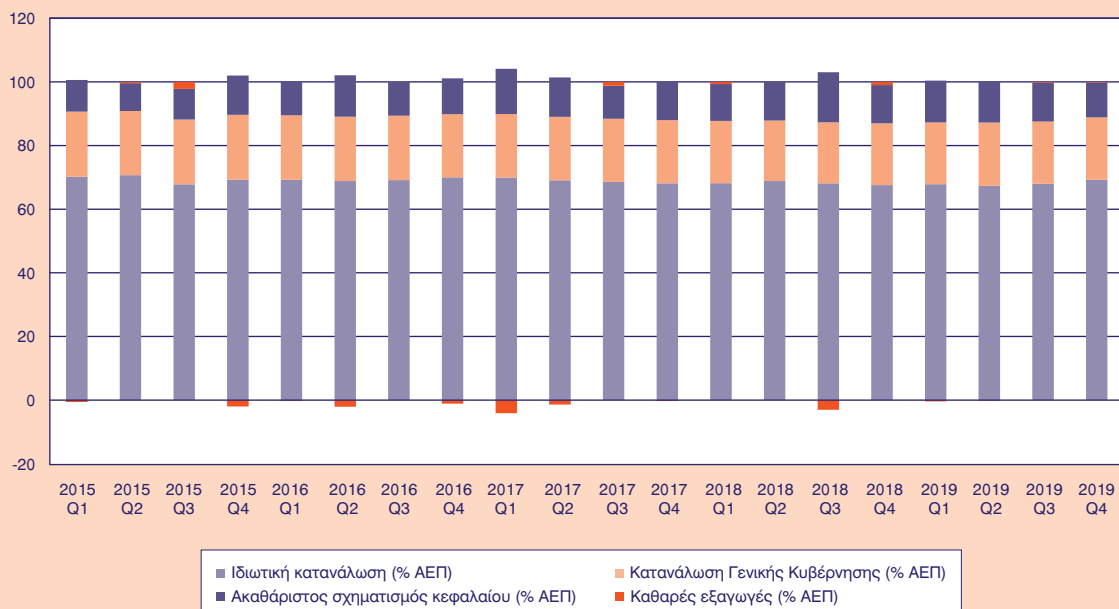
Η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε

Σύμφωνα με τα τριμηνιαία εποχικά διορθωμένα στοιχεία των Εθνικών Λογαριασμών¹, η ιδιωτική κατανάλωση έφτασε τα 32.193 εκατ. ευρώ, σε τρέχουσες τιμές, στο τέταρτο τρίμηνο του 2019 από 31.883 εκατ. ευρώ το τρίτο τρίμηνο. Παράλληλα, σε αλυσωτούς δείκτες όγκου αυξήθηκε από 32.743 εκατ. ευρώ το τρίτο τρίμηνο του 2019 σε 32.984 εκατ. ευρώ κατά το τέταρτο τρίμηνο του προηγούμενου έτους. Η αυξητική τάση

1. Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί, Δελτίο Τύπου ΕΛΣΤΑΤ, 6 Μαρτίου 2020.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.4

Εξέλιξη της ιδιωτικής κατανάλωσης και των άλλων συνιστωσών ζήτησης ως ποσοστού του ΑΕΠ (προσέγγιση δαπάνης) (εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε τρέχουσες τιμές)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

για τα δύο τελευταία τρίμηνα του 2019 επιβεβαιώνεται από τις ποσοστιαίες μεταβολές, βάσει των εποχικά διορθωμένων στοιχείων αλυσωτών δεικτών όγκου. Η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε με ρυθμούς 0,6% και 1,8% κατά τα δύο τελευταία τρίμηνα του 2019 σε σχέση με τα αντίστοιχα του 2018, ενώ επίσης αυξήθηκε με ρυθμούς 0,6% και 0,7% σε σχέση με τα αμέσως προηγούμενα τρίμηνα.

Επιπλέον, ως ποσοστό του ΑΕΠ, η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε από 68,01% στο τρίτο τρίμηνο σε 69,25% στο τέταρτο τρίμηνο (Διάγραμμα 1.1.4). Μικρότερου μεγέθους αυξητική τάση παρουσίασε η δημόσια κατανάλωση ως ποσοστό του ΑΕΠ (από 19,53% σε 19,59% για τα αντίστοιχα τρίμηνα). Αντίθετα, στα δύο τελευταία τρίμηνα πτωτικά κινήθηκε το ποσοστό του ακαθάριστου σχηματισμού κεφαλαίου (παγίου και μεταβολής αποθεμάτων) (από 12,23% σε 10,93%) και των καθαρών εξαγωγών (από 0,24 σε 0,23). Τα παραπάνω αναδεικνύουν την κεντρική σημασία και τον αυξανόμενο ρόλο της ιδιωτικής κατανάλωσης στη συνολική δαπάνη, μαζί με τη δημόσια κατανάλωση, τουλάχιστον για το τέλος του 2019.

Θετικές οι εξελίξεις στο λιανικό εμπόριο

Στο Διάγραμμα 1.1.5 παρουσιάζεται η εξέλιξη του λιανικού εμπορίου βάσει των μηνιαίων στοιχείων της

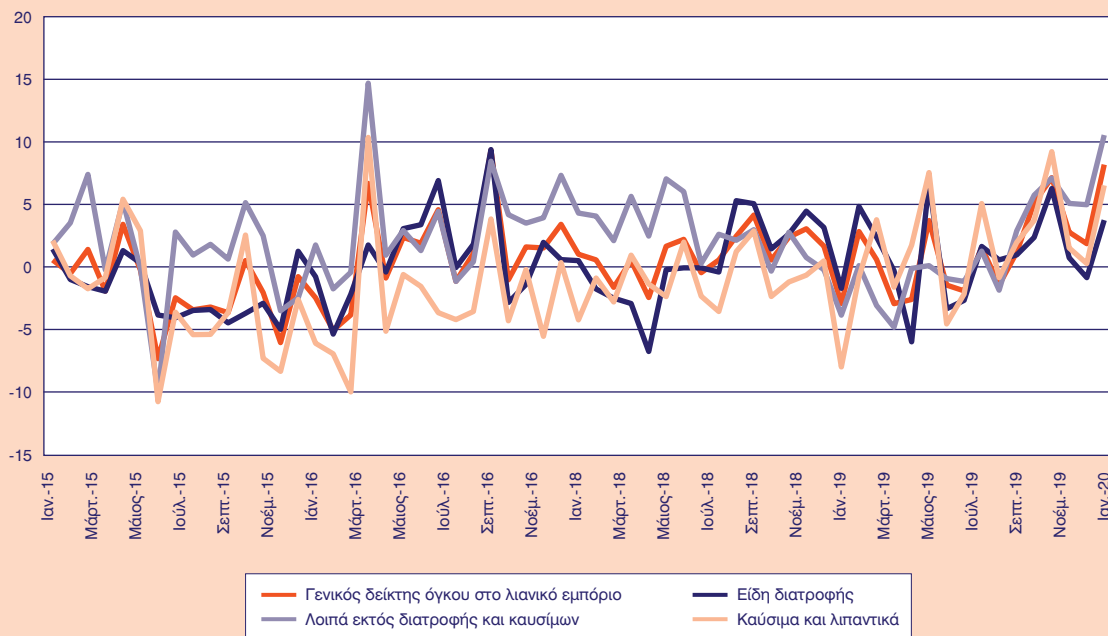
ΕΛΣΤΑΤ. Οι ποσοστιαίες μεταβολές, σε σχέση με τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους, ήταν θετικές για όλους τους δείκτες από τον Αύγουστο του 2019 εκτός από τον μήνα Δεκέμβριο για τα είδη διατροφής. Εν τέλει, ο γενικός δείκτης σε όρους ποσοστιαίων μεταβολών κινήθηκε κατά μέσο όρο θετικά στο εξάμηνο αυτό μέχρι τον Ιανουάριο 2020 με μέση τιμή 4,38%. Την ίδια θετική τάση παρατηρούμε για τον δείκτη ειδών διατροφής (μέση τιμή 2,20%), τον δείκτη λοιπών αγαθών (μέση τιμή 6,05%) και τον δείκτη καυσίμων και λιπαντικών (μέση τιμή 3,87%). Άρα οι εξελίξεις στο λιανικό εμπόριο το εξάμηνο Αυγούστου 2019-Ιανουαρίου 2020, σε σχέση με το αντίστοιχο εξάμηνο του προηγούμενου έτους, παρουσιάζονται θετικές κατά μέσο όρο σε όλους τους τομείς.

Οι προσδοκίες στο λιανικό εμπόριο δεν έχουν σταθεροποιηθεί

Η εξέταση των δημοσιευμένων από την EUROSTAT δεικτών εμπιστοσύνης (Διάγραμμα 1.1.6) καταδεικνύει μία ασταθή καθοδική τάση από τον Σεπτέμβριο του 2019 και ύστερα, η οποία είναι πιο σαφής στον δείκτη εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο από ό,τι στον δείκτη εμπιστοσύνης καταναλωτών. Επιπλέον, οι δύο δείκτες στο πρώτο τρίμηνο του 2020, παρά τη διακύμανσή τους, φαίνεται να κινούνται πτωτικά και πι-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.5

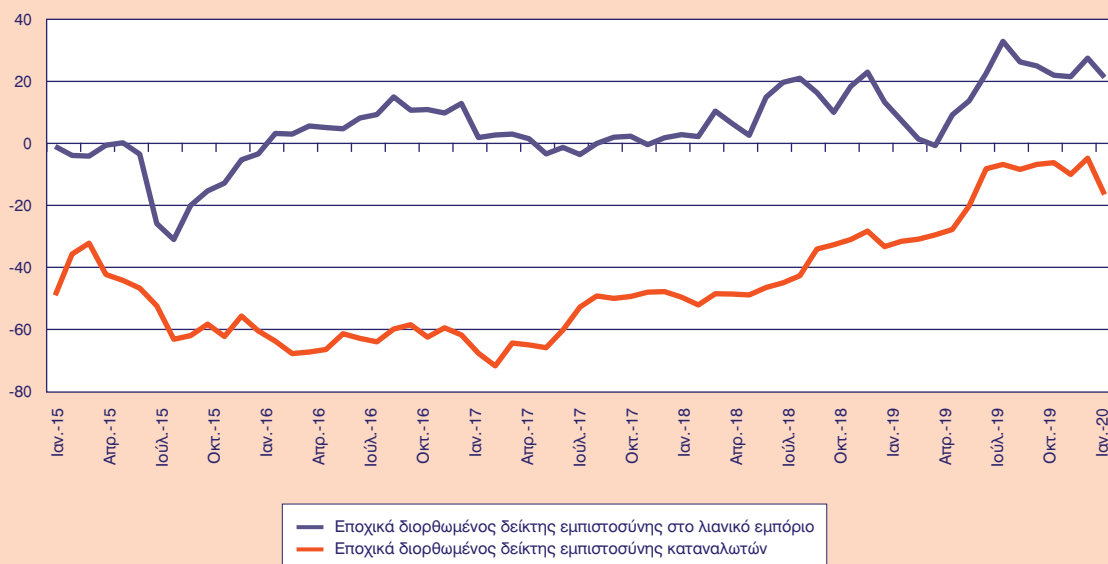
Ποσοστιαίες μεταβολές γενικού δείκτη όγκου και δεικτών στις κύριες κατηγορίες καταστημάτων στο λιανικό εμπόριο

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.6

Δείκτες εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο

Πηγή: EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

θανόν να προεξοφλούν τις αντίστοιχες εξελίξεις στην καταναλωτική ζήτηση δεδομένης και της εξέλιξης της πανδημίας του Covid-19.

1.1.2.2. Επενδύσεις

Οι επενδύσεις δεν δείχνουν σαφή εικόνα ανάκαμψης

Ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου ανήλθε σε 5.329 εκατ. ευρώ σε τρέχουσες τιμές, στο τέταρτο τρίμηνο του 2019, παρουσιάζοντας μείωση σε σχέση με το τρίτο τρίμηνο (5.423 εκατ. ευρώ). Αντίθετα, σε όρους αλυσωτών δεικτών όγκου παρατηρούμε αύξηση από 5.407 εκατ. ευρώ το τρίτο τρίμηνο σε 5.771 εκατ. ευρώ το τελευταίο τρίμηνο του 2019. Πράγματι, σε όρους ποσοστιαίων μεταβολών ως προς το προηγούμενο τρίμηνο βάσει των εποχικά διορθωμένων στοιχείων αλυσωτών δεικτών όγκου, στο τρίτο τρίμηνο έχουμε αρνητική μεταβολή -4,5%, ενώ στο τέταρτο τρίμηνο θετική 6,7%. Αντίθετα, οι ποσοστιαίες μεταβολές σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2018 είναι και οι δύο θετικές (2,7% και 14,4%, αντίστοιχα).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέλιξη της συμβολής των επενδύσεων και των συνιστωσών τους στο ΑΕΠ,

μετρούμενων ως ποσοστιαίων μεταβολών σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο (Διάγραμμα 1.1.7). Στο σύνολο των κατασκευών η αύξηση κατά 14,22% στο τρίτο τρίμηνο συνοδεύτηκε από μείωση -5,97% στο τέταρτο τρίμηνο, ενώ στο σύνολο του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού παρατηρήθηκε η αντίθετη τάση, δηλαδή τη μείωση κατά -1,43% στο τρίτο τρίμηνο ακολούθησε αύξηση 2,62% στο τέταρτο τρίμηνο. Ωστόσο, ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου στο σύνολό του διακυμάνθηκε αρχικά θετικά (4,05%) και κατόπιν αρνητικά (-0,9%).

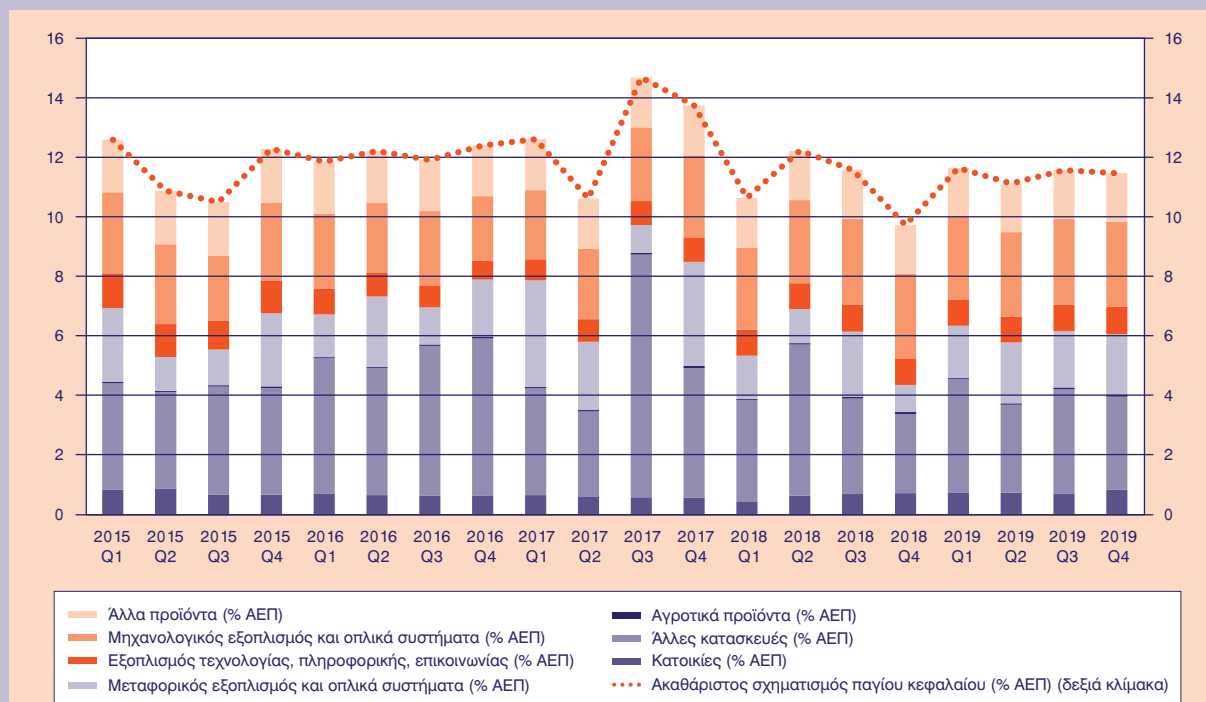
Ενίσχυση του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού σε σχέση με τις κατασκευές

Εστιάζοντας στις δύο κύριες συνιστώσες των ακαθάριστων επενδύσεων, το μερίδιο των κατασκευών στο σύνολο των ακαθάριστων επενδύσεων φαίνεται να χάνει έδαφος (από 36,30% σε 34,44%) προς όφελος του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού (από 49,07% σε 50,81%) κατά το τέταρτο τρίμηνο του 2019 σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο (Διάγραμμα 1.1.8). Αξιοσημείωτο είναι ότι ο μηχανολογικός και μεταφορικός εξοπλισμός συνεχίζει

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.7

Εξέλιξη των επενδύσεων και της σύνθεσής τους ως ποσοστού του ΑΕΠ

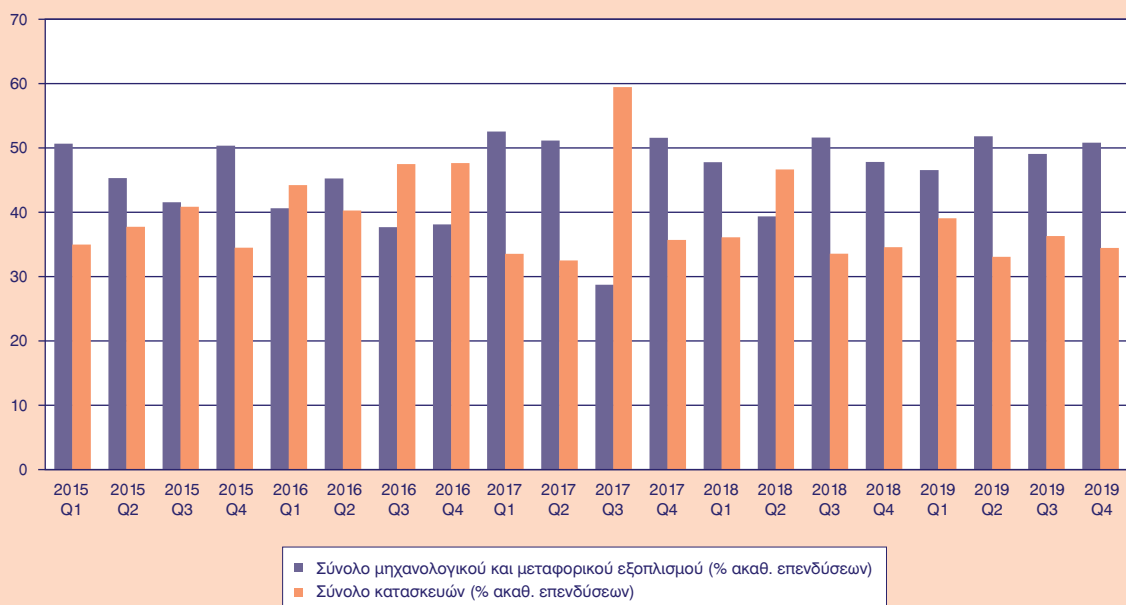
(εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε τρέχουσες τιμές)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.8

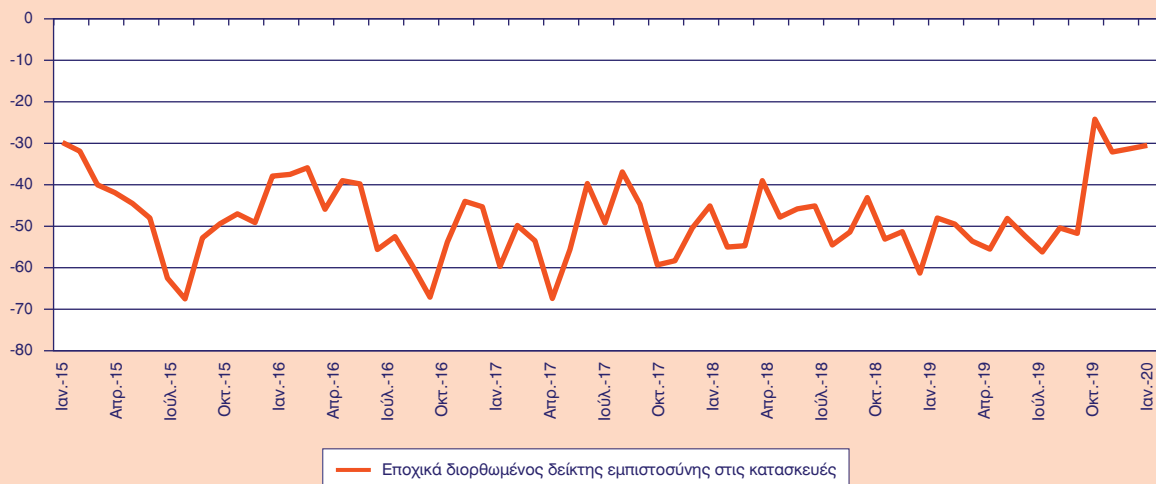
Μηχανολογικός και μεταφορικός εξοπλισμός και κατασκευές ως ποσοστό του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.9

Δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές

Πηγή: EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

να αποτελεί την κύρια συνιστώσα των ακαθάριστων επενδύσεων από τα μέσα του 2018 και έπειτα. Το ερώτημα είναι αν αυτό σηματοδοτεί αλλαγή κατεύθυνσης των επενδύσεων ή απλώς υστέρηση του τομέα των κατασκευών.

Οι προσδοκίες στον τομέα των κατασκευών βελτιώθηκαν

Η εξέλιξη των επιχειρηματικών προσδοκιών στον τομέα των κατασκευών παρουσιάζεται στο Διάγραμμα

1.1.9. Ο δείκτης εμπιστοσύνης παρουσίασε σημαντική άνοδο μετά τον Σεπτέμβριο του 2019, η οποία ήταν εντυπωσιακή τον Δεκέμβριο (από -56,2 τον Σεπτέμβριο σε -24,2 τον Δεκέμβριο του 2019) και έκτοτε παραμένει κοντά σε αυτή την τιμή (-30,5 τον Μάρτιο του 2020). Παρά τη διακύμανση του δείκτη τους πρώτους μήνες του 2020, η άνοδος που επέδειξε αποτελεί ενθαρρυντικό σημάδι πιθανής ανάκαμψης των επενδύσεων σε αυτό τον τομέα στο μέλλον, πάντα με την επιφύλαξη της αρνητικής επίδρασης της πανδημίας του Covid-19 που δεν απεικονίζεται ακόμη στα στοιχεία.

1.1.2.3. Συμπεράσματα

Από την παραπάνω ανάλυση φαίνεται ότι η ελληνική οικονομία βαδίζει με βήμα μάλλον ασταθές προς την πιθανή οικονομική καταιγίδα που προμηνύει η εξέλιξη της πανδημίας του Covid-19, παρά το γεγονός ότι οι επιδόσεις της σε όρους εγχώριας ζήτησης ήταν καλύτερες από αυτές του 2018. Ενώ η ιδιωτική κατανάλωση έδειξε σημάδια ανάκαμψης, κυρίως κατά

το πρώτο και τα δύο τελευταία τρίμηνα του 2019, οι προσδοκίες στο λιανικό εμπόριο, που αντανακλούν το κλίμα και για το πρώτο τρίμηνο του 2020, δεν καταγράφουν αυτή τη θετική εικόνα, αν δει κανείς τα στοιχεία από τον Σεπτέμβριο του 2019 και έπειτα. Από την άλλη πλευρά, οι ακαθάριστες επενδύσεις, παρά τη βελτίωσή τους το πρώτο τρίμηνο του 2019, διακυμαίνονται χωρίς σαφή εικόνα ανάκαμψης σε όλη τη διάρκεια του έτους, ενώ οι προσδοκίες, τουλάχιστον όσον αφορά τις κατασκευές, μοιάζουν ενθαρρυντικές κυρίως στα τέλη του 2019. Τέλος, η αύξηση της δημόσιας κατανάλωσης που καταγράφηκε μέχρι το τέλος του 2019 πιθανόν να δείχνει μία τάση που θα εδραιωθεί τους επόμενους μήνες ως σημαντική συνιστώσα στήριξης της ζήτησης σε συνθήκες υγειονομικής κρίσης, συμπληρωματική της ιδιωτικής κατανάλωσης. Παραμένει ωστόσο η εμφανής υστέρηση της ελληνικής οικονομίας όσον αφορά τη συμβολή των ιδιωτικών επενδύσεων στη συνολική δαπάνη που θα αποτελούσε θετική παρακαταθήκη για το μέλλον.

1.2. Ο κορωνοϊός μείωσε τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή

Αιμιλία Μαρσέλλου

Ελλάδα

Τα αναγκαία μέτρα περιορισμού της εξάπλωσης της νόσου COVID-19, που εφαρμόζονται κατά τους δύο τελευταίους μήνες τόσο στην Ελλάδα όσο και στις περισσότερες χώρες του κόσμου, έχουν δυσμενές αποτύπωμα στη ζήτηση και την προσφορά αγαθών και

υπηρεσιών, την απασχόληση, το διαθέσιμο εισόδημα και τον πληθωρισμό. Σε ό,τι αφορά τον πληθωρισμό, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, ο εθνικός Δείκτης Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) τον Απρίλιο του 2020 κατέγραψε ετήσια μείωση -1,4%, έναντι μηδενικής μεταβολής τον Μάρτιο του 2020 (Πίνακας 1.2.1). Ο πυρήνας¹ του εθνικού ΔΤΚ τον Απρίλιο του 2020 μειώθηκε κατά -0,1% εξαιτίας του ότι δεν περιλαμβάνεται ο δείκτης τιμών της Ενέργειας, ο οποίος σημειώνει σημαντική κάμψη. Κατ' αντιστοιχία, σημαντική μείωση κατέγραψε και ο εναρμονισμένος ΔΤΚ (Εν. ΔΤΚ) της χώρας κατά -0,9% ενώ ο πυρήνας του Εν. ΔΤΚ τον Απρίλιο του 2020 παρέμεινε στάσιμος (0,0%).

Αναλυτικότερα, η ετήσια μείωση του Γενικού ΔΤΚ τον Απρίλιο του 2020 κατά -1,4% αποτελεί συνδυα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.1 Η πορεία του πληθωρισμού στην Ελλάδα (%)

	Εθνικός ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εθνικού ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)
2019:M1	0,4	0,3	0,5	0,5
2019:M2	0,6	0,2	0,8	0,5
2019:M3	0,9	0,4	1,0	0,8
2019:M4	1,0	0,5	1,1	0,8
2019:M5	0,2	0,2	0,6	0,6
2019:M6	-0,3	0,3	0,2	0,8
2019:M7	0,0	1,0	0,4	1,3
2019:M8	-0,2	0,7	0,1	0,9
2019:M9	-0,1	0,7	0,2	1,0
2019:M10	-0,7	0,4	-0,3	0,6
2019:M11	0,2	1,0	0,5	1,2
2019:M12	0,8	0,7	1,1	1,2
2020:M1	0,9	0,7	1,1	1,0
2020:M2	0,2	0,3	0,4	0,4
2020:M3	0,0	1,1	0,2	0,9
2020:M4	-1,4	-0,1	-0,9	0,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat.

Σημείωση: ΔΤΚ: Δείκτης Τιμών Καταναλωτή, Εν. ΔΤΚ: Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή.

1. Ο πυρήνας πληθωρισμού υπολογίζεται από τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή εξαιρώντας τις ομάδες Διατροφή, Αλκοολούχα ποτά, Καπνός και προϊόντα Ενέργειας.

στικό αποτέλεσμα των ακόλουθων μεταβολών των επιμέρους δεικτών τιμών ομάδων αγαθών και υπηρεσιών. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφηκαν μειώσεις κατά:

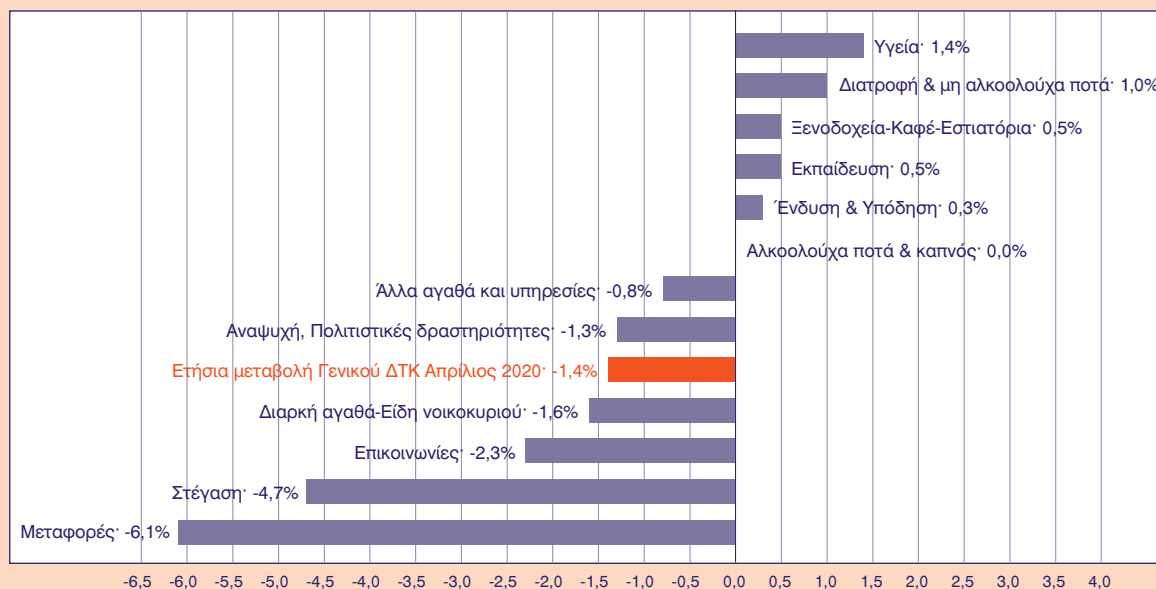
- **-4,7% στην ομάδα υπηρεσιών Στέγασης.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στο Πετρέλαιο θέρμανσης (-25,1%), το Φυσικό αέριο (-28,6%) και τον Ηλεκτρισμό (-0,4%).
- **-1,6% στην ομάδα Διαρκή αγαθά-Είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στα Υφαντουργικά προϊόντα οικιακής χρήσης (-5,1%), στην υποομάδα Οικιακές συσκευές και επισκευές (-3,6%) και στα Είδη άμεσης κατανάλωσης νοικοκυριού (-0,7%).
- **-6,1% στην ομάδα υπηρεσιών Μεταφορών.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στην υποομάδα Καύσιμα και λιπαντικά (-15,5%)². Σημειώνεται ότι η μείωση αυτή εν μέρει αντισταθμίστηκε από την αύξηση κυρίως των τιμών στα Καινούργια αυτοκίνητα (1,8%).
- **-2,3% στην ομάδα υπηρεσιών Επικοινωνιών.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στις Τηλεφωνικές υπηρεσίες (-2,2%).
- **-1,3% στην ομάδα υπηρεσιών στην Αναψυχή-Πολιτιστικές δραστηριότητες.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στην υποομάδα Οπτικοακουστικός εξοπλισμός-υπολογιστές-επισκευές (-5,6%).
- **-0,8% στα Άλλα αγαθά και υπηρεσίες.** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στα Άλλα είδη ατομικής φροντίδας (-2,2%). Σημειώνεται ότι η μείωση αυτή εν μέρει αντισταθμίστηκε από την αύξηση κυρίως των τιμών στα Ασφάλιστρα οχημάτων (1,1%).

Από την άλλη, αυξήσεις κατέγραψαν οι τιμές στις ακόλουθες ομάδες αγαθών και υπηρεσιών κατά:

- **1,0% στην ομάδα αγαθών Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά.** Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα παρακάτω αγαθά: μοςχάρι, χοιρινό, αλλαντικά, γάλα νωπό πλήρες, γιαούρτι και νωπά φρούτα. Σημειώνεται ότι η αύξηση αυτή εν μέρει αντισταθμίστηκε από τη μείωση κυρίως των τιμών στο ψωμί και τα δημητριακά, τα ψάρια (γενικά), τα έλαια και λίπη, τα νωπά λαχανικά, τις πατάτες, την υποομάδα Ζάχαρη-σοκολάτες-γλυκά-παγωτά, τα λοιπά τρόφιμα, την υποομάδα Καφές-κακάο-τσάι και τους Χυμούς φρούτων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.1

Ετήσιες μεταβολές Γενικού ΔTK ανά ομάδα αγαθών και υπηρεσιών - Απρίλιος 2020

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

2. Αναλυτικότερα: Πετρέλαιο κίνησης -17,4%, Βενζίνη -15,9%, Άλλα καύσιμα -10,2%, Λιπαντικά -1,0%. Σημειώνεται ότι και τον Μάρτιο 2020 καταγράφηκαν ετήσιες μειώσεις, όπως είναι αναμενόμενο, μικρότερης έντασης.

- **0,3% στην ομάδα αγαθών Ένδυση και υπόδηση.** Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα *Είδη ένδυσης και υπόδησης*.
- **1,4% στην ομάδα υπηρεσιών Υγείας.** Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα *Φαρμακευτικά προϊόντα* (3,9%), η οποία εν μέρει αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών στην κατηγορία *Παραϊατρικές υπηρεσίες* (-0,9%).
- **0,5% στην ομάδα υπηρεσιών Εκπαίδευσης.** Η αύξηση αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο στην άνοδο των τιμών στα *Δίδακτρα προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης* (2,2%).
- **0,5% στην ομάδα υπηρεσιών Ξενοδοχεία-Καφέ-Εστιατόρια.** Η αύξηση αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο στην άνοδο των τιμών στα *Εστιατόρια-ζαχαροπλαστεία-καφενεία-κυλικεία* (0,5%).

Σημειώνεται ότι οι τιμές στην υποομάδα αγαθών **Αλκοολούχα ποτά και καπνός** παρέμειναν σταθερές (0,0%).

Ευρωζώνη

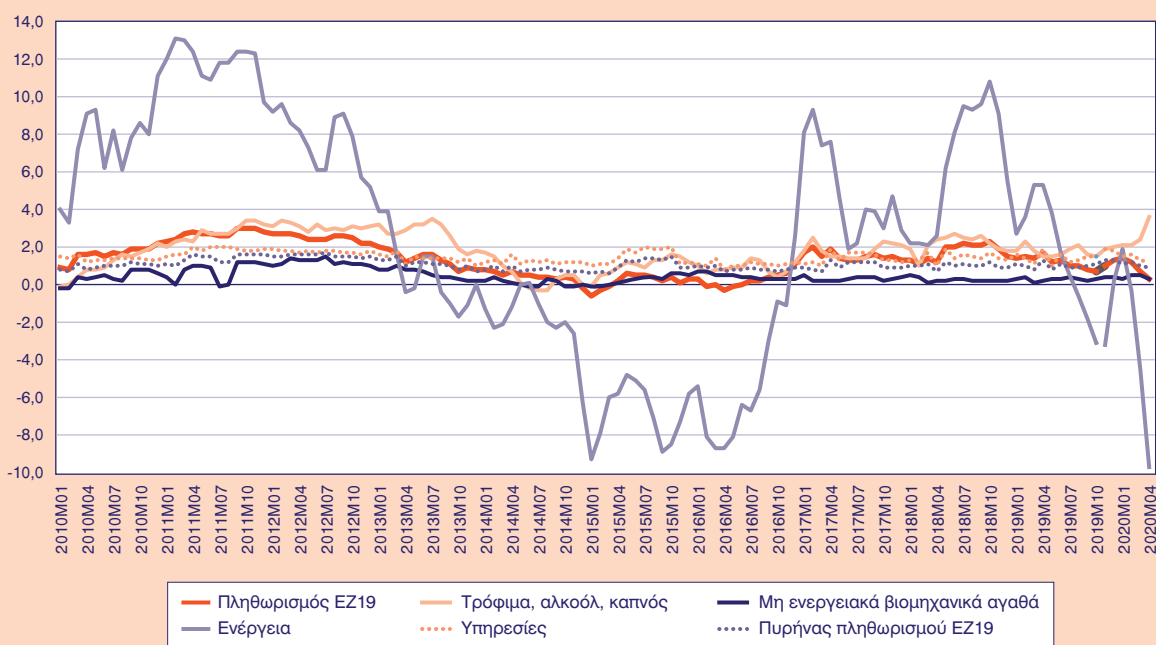
Σύμφωνα με τα πρόσφατα δημοσιοποιημένα στοιχεία της Eurostat, ο ετήσιος πληθωρισμός στην Ευρωζώνη για τον μήνα Απρίλιο 2020 διαμορφώθηκε

στο 0,3%, έναντι 0,7% τον Μάρτιο του 2020 και 1,2% τον Φεβρουάριο του 2020. Η εξέλιξη αυτή κατά τους δύο τελευταίους μήνες αποτυπώνει τις συνέπειες των μέτρων περιορισμού της εξάπλωσης της νόσου COVID-19 που εφαρμόστηκαν στις χώρες της Ευρωζώνης και γενικότερα σε παγκόσμιο επίπεδο. Σε ό,τι αφορά τα επιμέρους κράτη-μέλη της Ευρωζώνης τον υψηλότερο πληθωρισμό κατέγραψε τον Απρίλιο του 2020 η Σλοβακία (2,1%) και η Αυστρία (1,5%), ενώ η Σλοβενία (-1,3%) και η Κύπρος (-1,2%) κατέγραψαν τις πιο έντονα αποπληθωριστικές τάσεις.

Σε ό,τι αφορά τις βασικές συνιστώσες του πληθωρισμού στην Ευρωζώνη τον Απρίλιο του 2020, οι τιμές της ομάδας αγαθών *Τρόφιμα, αλκοόλ και καπνός* κατέγραψαν τη μεγαλύτερη άνοδο (κατά 3,6%), συνεχίζοντας με μεγαλύτερη ένταση τις ανοδικές τάσεις που είχαν ήδη αρχίσει να διαμορφώνονται από το προηγούμενο έτος. Ακολουθούν οι τιμές της ομάδας των *Υπηρεσιών* με άνοδο 1,2% και οι τιμές της ομάδας των μη-ενεργειακών *Βιομηχανικών προϊόντων* με ετήσια αύξηση 0,3%. Στον αντίποδα βρίσκεται η σημαντική πτώση των τιμών της *Ενέργειας* κατά -9,7% που οφείλεται κυρίως στον περιορισμό των μεταφορών και μετακινήσεων εν γένει, ειδικότερα κατά τον τελευταίο μήνα Απρίλιο. Τέλος, ο πυρήνας του πληθωρισμού της Ευρωζώνης διαμορφώθηκε στο 0,9%, ελαφρώς χαμηλότερα από τα επίπεδα του Μαρτίου στο 1,0%.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.2

Εναρμονισμένος ΔΤΚ στην Ευρωζώνη, ετήσια μεταβολή (2015 = 100)

Πηγή: Eurostat.

1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ

**Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων
Υποδείγματος Παραγόντων
Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης,
Αικατερίνη Τσούμα**

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζεται η πιο πρόσφατη εκτίμηση του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το 2020¹, στη βάση του δομικού υποδείγματος παραγόντων (structural factor model) του ΚΕΠΕ². Η βάση δεδομένων που χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του υποδείγματος και τη διεξαγωγή των προβλέψεων περιλαμβάνει 126 μεταβλητές³, οι οποίες καλύπτουν τις κύριες παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα σε τριμηνιαία συχνότητα κατά τη χρονική περίοδο από τον Ιανουάριο του 2000 μέχρι και τον Μάρτιο του 2020. Ταυτόχρονα, η ενότητα αναφέρεται στη διαφοροποιούμενη συγκυρία εξαιτίας της πανδημίας του Covid-19. Επισημαίνεται ότι στην παρούσα φάση οι εκτιμήσεις ενσωματώνουν στοιχεία που αφορούν μια πολύ περιορισμένη περίοδο εφαρμογής έκτακτων μέτρων περιορισμού και αναστολής της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας στη χώρα εξαιτίας της πανδημίας. Οι υφιστάμενες ενδείξεις για την περίοδο Απριλίου-Μαΐου, που δεν περιλαμβάνονται στο δείγμα λόγω περιορισμένης διαθεσιμότητας, καταδεικνύουν ήδη τις πρωτοφανείς επιπτώσεις των μέτρων που ελήφθησαν για τον περιορισμό της εξάπλωσης της πανδημίας. Μια πιο αντιπροσωπευτική εικόνα για τη συνολική πορεία του ΑΕΠ το 2020 θα μπορεί να δοθεί μετά την ενσωμάτωση των στοιχείων για το δεύτερο τρίμηνο, όταν θα πραγματοποιηθεί εκ νέου η εκτίμηση του υποδείγματος παραγόντων του ΚΕΠΕ. Σε κάθε περίπτωση, το ισχυρό σοκ που προκάλεσε η πανδημία, καθώς και η

απορρέουσα αβεβαιότητα, δυσχεραίνουν συνολικά τη διεξαγωγή προβλέψεων για την πορεία των βασικών οικονομικών μεγεθών το 2020. Η δυσκολία διεξαγωγής προβλέψεων για το σύνολο του 2020 έγκειται και στο ότι δεν είναι εύκολο να ποσοτικοποιηθούν ακόμα με ακρίβεια οι όποιες θετικές επιδράσεις από την έκτακτη εφαρμογή μέτρων για τη θωράκιση του τομέα της υγείας, την ενίσχυση της ρευστότητας για τη στήριξη των επιχειρήσεων και την οικονομική ενίσχυση των εργαζομένων. Οι επιδράσεις αυτές αναμένεται να διαφάνονται στα οικονομικά μεγέθη σε βραχυ-μεσοπρόθεσμο ορίζοντα.

Με βάση τα στοιχεία μέχρι και το πρώτο τρίμηνο του 2020 (όπου ο ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ σημείωσε, ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019, σε εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένη βάση, πτώση της τάξεως του -0,9% και -1,2% σε μη διορθωμένη βάση), από τις οικονομετρικές εκτιμήσεις προκύπτει ότι ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το 2020 θα αναμενόταν να κινηθεί στο -0,2%, εάν το σοκ που υπέστη η οικονομία περιοριζόταν στο πρώτο τρίμηνο του έτους. Ως εκ τούτου θεωρείται ότι στην παρούσα έκτακτη συγκυρία το υπόδειγμα υποεκτιμά σε σημαντικό βαθμό το βάθος της οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα για το 2020, η οποία αναμένεται να είναι βαθύτερη, όπως προβλέπεται και από διεθνείς και εγχώριους φορείς. Η υποεκτίμηση αυτή οφείλεται στο ότι τα ενσωματωμένα στοιχεία του πρώτου τριμήνου του 2020 αντανακλούν, από τη μία πλευρά, την πολύ θετική πορεία της ελληνικής οικονομίας κατά το πρώτο δίμηνο του έτους. Από την άλλη πλευρά, ενσωματώνουν μόνο εν μέρει το σοκ που υπέστη η ελληνική οικονομία κατά το ξέσπασμα της πανδημίας στη χώρα ως αποτέλεσμα της έκτακτης υγειονομικής κατάστασης και της έναρξης επιβολής των περιοριστικών μέτρων τον Μάρτιο.

Αναφορικά με την πορεία των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν για την εκτίμηση του υποδείγματος⁴, και ξεκινώντας από τις κύριες συνιστώσες του ΑΕΠ, πτώση κατέγραψαν κατά το πρώτο τρίμηνο του 2020,

1. Η ημερομηνία διεξαγωγής της παρούσας πρόβλεψης είναι η 18η Ιουνίου 2020.

2. Αναλυτική περιγραφή του υποδείγματος παρουσιάζεται στο Τεύχος 15 (Ιούνιος 2011, σσ. 20-22) του περιοδικού του ΚΕΠΕ *Οικονομικές Εξελίξεις*. Βλέπε <https://www.kepe.gr/images/oikonomikes_ekselikseis/TEYXOS_15gr.pdf>.

3. Το δείγμα περιλαμβάνει μεταβλητές από τις κατηγορίες των πραγματικών και ονομαστικών μεγεθών, καθώς και σημαντικό αριθμό μεταβλητών που αντανακλούν προσδοκίες και εκτιμήσεις, όπως αναφέρεται και σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων*. Η απαραίτητη για τις εκτιμήσεις εποχική διόρθωση των χρονολογικών σειρών πραγματοποιείται με τη χρήση του προγράμματος Demetra+, στη βάση του φίλτρου TRAMO/SEATS.

4. Οι αναφορές είναι σε μη εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένη βάση, με εξαίρεση τους δείκτες οικονομικού κλίματος.

σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019, η ιδιωτική κατανάλωση, οι επενδύσεις και οι εξαγωγές υπηρεσιών, ενώ ανοδικά κινήθηκαν η κατανάλωση της Γενικής Κυβέρνησης, οι εξαγωγές αγαθών και οι εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών. Ανοδική πορεία ακολούθησαν επίσης ο γενικός και ορισμένες υποκατηγορίες του δείκτη όγκου στο λιανικό εμπόριο, ο δείκτης οικονομικού κλίματος για την Ελλάδα, ο Γενικός Δείκτης του Χρηματιστηρίου Αθηνών και η οικοδομική δραστηριότητα (σε όρους όγκου στη βάση των οικοδομικών αδειών). Ενίσχυση των προσδοκιών σημειώθηκε σε όλους τους σχετικούς δείκτες που ενσωματώνονται στο υπόδειγμα και αφορούν συνολικά το πρώτο τρίμηνο του 2020. Παράλληλα, ιδιαίτερα θετική υπήρξε η εξέλιξη αναφορικά με τη διαφορά των επιτοκίων (spread, μεταξύ ελληνικού και γερμανικού 10ετούς ομολόγου), η οποία υποχώρησε σημαντικά σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Βελτίωση σημειώθηκε, επίσης, σε όρους ανταγωνιστικότητας της χώρας, όπως διαφαίνεται στη βάση αρκετών από τους υποκείμενους δείκτες ανταγωνιστικότητας. Επιπλέον, σημαντική υπήρξε η μείωση του αριθμού των ανέργων (συνολικά, για τους μακροχρόνια, αλλά και για τους νέους ανέργους), ενώ θετική ήταν και η πορεία της απασχόλησης (στο σύνολο, και σε επίπεδο δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα, με εξαίρεση τον πρωτογενή τομέα).

Αντίθετα, κάμψη σημείωσαν ο γενικός δείκτης βιομηχανικής παραγωγής (κυρίως λόγω της πτώσης στην κατηγορία της ενέργειας), ο γενικός δείκτης κύκλου εργασιών στη βιομηχανία για το σύνολο της αγοράς, την εγχώρια και την εξωτερική αγορά (όπου και εδώ σημαντική ήταν η συμβολή της πτώσης στην κατηγορία της ενέργειας), ο δείκτης παραγωγής στις κατασκευές (λόγω της σημαντικής πτώσης στην κατηγορία της παραγωγής έργων πολιτικού μηχανικού), οι ταξιδιωτικές εισπράξεις, οι εισπράξεις από μεταφορές, οι άδειες επιβατηγών οχημάτων και οι δείκτες κύκλου εργασιών στο χονδρικό εμπόριο και το εμπόριο-συντήρηση-επισκευή αυτοκινήτων. Πτωτικά κινήθηκε, επίσης, ο δείκτης οικονομικού κλίματος για το σύνολο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η πορεία του πραγματικού ΑΕΠ το 2020 και, συνεπώς, οι συνολικές οικονομικές εξελίξεις αναμένεται να είναι αρκετά δυσμενέστερες από την ως άνω εκτίμηση, όπως σαφώς σηματοδοτούν τα περιορισμένα στατιστικά στοιχεία που έχουν ήδη δημοσιευθεί και αφορούν τους μήνες Απρίλιο και Μάιο. Ενδεικτικά αναφέρονται, σε σχέση με τους αντίστοιχους μήνες του 2019: η μείωση του γενικού δείκτη βιομηχανικής παραγωγής κατά -9,89% τον Απρίλιο· η μείωση κατά

28,9% των εισπράξεων στη βάση του ισοζυγίου υπηρεσιών τον Απρίλιο, οδηγούμενη από την πρωτοφανή μείωση των ταξιδιωτικών εισπράξεων κατά -98,7%· η πτώση κατά -18,8% και -21,3% του Γενικού Δείκτη του Χρηματιστηρίου Αθηνών (τιμές κλεισίματος) τους μήνες Απρίλιο και Μάιο, αντίστοιχα· η πτώση τους μήνες Απρίλιο και Μάιο κατά -2,6% και -13,6% του δείκτη οικονομικού κλίματος για την Ελλάδα, κατά -6,5% και -19,5% των επιχειρηματικών προσδοκιών στη βιομηχανία, κατά -3,6% και -31,6% των προσδοκιών στο λιανικό εμπόριο και κατά -74,6% και -65,5% των προσδοκιών στις κατασκευές.

Συνολικά, η ελληνική οικονομία αναμένεται να πληγεί σημαντικά από το σοκ της πανδημίας εξαιτίας της εξάρτησής της από την εξωτερική ζήτηση και του υψηλού μεριδίου της οικονομικής δραστηριότητας σε κλάδους που πλήττονται εντονότερα από τις επιπτώσεις της πανδημίας. Ειδικότερα, η συμβολή των εισπράξεων από υπηρεσίες στην εγχώρια οικονομία, μέσω των κλάδων του τουρισμού και των μεταφορών, καθιστούν τη χώρα ιδιαίτερα ευάλωτη στην εν λόγω διαταραχή. Το βάθος της προβλεπόμενης ύφεσης, το οποίο συνοδεύεται από υψηλή αβεβαιότητα, θα εξαρτηθεί σε σημαντικό βαθμό από την πορεία της πανδημίας στη χώρα τους επόμενους μήνες και τις επιπτώσεις της στη δυναμική της ζήτησης και της προσφοράς, στην εξαγωγική επίδοση της Ελλάδας, στις επενδυτικές και αποταμιευτικές αποφάσεις των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών, στα μεγέθη της απασχόλησης και της ανεργίας και κατ'επέκταση στα εισοδήματα, καθώς και στις χρηματοοικονομικές συνθήκες και τα δημοσιονομικά μεγέθη.

Καίριο ρόλο θα διαδραματίσουν και οι αναμενόμενες θετικές επιδράσεις των έγκαιρων και ευρύτατων έκτακτων αντισταθμιστικών μέτρων που ελήφθησαν από την κυβέρνηση. Ως ιδιαίτερα κρίσιμα αξιολογούνται, επίσης, όλα τα συνδεδεμένα μέτρα στήριξης της οικονομίας σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Παράλληλα, τονίζεται ότι στις αρχές του 2020, πριν το ξέσπασμα της πανδημίας, η ελληνική οικονομία ενισχυόταν θετικά σε όρους βασικών οικονομικών μεγεθών και σε όρους προόδου αναφορικά με την εξισορρόπηση συνολικών δημοσιονομικών μεγεθών και εφαρμογής καίριων μεταρρυθμίσεων. Συνεπώς, στη βάση της μέχρι τώρα αποτελεσματικής διαχείρισης της πανδημίας, και εφόσον η συνδεδεμένη διαταραχή θα έχει χρονικά περιορισμένες επιδράσεις που θα εξασθενήσουν μέχρι το τέλος του έτους, η ελληνική οικονομία αναμένεται να ανακάμψει σταδιακά και να επιστρέψει σε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης το 2021.

1.4. Η ελληνική οικονομία (ξανα-)μπήκε προσωρινά σε ύφεση

Νικόλαος Ροδουσάκης
Γιώργος Σώκλης

1.4.1. Εισαγωγή

Είναι κοινός τόπος ότι η ελληνική οικονομία θα αντιμετωπίσει ένα πολύ ισχυρό πλήγμα από τη διεθνή εξάπλωση της ασθένειας του νέου κορωνοϊού (COVID-19). Σύμφωνα με τις εαρινές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η πανδημία του κορωνοϊού βυθίζει την ελληνική οικονομία. Έτσι το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) προβλέπεται να υποχωρήσει 9,7%. Αντιστοίχως, οι εκτιμήσεις του Υπουργείου Οικονομικών προβλέπουν ύφεση 4,7% για φέτος.

Στο παρόν άρθρο διερευνούμε τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις που θα έχει η προκαλούμενη από την υγειονομική κρίση μεταβολή των συνιστωσών της αυτόνομης ζήτησης (κρατικές καταναλωτικές δαπάνες, επενδύσεις, εξαγωγές) στο ΑΕΠ, την απασχόληση και τις εισαγωγές της ελληνικής οικονομίας. Το αναλυτικό μας πλαίσιο βασίζεται στην έννοια του σφραφαιανού πολλαπλασιαστή χρησιμοποιώντας εμπειρικά δεδομένα από τους Πίνακες Προσφοράς και Χρήσεων για την αποτύπωση της δομής της ελληνικής οικονομίας, ενώ για τη μεταβολή των συνιστωσών της αυτόνομης ζήτησης εξετάζουμε δύο σενάρια: Το πρώτο σενάριο βασίζεται στις σχετικές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και το δεύτερο σενάριο στις προβλέψεις του Υπουργείου Οικονομικών.

Στην Ενότητα 1.4.2 παρουσιάζουμε, εν συντομία, τις μοναδιαίες πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του COVID-19 στην ελληνική οικονομία. Στις Ενότητες 1.4.3 και 1.4.4 παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης, όπως αυτά προκύπτουν στη βάση των προβλέψεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Υπουργείου Οικονομικών, αντιστοίχως, για την εξέλιξη των συνιστωσών της αυτόνομης ζήτησης της ελληνικής οικονομίας το 2020. Τέλος, εξάγονται τα σχετικά συμπεράσματα.

1.4.2. Μοναδιαίες πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στην ελληνική οικονομία

Βασιζόμενοι στην έννοια του σφραφαιανού πολλαπλασιαστή (βλέπε σχετικό ειδικό θέμα του παρόντος τεύχους) και χρησιμοποιώντας στοιχεία από την ΕΛΣΤΑΤ, εκτιμούμε καταρχάς τις μοναδιαίες πολλαπλασιαστικές επιδράσεις της αύξησης των κρατικών δαπανών, και της μείωσης των επενδύσεων, των εξαγωγών και των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων, στο ΑΕΠ, την απασχόληση και τις εισαγωγές της οικονομίας¹.

Συνεπώς, εκτιμούμε ότι για κάθε 1 εκατ. ευρώ αύξησης των κρατικών δαπανών, το ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας αυξάνεται κατά 1,487 εκατ. ευρώ, ενώ για κάθε 1 εκατ. ευρώ μείωσης των επενδύσεων, των εξαγωγών και των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων, το ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας μειώνεται κατά 0,682 εκατ. ευρώ, 0,784 εκατ. ευρώ, και 1,076 εκατ. ευρώ, αντιστοίχως.

Αναλόγως, εκτιμούμε ότι, για κάθε 1 εκατ. ευρώ αύξησης των κρατικών δαπανών, η απασχόληση στην ελληνική οικονομία αυξάνεται κατά 33,524 απασχολούμενους, ενώ για κάθε 1 εκατ. ευρώ μείωσης των επενδύσεων, των εξαγωγών και των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων, η απασχόληση στην ελληνική οικονομία μειώνεται κατά 18,930, 16,604, και 26,403 απασχολούμενους, αντιστοίχως.

Τέλος, εκτιμούμε ότι για κάθε 1 εκατ. ευρώ αύξησης των κρατικών δαπανών, οι εισαγωγές της ελληνικής οικονομίας αυξάνονται κατά 0,359 εκατ. ευρώ, ενώ για κάθε 1 εκατ. ευρώ μείωσης των επενδύσεων, των εξαγωγών και των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων, οι εισαγωγές της ελληνικής οικονομίας μειώνονται κατά 0,608 εκατ. ευρώ, 0,507 εκατ. ευρώ, και 0,324 εκατ. ευρώ, αντιστοίχως.

1.4.3. Οι επιπτώσεις στο ΑΕΠ, την απασχόληση και τις συνολικές εισαγωγές βάσει των προβλέψεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Σύμφωνα με την εαρινή πρόβλεψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής 2020 (έστω Σενάριο 1) οι κρατικές καταναλωτικές δαπάνες αναμένεται να αυξηθούν κατά περίπου 1,782 δισ. ευρώ, ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου αναμένεται να μειωθεί κατά περίπου 6,422 δισ. ευρώ και, τέλος, οι εξαγωγές αναμένεται να

1. Αναλυτικά, για το μεθοδολογικό πλαίσιο, βλέπε: <https://www.kepe.gr/index.php/el/erevna/dimosieyseis/ergasies-gia-sizitise-el/item/2735-dp_142.html>.

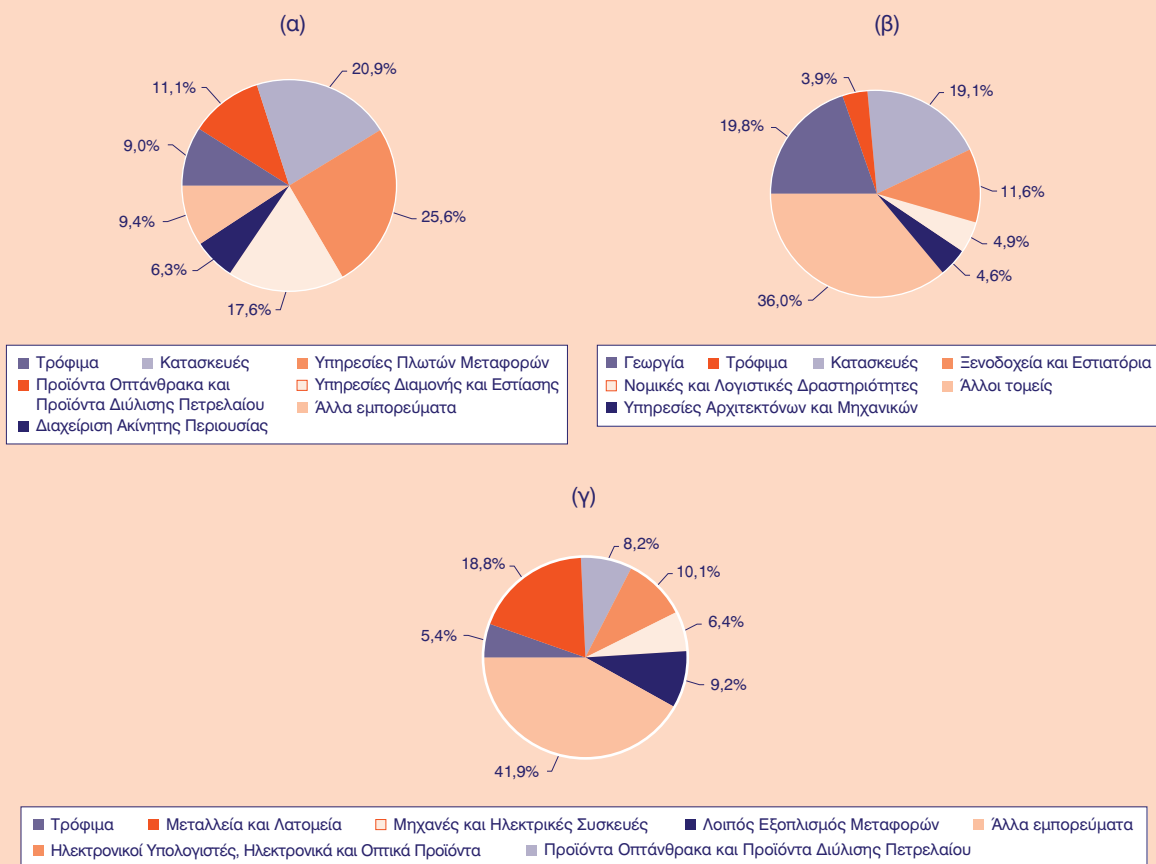
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.4.1

Εκτιμήσεις βάσει του Σεναρίου 1:

(α) ανά εμπόρευμα κατανομή (%) της μείωσης του ΑΕΠ της οικονομίας,

(β) ανά τομέα κατανομή (%) της μείωσης στη συνολική απασχόληση της οικονομίας, και

(γ) ανά εμπόρευμα κατανομή (%) της μείωσης των εισαγωγών της οικονομίας

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων.

μειωθούν κατά περίπου 14,918 δισ. ευρώ². Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη αυτές τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, και χρησιμοποιώντας τις μοναδιαίες πολλαπλασιαστικές επιδράσεις της προηγούμενης ενότητας, εκτιμούμε ότι θα προκληθεί μία συνολική (άμεση και έμμεση)³:

- Μείωση του ΑΕΠ κατά περίπου 7,16%, της οποίας η κατανομή ανά εμπόρευμα περιγράφεται στο Διάγραμμα 1.4.1α.
- Μείωση στα επίπεδα της συνολικής απασχόλησης περίπου 7,20%, της οποίας η τομεακή κατανομή περιγράφεται στο Διάγραμμα 1.4.1β.

- Μείωση των συνολικών εισαγωγών περίπου 15,53%, της οποίας η κατανομή ανά εμπόρευμα περιγράφεται στο Διάγραμμα 1.4.1γ.

Όπως προκύπτει, η πλειονότητα των απωλειών στο ΑΕΠ αντιστοιχούν στα εμπορεύματα «Υπηρεσίες Πλωτών Μεταφορών» (25,6%), «Κατασκευές» (20,9%) και «Υπηρεσίες Διαμονής και Εστίασης» (17,6%), οι σημαντικότερες μειώσεις στα επίπεδα της απασχόλησης αντιστοιχούν στους τομείς «Γεωργία» (19,8%), «Κατασκευές» (19,1%) και «Ξενοδοχεία και Εστιατόρια» (11,6%), ενώ οι σημαντικότερες μειώσεις στις συνολικές εισαγωγές αντιστοιχούν στα «Μεταλλεία και Λατο-

2. European Commission (2020), *European Economic Forecast*, Spring 2020, Institutional Paper 125, May 2020, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

3. Αναλυτικά, για τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των επενδύσεων και των εξαγωγών, βλέπε: ΚΕΠΕ (2020), *National Productivity Board Annual Report 2020*, Athens, forthcoming.

μεία» (18,8%), «Ηλεκτρονικοί Υπολογιστές, Ηλεκτρονικά και Οπτικά Προϊόντα» (10,1%) και «Λοιπός Εξοπλισμός Μεταφορών» (9,2%).

1.4.4. Οι επιπτώσεις στο ΑΕΠ, την απασχόληση και τις συνολικές εισαγωγές βάσει του σεναρίου του Υπουργείου Οικονομικών

Σύμφωνα με τις προβλέψεις του Υπουργείου Οικονομικών (έστω Σενάριο 2) οι κρατικές καταναλωτικές δαπάνες αναμένεται να αυξηθούν κατά περίπου 0,364 δισ. ευρώ, ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου αναμένεται να μειωθεί κατά περίπου 0,985 δισ. ευρώ

και, τέλος, οι εξαγωγές αναμένεται να μειωθούν κατά περίπου 13,384 δισ. ευρώ⁴. Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις προβλέψεις του Υπουργείου Οικονομικών, εκτιμούμε ότι θα προκληθεί μία συνολική (άμεση και έμμεση):

- Μείωση του ΑΕΠ κατά περίπου 5,67%, της οποίας η κατανομή ανά εμπόρευμα περιγράφεται στο Διάγραμμα 1.4.2α.
- Μείωση στα επίπεδα της συνολικής απασχόλησης περίπου 5,32%, της οποίας η τομεακή κατανομή περιγράφεται στο Διάγραμμα 1.4.2β.
- Μείωση των συνολικών εισαγωγών περίπου 10,40%, της οποίας η κατανομή ανά εμπόρευμα περιγράφεται στο Διάγραμμα 1.4.2γ.

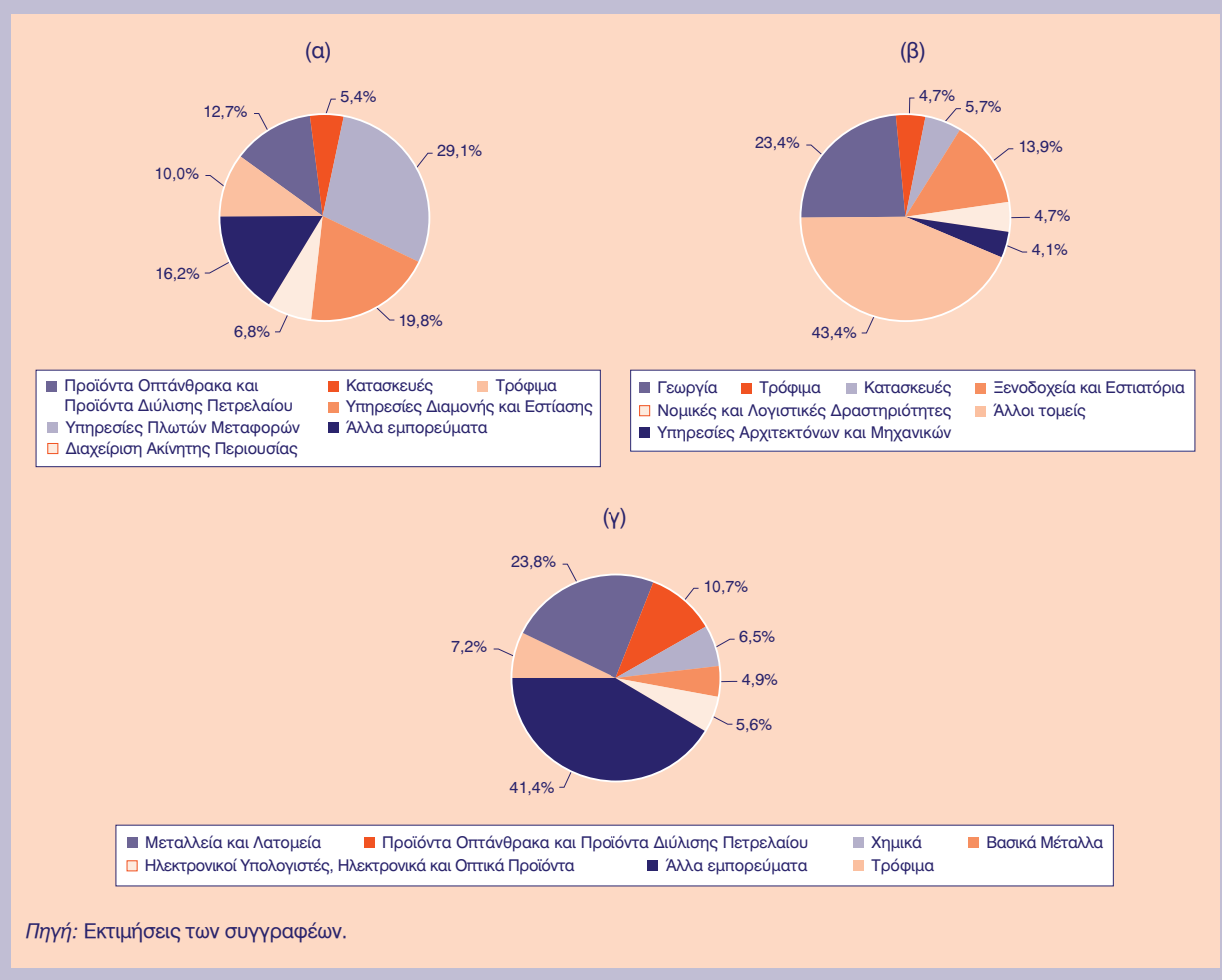
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.4.2

Εκτιμήσεις βάσει του Σεναρίου 2:

(α) ανά εμπόρευμα κατανομή (%) της μείωσης του ΑΕΠ της οικονομίας,

(β) ανά τομέα κατανομή (%) της μείωσης στη συνολική απασχόληση της οικονομίας, και

(γ) ανά εμπόρευμα κατανομή (%) της μείωσης των εισαγωγών της οικονομίας

4. Ministry of Finance (2020), *Stability Programme 2020*, Hellenic Republic, April 2020, Athens.

Όπως προκύπτει, η πλειονότητα των απωλειών στο ΑΕΠ αντιστοιχούν στα εμπορεύματα «Υπηρεσίες Πλωτών Μεταφορών» (29,1%), «Υπηρεσίες Διαμονής και Εστίασης» (19,8%) και «Προϊόντα Οπτάνθρακα και Προϊόντα Διύλισης Πετρελαίου» (12,7%), οι σημαντικότερες μειώσεις στα επίπεδα της απασχόλησης αντιστοιχούν στους τομείς «Γεωργία» (23,4%), «Ξενοδοχεία και Εστιατόρια» (13,9%) και «Κατασκευές» (5,7%), ενώ οι σημαντικότερες μειώσεις στις συνολικές εισαγωγές αντιστοιχούν στα «Μεταλλεία και Λατομεία» (23,8%), «Προϊόντα Οπτάνθρακα και Προϊόντα Διύλισης Πετρελαίου» (10,7%) και «Τρόφιμα» (7,2%).

1.4.5. Συμπεράσματα

Από την ανάλυση των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων του COVID-19 στην ελληνική οικονομία προκύπτει ότι, στη βάση των υποθέσεων των σεναρίων του Υπουργείου Οικονομικών και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την αυτόνομη ζήτηση, εκτιμούμε μείωση του ΑΕΠ κατά 5,67% και 7,16%, της απασχόλησης κατά 5,32% και 7,20%, και των συνολικών εισαγωγών κατά 10,40% και 15,53%, αντίστοιχα.

Τα αποτελέσματα αυτά είναι σε συμφωνία με τις προηγούμενες αναλύσεις μας, όπου είχαμε επικεντρωθεί στις επιδράσεις της μείωσης των τουριστικών εισπράξεων και της αύξησης των κρατικών δαπανών, στις οποίες αναδείξαμε τις δυνατότητες περιορισμού του εύρους της ύφεσης. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία (tourism ratio) είναι αντίστοιχη των υπολοίπων

χωρών του ευρωπαϊκού Νότου, και όχι πολλαπλάσια, όπως κατά καιρούς γίνεται λόγος από διάφορες εκτιμήσεις (βλέπε σχετικό ειδικό θέμα του παρόντος τεύχους).

Από τις εκτιμήσεις μας προκύπτει ότι το μεγαλύτερο μέρος της καθίζησης της οικονομίας αναμένεται να προκληθεί από τις αρνητικές επιδράσεις της μείωσης των εξαγωγών, και κυρίως από τους τομείς του τουρισμού και της ναυτιλίας, ενώ οι επιπτώσεις στην εσωτερική ζήτηση αφορούν κυρίως τον τομέα των κατασκευών. Όσον αφορά το εύρος της μείωσης του ΑΕΠ, οι εκτιμήσεις μας είναι πιο κοντά στις προβλέψεις του Υπουργείου Οικονομικών που κάνει λόγο για μια ύφεση της τάξης του 5%, ενώ σχετικά με τη μείωση της απασχόλησης και την αύξηση του ελλείμματος του Ισοζυγίου Αγαθών και Υπηρεσιών τόσο το Υπουργείο όσο και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή φαίνεται να τα υποεκτιμούν.

Όλα τα παραπάνω, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο σεναρίων για τις κρατικές δαπάνες, τις επενδύσεις και τις εξαγωγές δύνανται να οδηγήσουν και σε αντίστοιχες διαφοροποιήσεις στις επιπτώσεις στο ΑΕΠ, την απασχόληση και τις συνολικές εισαγωγές ανά τομέα (εμπόρευμα), οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας απαιτεί προγραμματισμό και στοχευμένες κλαδικές πολιτικές. Συνεπώς, στη βάση αυτών των πολιτικών, μπορούμε να αισιοδοξούμε ότι η ελληνική οικονομία μπήκε προσωρινά και μόνον σε ύφεση.

1.5. Τα βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας βελτιώνονταν μέχρι τη θέσπιση περιοριστικών μέτρων στις αρχές Μαρτίου του 2020

Ιωάννης Χολέζας

1.5.1. Εισαγωγή

Μέχρι τη θέσπιση μέτρων περιορισμού των κοινωνικών συναναστροφών στις αρχές Μαρτίου του 2020 λόγω του κορωνοϊού, τα βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας βελτιώνονταν, με τις αναμενόμενες εποχικές διακυμάνσεις. Ο αριθμός των ανέργων μειωνόταν, ενώ, αντίστοιχα, ο αριθμός των απασχολούμενων αυξανόταν, οδηγώντας στη μείωση του ποσοστού ανεργίας. Παρά τις διαφοροποιήσεις μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων, η βελτίωση χαρακτήριζε το σύνολο της οικονομίας. Ο Μάρτιος στιγματίστηκε από τα μέτρα περιορισμού των κοινωνικών επαφών, τα οποία έπληξαν την οικονομική δραστηριότητα και δέκοψαν, τουλάχιστον προς το παρόν, την ανοδική πορεία της απασχόλησης. Τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού αφορούν το τέλος του 2019, οπότε η πανδημία δεν αφορούσε ακόμη άμεσα την Ελλάδα. Όταν η πορεία της αγοράς είναι ομαλή, η χρήση στοιχείων εξαμήνου δεν είναι απαγορευτική. Υπό την παρούσα συγκυρία, όμως, με τις εξελίξεις να είναι ραγδαίες και να αλλάζουν δραματικά την πορεία της οικονομίας και της αγοράς εργασίας, η αξιοποίηση των στοιχείων για τη μισθωτή απασχόληση του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ είναι μονόδρομος.

Αυτό σημαίνει ότι η ανάλυση των βραχυπρόθεσμων εξελίξεων στην απασχόληση που ακολουθεί επικεντρώνεται στη μισθωτή απασχόληση και στα στοιχεία του συστήματος ΕΡΓΑΝΗ. Η επιλογή αυτή επιβάλλεται για έναν ακόμη λόγο. Οι αυτοαπασχολούμενοι θεωρητικά μπορούν να κρατήσουν βραχυπρόθεσμα ανοικτές τις επιχειρήσεις τους ακόμη και αν το εισόδημά τους, για όσο κρατούν τα έκτακτα μέτρα, είναι κοντά στο μηδέν ή και αρνητικό. Βέβαια, σε αυτό σημαντικό ρόλο παίζουν οι αποφάσεις για αναστολές πληρωμών προς το Δημόσιο, αλλά και οι μειώσεις στο σταθερό κόστος, όπως η μείωση ενοικίου κατά 40%, τις οποίες έλαβε η πολιτεία. Αν, όμως, η επι-

χείρηση έκλεισε, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με τις επιχειρήσεις που έκλεισαν με εντολή της κυβέρνησης για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας, όπως τα εστιατόρια, οι κινηματογράφοι, τα θέατρα και, αργότερα, τα εμπορικά καταστήματα και τα ξενοδοχεία, τότε οι μισθωτοί απασχολούμενοι πιθανότατα τίθενται σε καθεστώς αναστολής εργασίας και εισπράττουν την αποζημίωση ειδικού σκοπού ύψους €800. Εναλλακτικά, αν πρόκειται για επιχειρήσεις που έχουν περιορίσει τη δραστηριότητά τους, αλλά συνεχίζουν να λειτουργούν, υπάρχει πάντοτε η επιλογή λιγότερων ωρών απασχόλησης, είτε με τη μορφή μερικής απασχόλησης, είτε με τη μορφή εκ περιτροπής απασχόλησης.

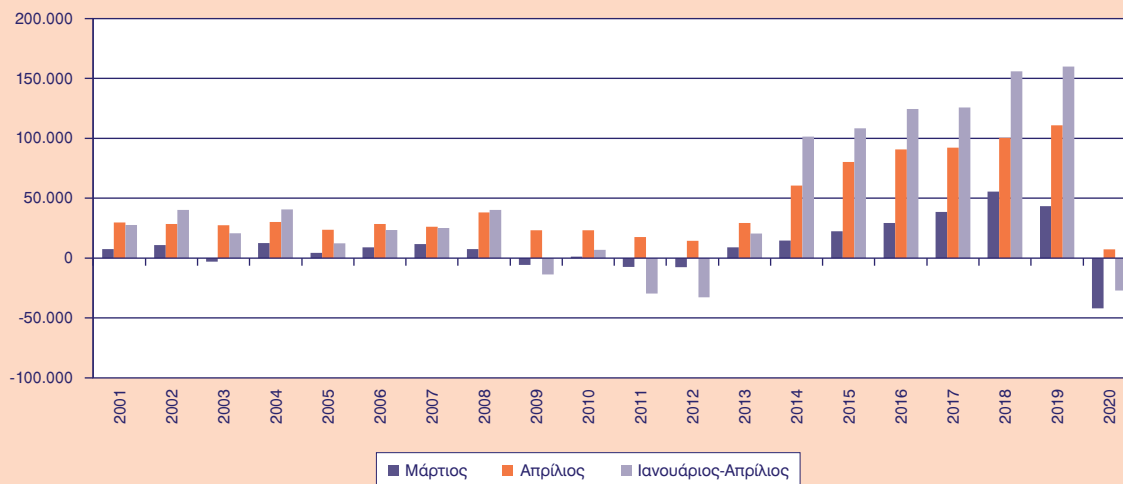
Σε κάθε περίπτωση, το αποτέλεσμα δεν διαφέρει ουσιαστικά, αφού η απασχόληση μειώνεται. Σε αυτή τη δύσκολη συγκυρία η ελληνική πολιτεία, ως οφείλει, προσπαθεί με διάφορα μέτρα να δημιουργήσει ένα δίκτυο ασφαλείας για τους απασχολούμενους που πλήττονται, είτε μισθωτούς, είτε αυτοαπασχολούμενους. Το κύριο ζητούμενο είναι να διατηρηθούν οι θέσεις εργασίας και μετά το τέλος των μέτρων και, σε κάποιο βαθμό, να αποκατασταθεί, όσο το δυνατόν συντομότερα, η ανοδική πορεία της απασχόλησης.

1.5.2. Μισθωτή απασχόληση

Το πρώτο δίμηνο του έτους η μισθωτή απασχόληση κινήθηκε όπως περίπου και τα προηγούμενα χρόνια, τουλάχιστον από το 2014 και έπειτα. Τον Ιανουάριο οι αποχωρήσεις, είτε καταγγελίες συμβάσεων (αορίστου ή ορισμένου χρόνου) είτε οικειοθελείς αποχωρήσεις, ξεπέρασαν τις προσλήψεις, επομένως καταγράφηκε αρνητικό ισοζύγιο. Συγκεκριμένα, χάθηκαν 17.318 θέσεις μισθωτής απασχόλησης, περίπου 5.000 λιγότερες σε σύγκριση με το 2019 και περίπου 800 περισσότερες σε σύγκριση με το 2018. Τον Φεβρουάριο, από την άλλη πλευρά, καταγράφηκαν περισσότερες προσλήψεις έναντι των αποχωρήσεων, οπότε το ισοζύγιο ήταν θετικό με 24.867 νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης. Σε σύγκριση με το 2019 δημιουργήθηκαν περίπου 3.000 λιγότερες νέες θέσεις απασχόλησης, φανερώνοντας μια ενδεχόμενη σχετική κόπωση της αγοράς εργασίας, αλλά, σε σύγκριση με τον Φεβρουάριο του 2018, δημιουργήθηκαν περίπου 8.000 περισσότερες νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης.

Δεδομένων των εξελίξεων που έλαβαν χώρα στα μέσα Μαρτίου με τη λήψη περιοριστικών μέτρων για την αντιμετώπιση της εξάπλωσης του κορωνοϊού, η ανάλυση εστιάζεται στους επόμενους δύο μήνες, ήτοι τον

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.1
Ισοζύγιο ροών μισθωτής απασχόλησης

Πηγή: Πληροφοριακό σύστημα ΕΡΓΑΝΗ, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

Μάρτιο και τον Απρίλιο (Διάγραμμα 1.5.1). Παραδοσιακά, το δίμηνο Μαρτίου-Απριλίου συνδέεται με την αύξηση των προσλήψεων και τη μείωση των αποχωρήσεων, οπότε το ισοζύγιο είναι κατά κανόνα θετικό. Τουλάχιστον αυτό καταγράφεται για την πλειονότητα των ετών από το 2001 και έπειτα. Η πιο πιθανή ερμηνεία ενίσχυσης της απασχόλησης την περίοδο αυτή είναι η έναρξη της τουριστικής περιόδου σε πολλές περιοχές της ελληνικής επικράτειας. Μάλιστα, από το 2014 και έπειτα, το ισοζύγιο Φεβρουαρίου είναι επίσης θετικό. Ειδικότερα, το 2018 καταγράφηκε ρεκόρ εικοσαετίας νέων θέσεων μισθωτής απασχόλησης, καθώς δημιουργήθηκαν 55.494 νέες θέσεις τον μήνα Μάρτιο. Αντίστοιχη υπέρβαση και ρεκόρ καταγράφηκαν και τον Απρίλιο του 2019, οπότε δημιουργήθηκαν πάνω από 110.000 νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης.

Αναλυτικά, τον Μάρτιο φέτος σημειώθηκαν οι μισές προσλήψεις σε σύγκριση με τον Μάρτιο του περασμένου έτους, ήτοι περίπου 99.000 λιγότερες προσλήψεις (Πίνακας 1.5.1). Αντίστοιχα, τον Απρίλιο φέτος οι προσλήψεις ήταν το ένα έκτο των προσλήψεων του Απριλίου του 2019, ήτοι πάνω από 230.000 λιγότερες προσλήψεις. Βασική διαφορά μεταξύ των δύο μηνών είναι ότι τον Απρίλιο, εκτός των προσλήψεων, μειώθηκαν σημαντικά και οι αποχωρήσεις. Ο αριθμός των αποχωρήσεων ήταν μικρότερος από το ένα τέταρτο των αποχωρήσεων του Απριλίου του 2019,

ενώ τον Μάρτιο ο αριθμός άλλαξε πολύ λιγότερο και η μείωση δεν ξεπέρασε τις 14.000 αποχωρήσεις. Επιπλέον, η μείωση των προσλήψεων συνεχίστηκε και εντάθηκε τον Απρίλιο. Συγκριτικά με τον Μάρτιο έγιναν περίπου 54.000 λιγότερες προσλήψεις, ενώ πέτυχε τον Απρίλιο έγιναν πάνω από 80.000 περισσότερες προσλήψεις σε σύγκριση με τον Μάρτιο.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η πηγή των μειωμένων ισοζυγίων νέων θέσεων μισθωτής απασχόλησης πρέπει να αναζητηθεί στη μείωση των προσλήψεων και όχι στην αύξηση των αποχωρήσεων¹. Η ποιοτική αυτή διαφορά έχει σημασία, διότι δείχνει ότι η αβεβαιότητα που επικρατεί στην αγορά, λόγω της πανδημίας και των περιοριστικών μέτρων που αίρονται σταδιακά, ευθύνεται για την κακή επίδοση της αγοράς εργασίας. Δεν πρέπει ακόμη να παραγνωρίζεται ότι βασική παράμετρος είναι η αβεβαιότητα ως προς τη διάρκεια λειτουργίας του τουριστικού κλάδου φέτος και υπό ποιους όρους, καθώς είναι ο κύριος κλάδος ενίσχυσης των προσλήψεων τους μήνες Μάρτιο και Απρίλιο. Στάση αναμονής κρατούν και πολλοί άλλοι κλάδοι, οι οποίοι εξαρτώνται άμεσα ή έμμεσα από το τουριστικό προϊόν.

Το αποτέλεσμα των ανωτέρω ροών ήταν το αρνητικό ισοζύγιο θέσεων μισθωτής απασχόλησης τον Μάρτιο με την απώλεια 41.903 θέσεων και το οριακά θετικό τον Απρίλιο με τη δημιουργία μόλις 7.205 θέσεων.

1. Οι καταγγελίες συμβάσεων μοιάζουν πολλές, δεδομένης της απαγόρευσης των απολύσεων σε επιχειρήσεις που πλήττονται. Ενδεχομένως, προέρχονται από επιχειρήσεις που δεν πλήττονται από την πανδημία, δεν λαμβάνουν καμία ενίσχυση από την πολιτεία και, άρα, δεν περιορίζονται από την απαγόρευση απολύσεων. Ωστόσο, καλό θα ήταν να διερευνηθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5.1 Ροές μισθωτής απασχόλησης

		Ιανουάριος	Φεβρουάριος	Μάρτιος	Απρίλιος	Ιαν.-Απρ.
Προσλήψεις	2019	157.141	165.110	202.157	282.181	806.589
	2020	177.632	183.602	103.002	48.555	512.791
	Διαφ.	20.491	18.492	-99.155	-233.626	-293.798
Αποχωρήσεις	2019	179.474	137.270	158.784	171.286	646.814
	2020	194.950	158.735	144.905	41.350	539.940
	Διαφ.	15.476	21.465	-13.879	-129.936	-106.874
Ισοζύγιο	2019	-22.333	27.840	43.373	110.895	159.775
	2020	-17.318	24.867	-41.903	7.205	-27.149
	Διαφ.	5.015	-2.973	-85.276	-103.69	-186.924

Πηγή: Πληροφοριακό σύστημα ΕΡΓΑΝΗ, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

Τους αντίστοιχους μήνες το 2019 είχαν δημιουργηθεί 43.373 και 110.895 νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης, αντίστοιχα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα σε επίπεδο τετραμήνου το ισοζύγιο να είναι αρνητικό κατά 106.874 θέσεις εργασίας, ενώ την αντίστοιχη περίοδο του 2019 δημιουργήθηκαν 159.775 νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης. Συνολικά, αν η οικονομία λειτουργούσε όπως πέρυσι, αν δηλαδή δημιουργούσε τις ίδιες θέσεις μισθωτής απασχόλησης με το 2019, η απώλεια των θέσεων μισθωτής απασχόλησης στο τετράμηνο είναι πολύ μεγαλύτερη και αγγίζει τις 187.000 (βλέπε κελλί στην τελευταία στήλη και γραμμή του Πίνακα 1.5.1), καθώς περιλαμβάνονται και οι θέσεις που δεν δημιουργήθηκαν.

Μια ματιά στους κλάδους και τα επαγγέλματα που πρωτοστάτησαν στις εξελίξεις το δίμηνο Μαρτίου-Απριλίου οδηγεί σε ορισμένα ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Οι εκθέσεις του συστήματος ΕΡΓΑΝΗ παρουσιάζουν τους πέντε κλάδους οικονομικής δραστηριότητας με τα μεγαλύτερα θετικά ισοζύγια ρών μισθωτής απασχόλησης και εκείνους με τα πέντε μεγαλύτερα αρνητικά ισοζύγια. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1.5.2, τόσο τον Μάρτιο όσο και τον Απρίλιο των ετών 2014-2019, ο κλάδος *Καταλύματα* συνεχώς καταλαμβάνει την πρώτη θέση της κατάταξης έχοντας το μεγαλύτερο θετικό ισοζύγιο ρών μισθωτής απασχόλησης. Ο κλάδος *Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης* βρίσκεται συχνά στη δεύτερη θέση, με εξαίρεση το

2017 και το 2014 για τον Μάρτιο, ενώ το *Λιανικό εμπόριο* συνήθως ακολουθεί. Ειδικά οι δύο πρώτοι κλάδοι συνδέονται στενά με τις τουριστικές υπηρεσίες. Χαρακτηριστικό των εξελίξεων είναι ότι τον Μάρτιο φέτος το ισοζύγιο ρών μισθωτής απασχόλησης στον κλάδο *Καταλύματα* ήταν αρνητικό και πέμπτο μεγαλύτερο σε μέγεθος, ενώ το ισοζύγιο στον κλάδο *Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης* βρίσκεται στην πρώτη θέση με το μεγαλύτερο αρνητικό ισοζύγιο. Τον Απρίλιο οι δύο αυτοί κλάδοι δεν αναφέρονται στο σύστημα ΕΡΓΑΝΗ, καθώς δεν είναι μεταξύ εκείνων με τα μεγαλύτερα ισοζύγια (θετικά ή αρνητικά). Είναι, λοιπόν, σαφές ότι οι κλάδοι που κατά κανόνα αποτελούν την αιχμή του δόρατος στις προσλήψεις μισθωτών τον Μάρτιο και τον Απρίλιο, πλέον είναι ουραγοί και, μάλιστα, μείωσαν τον Μάρτιο τις θέσεις απασχόλησής τους, προμηνύοντας δυσσίωνες εξελίξεις.

Παρόμοια συμπεράσματα προκύπτουν, αν εξετάσει κανείς τα επαγγέλματα με τα μεγαλύτερα θετικά ισοζύγια ρών μισθωτής απασχόλησης (Πίνακας 1.5.3). Τα επαγγέλματα που βρίσκονταν στις πρώτες θέσεις της κατάταξης τα προηγούμενα χρόνια σχετίζονταν άμεσα με τους κλάδους του τουρισμού και της εστίασης. Είναι χαρακτηριστικό και, ταυτόχρονα, έντονα ανησυχητικό χωρίς, όμως, να προκαλεί έκπληξη, ότι κανένα από τα επαγγέλματα αυτά δεν βρίσκεται στη σχετική λίστα το δίμηνο Μαρτίου-Απριλίου του 2020, με εξαίρεση το επάγγελμα καθαριστές και καθαρίστριες². Αντίθετα,

2. Ενδεχομένως να πρόκειται για διαφορετική κατηγορία, καθώς ο πλήρης τίτλος είναι καθαριστές και καθαρίστριες ξενοδοχείων, γραφείων, καταστημάτων κλπ. ή να άλλαξε ο σχετικός τίτλος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5.2 Ισοζύγια ρών μισθωτής απασχόλησης σε επιλεγμένους κλάδους

	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014
Μάρτιος							
Καταλύματα	-1.878	13.313	16.352	11.898	8.422	8.361	4.573
Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	-21.919	6.010	10.973	-	3.075	1.212	-
Λιανικό εμπόριο	-	2.726	4.703	3.458	2.788	2.409	1.028
Χονδρικό εμπόριο	-	2.302	2.044	2.041	1.526	1.338	-
Απρίλιος							
Καταλύματα	-	61.270	52.609	45.763	46.086	39.347	35.581
Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	-	23.482	23.218	19.671	18.891	18.532	8.361
Λιανικό εμπόριο	1.929	8.087	4.879	5.379	8.484	4.877	4.010
Ταξιδιωτικά πρακτορεία, οργανωμένα ταξίδια	-	2.952	2.997	2.369	2.284	1.977	2.077
Χονδρικό εμπόριο	-307	-	-	-	2.503	-	-

Πηγή: Πληροφοριακό σύστημα ΕΡΓΑΝΗ, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

Σημείωση: Όπου υπάρχουν παύλες δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, καθώς οι κλάδοι δεν ανήκουν ούτε σε εκείνους με τα μεγαλύτερα θετικά ισοζύγια ρών μισθωτής απασχόλησης, ούτε σε εκείνους με τα μεγαλύτερα αρνητικά.

τον Μάρτιο βρίσκονται στη λίστα επαγγέλματα, όπως το νοσηλευτικό και ιατρικό προσωπικό (3η θέση με 729 νέες θέσεις) και οι διανομείς δεμάτων και αλληλογραφίας (10η θέση με 99 νέες θέσεις εργασίας). Αντίστοιχα, τον Απρίλιο το μεγαλύτερο θετικό ισοζύγιο έχουν οι πωλητές και ταμίες εμπορικών καταστημάτων (1.642 νέες θέσεις) και ακολουθούν οι νοσηλευτές και βοηθητικό νοσηλευτικό προσωπικό (1.614 νέες θέσεις), και οι διανομείς δεμάτων και υπάλληλοι ειδικών ταχυδρομείων (6η θέση με 1.092 νέες θέσεις).

Το μείγμα των προσλήψεων που πραγματοποιήθηκαν το πρώτο δίμηνο του έτους δε διαφέρει από εκείνο των προηγούμενων ετών ως προς το είδος των συμβάσεων εργασίας. Περίπου 42% είναι οι προσλήψεις μερικής απασχόλησης, σχεδόν 13% οι προσλήψεις εκ περιτροπής απασχόλησης και γύρω στο 45% οι προσλήψεις πλήρους απασχόλησης. Μεγάλη αλλαγή στη σύνθεση των προσλήψεων συμβαίνει τον Μάρτιο, οπότε αυξάνεται το μερίδιο των προσλήψεων πλήρους απασχόλησης και φτάνει το 56%. Οι προσλήψεις μερικής απασχόλησης περιορίζονται στο 36,8% και οι προσλήψεις εκ περιτροπής απασχόλησης πέφτουν στο 7,2%. Τον Απρίλιο η τάση αυτή

ενισχύθηκε περαιτέρω. Οι προσλήψεις πλήρους απασχόλησης άγγιξαν το 67%, ενώ οι προσλήψεις μερικής απασχόλησης έπεσαν και άλλο, οριακά κάτω από 30%, και οι προσλήψεις εκ περιτροπής απασχόλησης περιορίστηκαν στο 4%.

Όπως ήδη συζητήθηκε παραπάνω, η μείωση των προσλήψεων ήταν η κύρια δύναμη πίσω από τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας το δίμηνο Μαρτίου-Απριλίου. Μια αρκετά πιθανή ερμηνεία του φαινομένου της αύξησης του μεριδίου των προσλήψεων πλήρους απασχόλησης είναι η κατακόρυφη μείωση των προσλήψεων σε κλάδους και επαγγέλματα που απασχολούν κατά κόρον μισθωτούς με ευέλικτες μορφές απασχόλησης, λόγω της αβεβαιότητας και των περιοριστικών μέτρων. Τέτοιοι κλάδοι είναι κατά κανόνα τα Καταλύματα και οι Δραστηριότητες εστίασης, οι οποίοι, όπως ήδη συζητήθηκε, μείωσαν κατακόρυφα τις προσλήψεις τους. Αντίθετα, οι επιχειρήσεις που είχαν προγραμματίσει κάποιες προσλήψεις πλήρους απασχόλησης, έχοντας μεσοπρόθεσμο ή μακροπρόθεσμο ορίζοντα, πιθανόν να επηρεάστηκαν λιγότερο από τη συγκυρία ή έκαναν τις προσλήψεις το πρώτο δεκαπενθήμερο του μήνα και, στη συνέχεια, ο ρυθμός ανεκόπη³. Ενδεχόμενη πα-

3. Σε αυτό συνάδει η παρατήρηση ότι οι προσλήψεις πλήρους απασχόλησης είναι περίπου μοιρασμένες στα δύο δεκαπενθήμερα τον Μάρτιο του 2019, ενώ τον Μάρτιο του 2020 σχεδόν τα 2/3 των προσλήψεων πλήρους απασχόλησης πραγματοποιήθηκαν το πρώτο δεκαπενθήμερο. Επιπλέον, τον Απρίλιο δεν παρατηρείται το ίδιο φαινόμενο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5.3 Επαγγέλματα με τα μεγαλύτερα θετικά ισοζύγια ροών μισθωτής απασχόλησης⁴

	2019	2018	2017	2016	2015	2014
Μάρτιος						
Σερβιτόροι, τραπεζοκόμοι και μπάρμαν	4.503	7.411	1.894	2.514	1.831	-
Καμαριέρες σε ξενοδοχεία και οικίες	3.917	4.029	3.649	2.091	2.310	1.275
Μάγειροι ξενοδοχείων και εστιατορίων	3.186	4.689	2.052	2.147	1.307	363
Υπάλληλοι υποδοχής πελατών ξενοδοχείων, εστιατορίων, καταστημάτων κλπ.	2.239	2.520	1.607	1.183	1.067	-
Καθαριστές και καθαρίστριες ξενοδοχείων, γραφείων, καταστημάτων κλπ.	1.943	2.501	1.302	1.487	-	-
Λαντζέρηδες	1.665	2.125	-	-	-	-
Απρίλιος						
Σερβιτόροι, τραπεζοκόμοι και μπάρμαν	27.224	24.029	21.043	21.116	18.475	11.058
Μάγειροι ξενοδοχείων και εστιατορίων	17.027	15.052	12.702	11.940	10.868	7.778
Καμαριέρες σε ξενοδοχεία και οικίες	12.094	11.226	9.225	9.824	8.778	7.331
Πωλητές	9.783	5.440	6.023	8.571	5.443	4.009
Υπάλληλοι υποδοχής πελατών ξενοδοχείων, εστιατορίων, καταστημάτων κλπ.	8.620	7.664	6.262	6.190	5.447	3.811
Λαντζέρηδες	7.406	6.675	5.592	5.358	4.850	3.265
Καθαριστές και καθαρίστριες ξενοδοχείων, γραφείων, καταστημάτων κλπ.	3.901	3.371	2.820	2.526	2.471	1.637

Πηγή: Πληροφοριακό σύστημα ΕΡΓΑΝΗ, Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

Σημείωση: Όπου υπάρχουν παύλες δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, καθώς τα επαγγέλματα δεν ανήκουν σε εκείνα με τα μεγαλύτερα θετικά ισοζύγια ροών μισθωτής απασχόλησης.

ράταση των περιοριστικών μέτρων, ή έντονη αβεβαιότητα για το μέλλον, μπορεί κάλλιστα να τις οδηγήσει σε παύση των προσλήψεων τους επόμενους μήνες και, ακόμη χειρότερα, απολύσεις.

Τέλος, οι επιχειρήσεις αντέδρασαν στις έκτακτες συνθήκες μετατρέποντας συμβάσεις πλήρους απασχόλησης σε συμβάσεις μερικής ή εκ περιτροπής απασχόλησης, με ή χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου. Οι μετατροπές συμβάσεων απασχόλησης τον Ιανουάριο του 2020 ήταν περίπου ίδιες σε αριθμό με εκείνες του Ιανουαρίου του 2019, ενώ τον Φεβρουάριο, αν και αυξημένες σε σύγκριση με τον αντίστοιχο μήνα του 2019, η διαφορά δεν ξεπέρασε το 11,6% (περίπου 440 περισσότερες μετατροπές). Αντίθετα, τον Μάρτιο η αύξηση των μετατροπών ήταν θεαμα-

τική, καθώς υπερδιπλασιάστηκε σε σύγκριση με τον Μάρτιο του 2019 (7.990 μετατροπές έναντι 3.340). Ακόμη 8.497 συμβάσεις πλήρους απασχόλησης μετατράπηκαν σε συμβάσεις ευέλικτης απασχόλησης τον Απρίλιο. Οι μισές μετατράπηκαν σε συμβάσεις εκ περιτροπής απασχόλησης με τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου, ποσοστό τόσο υψηλό που γεννά ερωτήματα.

Ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι τα τελευταία χρόνια οι μετατροπές σε συμβόλαια μερικής απασχόλησης κυριαρχούσαν και αύξαναν συνεχώς το μερίδιό τους μεταξύ των συμβάσεων ευέλικτης απασχόλησης. Αυτό φαίνεται να σταμάτησε με τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης φέτος τον Μάρτιο, καθώς οι περισσότερες μετατροπές αφορούν σε εκ περιτρο-

4. Δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για τα συγκεκριμένα επαγγέλματα το 2020, μιας και δεν ήταν στα πέντε επαγγέλματα με τα μεγαλύτερα ισοζύγια.

πής απασχόληση (περίπου 57% τον Μάρτιο και 65,6% τον Απρίλιο). Οι μετατροπές σε εκ περιτροπής απασχόληση με τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου πενταπλασιάστηκαν σε ετήσια βάση⁵ τον Μάρτιο και οκταπλασιάστηκαν τον Απρίλιο, ενώ οι μετατροπές σε εκ περιτροπής απασχόληση χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου σχεδόν εξαπλασιάστηκαν τον Μάρτιο και εικοσάπλασιάστηκαν τον Απρίλιο. Ενδεχομένως, ορισμένες από τις μετατροπές αυτές θα ήταν απολύσεις, αν το θεσμικό πλαίσιο ήταν λιγότερο ευέλικτο. Από την άλλη, μπορεί να μετατραπούν σε απολύσεις στο μέλλον, σε περίπτωση που παραταθούν τα περιοριστικά μέτρα περισσότερο από όσο μπορούν να αντέξουν οι επιχειρήσεις. Αυτό που κάνει εντύπωση, όμως, είναι ότι όλα αυτά συμβαίνουν παρά τα μέτρα στήριξης των επιχειρήσεων και της απασχόλησης που έλαβε η πολιτεία.

1.5.3. Μέτρα στήριξης της οικονομικής δραστηριότητας και της απασχόλησης

Η πρώτη προσπάθεια της πολιτείας να στηρίξει την απασχόληση και τις επιχειρήσεις που πλήττονται περισσότερο από τα περιοριστικά μέτρα ήταν η Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου (ΠΝΠ) της 11-3-2020 με τίτλο «Κατεπείγοντα μέτρα αντιμετώπισης των αρνητικών συνεπειών της εμφάνισης του κορωνοϊού COVID-19 και της ανάγκης περιορισμού της διάδοσής του». Ακολούθησαν και άλλες ΠΝΠ, οι οποίες επιχείρησαν να επεκτείνουν το πλέγμα προστασίας, κυρίως μέσω της επέκτασης των ωφελουμένων⁶. Τα μέτρα μπορούν γενικά να διακριθούν σε αυτά που αφορούν τη στήριξη των επιχειρήσεων, και άρα έμμεσα τη στήριξη της απασχόλησης, και σε αυτά που αφορούν την άμεση στήριξη της απασχόλησης.

Αναφορικά με τις επιχειρήσεις τα κύρια μέτρα στήριξης, μεταξύ άλλων⁷, αφορούν την αναστολή πληρωμής του ΦΠΑ (υπό προϋποθέσεις), την αναστολή είσπραξης βεβαιωμένων οφειλών, την έκπτωση 25% στις δόσεις βεβαιωμένων οφειλών (και ρυθμίσεων), την παράταση προθεσμίας καταβολής ασφαλιστικών εισφορών, την αναστολή της προθεσμίας λήξης, εμφάνισης και πληρωμής οφειλόμενων αξιό-

γραφων (επιταγές, συναλλαγματικές, γραμμάτια, κ.ά.) κατά εβδομήντα πέντε (75) ημέρες από την αναγραφόμενη ημερομηνία επί εκάστου αξιόγραφου και τη μείωση κατά 40% του μισθώματος που καταβάλλουν για την ενοικίαση του χώρου λειτουργίας τους. Επιπλέον, για τη στήριξη μικρών και μικρομεσαίων επιχειρήσεων (που απασχολούν από 1 έως 500 εργαζόμενους) το Υπουργείο Οικονομικών έθεσε σε εφαρμογή το χρηματοδοτικό σχήμα της Επιστρεπτέας Προκαταβολής ύψους συνολικά €1 δις, η οποία συνίσταται στην άμεση χρηματοδοτική ενίσχυση επιχειρήσεων, η οποία είναι, συνολικώς ή μερικώς, επιστρεπτέα προς το Κράτος ανάλογα με την πορεία της επιχείρησης. Τέλος, ένα ακόμη μέτρο στήριξης των επιχειρήσεων και της απασχόλησης είναι η δυνατότητα που δόθηκε στους εργοδότες να αλλάξουν τη σχέση εργασίας σε παροχή εργασίας εξ αποστάσεως.

Λόγω του κλεισίματος των σχολείων στις 10 Μαρτίου 2020, με την ΠΝΠ 11-3-2020/2020 θεσπίστηκε άδεια ειδικού σκοπού για τους εργαζόμενους γονείς υπό προϋποθέσεις: τρεις ημέρες άδειας για κάθε μία ημέρα κανονικής άδειας. Με τη συνειδητοποίηση ότι είναι αναγκαία η λήψη αυστηρότερων μέτρων περιορισμού των κοινωνικών επαφών ως μέσο αποτροπής της διάδοσης του κορωνοϊού, νέα ΠΝΠ 14-3-2020/2020 θέσπισε ειδικό μηχανισμό στήριξης των εργαζομένων με σχέση εξαρτημένης εργασίας σε επιχειρήσεις-εργοδότες, των οποίων η λειτουργία προσωρινά απαγορεύθηκε ή επλήγη σημαντικά λόγω των έκτακτων μέτρων αντιμετώπισης του κορωνοϊού, ο οποίος περιλαμβάνει μέτρα οικονομικής στήριξης, αποζημίωσης ειδικού σκοπού, κάλυψης ασφαλιστικών εισφορών, έκτακτων επιδομάτων και επιταγών κατάρτισης.

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με την ΚΥΑ αρ. 12998/232, απαγορεύτηκε στις επιχειρήσεις που πλήττονται να καταγγείλουν συμβάσεις εργασίας, άρα να απολύσουν προσωπικό, ενώ τυχόν καταγγελίες προ της δημοσίευσης της απόφασης είναι άκυρες. Η αποζημίωση ειδικού σκοπού για τους απασχολούμενους σε αυτές, ύψους €800, αντιστοιχεί σε αποδοχές 45 ημερολογιακών ημερών, άρα περίπου €533

5. Ίδιος μήνας ένα έτος πριν. Π.χ. Μάρτιος 2020/Μάρτιος 2019.

6. Η πιο πρόσφατα επικαιροποιημένη λίστα Κωδικών Αριθμών Δραστηριότητας (ΚΑΔ) που υπάγονται στα μέτρα στήριξης είναι διαθέσιμη στο Δελτίο Τύπου του Υπουργείου Οικονομικών της 24ης Μαρτίου 2020.

7. Τα μέτρα στήριξης των επιχειρήσεων για τον μήνα Μάρτιο υπάρχουν αναλυτικά στο Δελτίο Τύπου του Υπουργείου Οικονομικών της 31ης Μαρτίου 2020 με τίτλο «Πλαίσιο προστασίας των επιχειρήσεων, εργαζομένων και αυτοαπασχολούμενων, ελευθέρων επαγγελματιών μηνός Μαρτίου». Αντίστοιχα, για τον μήνα Απρίλιο το Δελτίο Τύπου εκδόθηκε επίσης στις 31 Μαρτίου 2020 με τίτλο «Πλαίσιο προστασίας των επιχειρήσεων, εργαζομένων και αυτοαπασχολούμενων, ελευθέρων επαγγελματιών μηνός Απριλίου». Βασική διαφορά είναι ότι η δεύτερη ρύθμιση προσθέτει δύο ακόμη κατηγορίες επιχειρήσεων-δικαιούχων (συνολικά τρεις).

μηνιαίως⁸, ενώ δεν υπάρχει μέριμνα για το ύψος των αποδοχών, καθώς όλοι αποζημιώνονται με το ίδιο ποσό⁹. Θετικό στοιχείο είναι ότι η αποζημίωση είναι ακατάσχετη, αφορολόγητη και δεν συμψηφίζεται με τυχόν οφειλές. Επίσης, οι επιχειρήσεις που πλήττονται σημαντικά (δεν έχουν τεθεί σε υποχρεωτική αργία) υποχρεούνται να διατηρήσουν τις θέσεις εργασίας για 45 ημέρες μετά την έναρξη εργασιών με τους ίδιους όρους απασχόλησης. Την αποζημίωση δικαιούνται απασχολούμενοι των οποίων η σύμβαση εργασίας τέθηκε αυτομάτως σε αναστολή (ακόμη και αν πρόκειται για σύμβαση ορισμένου χρόνου), επειδή απασχολούνταν σε επιχειρήσεις που ανέστειλαν τη λειτουργία τους με απόφαση της δημόσιας αρχής, ή απασχολούμενοι των οποίων η σύμβαση εργασίας αναστάλη με απόφαση του εργοδότη τους, επειδή η επιχείρηση εντάσσεται σε ΚΑΔ με δραστηριότητα που επλήγη σημαντικά από τα μέτρα κατά του κορωνοϊού. Στις επιχειρήσεις αυτές εντάσσονται και οι ατομικές επιχειρήσεις. Καθ' όλη τη διάρκεια της αναστολής της σύμβασης εργασίας, οι ασφαλιστικές εισφορές καταβάλλονται κανονικά από το κράτος. Επιπλέον, δίνεται η δυνατότητα παράτασης αποπληρωμής των φορολογικών υποχρεώσεων των απασχολούμενων σε προσωρινή αναστολή σύμβασης ή έκπτωση 25% σε περίπτωση εμπρόθεσμης αποπληρωμής, καθώς και μείωση του ενοικίου της πρώτης κατοικίας κατά 40%.

Η αποζημίωση των €800 προβλέπεται και για τους ελεύθερους επαγγελματίες, αυτοαπασχολούμενους και ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων (κάθε νομικής μορφής εκτός Α.Ε.) που απασχολούν έως 5 άτομα (με την προϋπόθεση να μην έχουν υποβάλει τους τελευταίους έξι μήνες μηδενικές δηλώσεις ΦΠΑ)¹⁰, ενώ για τους επιστήμονες-ελεύθερους επαγγελματίες προβλεπόταν αρχικά πρόγραμμα κατάρτισης εξ αποστάσεως, διάρκειας 30 ημερών, με αμοιβή €600. Ωστόσο, νεότερη απόφαση του Υπουργού Εργασίας κατήργησε το πρόγραμμα και όρισε ότι οι επιστήμονες-ελεύθεροι επαγγελματίες θα λάβουν κανονικά την ενίσχυ-

ση χωρίς προϋποθέσεις¹¹. Παράλληλα, προβλέπεται παράταση εξόφλησης οφειλών προς τις φορολογικές αρχές ή έκπτωση σε περίπτωση εμπρόθεσμης αποπληρωμής, δίνεται η δυνατότητα αποπληρωμής των ασφαλιστικών εισφορών του Απριλίου σε τέσσερις δόσεις ή έκπτωση 25% σε περίπτωση εμπρόθεσμης καταβολής, ενώ η καταβολή του δώρου Πάσχα μπορεί να γίνει ως τις 30 Ιουνίου 2020.

Στο τέλος Μαρτίου το Υπουργείο Οικονομικών εκτιμούσε ότι στα μέτρα στήριξης έχουν δικαίωμα να ενταχθούν περίπου 1,7 εκατ. απασχολούμενοι, δηλαδή το 81% των απασχολούμενων στον ιδιωτικό τομέα, 800 χιλ. επιχειρήσεις, ήτοι 76% του συνόλου των νομικών προσώπων, εφόσον τα μέτρα στήριξης καλύπτουν το 86% των ΚΑΔ, και 700 χιλ. ελεύθεροι επαγγελματίες, αυτοαπασχολούμενοι και ιδιοκτήτες μικρών επιχειρήσεων ανεξαρτήτως νομικής μορφής, δηλαδή περίπου το 75% του συνόλου¹². Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων που διατυπώθηκαν στα μέσα του Απριλίου, ο αριθμός των απασχολούμενων που αναμένεται να αποζημιωθούν με την αποζημίωση ειδικού σκοπού θα ξεπεράσει τις 800 χιλ.¹³ Πέραν αυτών, ο αριθμός των δικαιούχων αυξήθηκε κατά περίπου 160 χιλ. άτομα με σχετική απόφαση, η οποία συμπεριέλαβε και επαγγελματίες που πλήττονται, αλλά δεν συμπεριλαμβάνονται στη σχετική λίστα ΚΑΔ, καθώς και εργαζόμενους οι οποίοι απασχολούνται σε πάνω από έναν εργοδότη υπό προϋποθέσεις¹⁴.

Τρία είναι τα σημεία που χρήζουν προσοχής: (α) κατά πόσον οι επιχειρήσεις, ακόμη και αν ανήκουν σε αυτές που αναμένεται να πληγούν σημαντικά (βάσει λίστας πληττόμενων ΚΑΔ), έχουν πράγματι πληγεί (π.χ. με σύγκριση του κύκλου εργασιών των τελευταίων ετών), (β) αν οι απασχολούμενοι, των οποίων οι συμβάσεις έχουν τεθεί σε αναστολή, βρίσκονται πράγματι σε αναστολή (και δεν εργάζονται από το σπίτι, για παράδειγμα), και (γ) αν τηρούνται οι όροι απασχόλησης των απασχολούμενων εξ αποστάσεως,

8. Το ποσό είναι χαμηλότερο του κατώτατου μισθού, αλλά υψηλότερο του επιδόματος ανεργίας.

9. Αναλυτικά τα μέτρα στήριξης εργαζομένων επιχειρήσεων-εργοδοτών του ιδιωτικού τομέα, καθώς και η σχετική διαδικασία, καταγράφονται στο ΦΕΚ Β' 1078/28-3-2020.

10. Βλέπε ΦΕΚ Β' 1457/16-4-2020.

11. Βλέπε το σχετικό Δελτίο Τύπου εδώ: <<https://www.ypakp.gr/uploads/docs/12345.pdf>>.

12. Βλέπε το Δελτίο Τύπου της 30ής Μαρτίου 2020 με τίτλο «Τοποθέτηση του Υπουργού Οικονομικών κ. Χρήστου Σταϊκούρα για το Ολοκληρωμένο Σχέδιο αντιμετώπισης των οικονομικών επιπτώσεων του κορωνοϊού για τον μήνα Απρίλιο» στον διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Οικονομικών.

13. <<https://www.kathimerini.gr/1073574/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/to-xronodiagramma-gia-ta-800-eyrw---panw-apo-800000-oi-aithseis>>.

14. Βλέπε ΦΕΚ Β' 1547/22-4-2020.

π.χ. το ωράριο. Με αυτόν τον τρόπο θα αποφευχθεί η σπατάλη πόρων, αφού δεν θα μπορούν να ενταχθούν επιχειρήσεις που δεν έχουν πραγματικά πληγεί, ενώ οι πόροι θα μπορούν να διοχετευτούν στην ενίσχυση της στήριξης αυτών που έχουν ανάγκη. Παράλληλα, θα προστατευθούν οι απασχολούμενοι, αφού θα αμείβονται κανονικά, εφόσον εργάζονται κανονικά, ενώ θα αποζημιώνονται για τις ώρες εργασίας που προσφέρουν, εφόσον το επιθυμούν.

Εκτός από τους απασχολούμενους, μέτρα στήριξης ελήφθησαν και για τους ανέργους. Συγκεκριμένα, η κυβέρνηση εξήγγειλε έκτακτο επίδομα ύψους €400 για τους μακροχρόνια άνεργους, με τους δικαιούχους να υπολογίζονται σε περίπου 155 χιλ. άτομα¹⁵. Ο ΟΑΕΔ με σχετικό Δελτίο Τύπου ανέβασε τον αριθμό σε 168 χιλ.¹⁶ Επιπλέον, αναμένεται να δημιουργηθούν περίπου 8,5 χιλ. νέες θέσεις επιδοτούμενης απασχόλησης για μακροχρόνια άνεργους ηλικίας 55-67 ετών¹⁷, ενώ νέα προγράμματα κοινωφελούς εργασίας αναμένεται να ξεκινήσουν τον Μάιο για περισσότερους από 140 χιλ. ανέργους. Περαιτέρω, δόθηκε διμηνιαία παράταση για τα επιδόματα ανεργίας που έληξαν τον Ιανουάριο και αφορούν περίπου 70 χιλ. ανέργους, εκείνα που έληξαν το Φεβρουάριο και αφορούν περίπου 80 χιλ. ανέργους, για τα επιδόματα ανεργίας που έληξαν τον Μάρτιο και αφορούν περίπου 43 χιλ. ανέργους και, τέλος, για τα επιδόματα ανεργίας που έληξαν τον Απρίλιο¹⁸.

1.5.4. Συμπεράσματα

Οι αρνητικές επιπτώσεις από την πανδημία και τα περιοριστικά μέτρα στην αγορά εργασίας αναμένεται να είναι σημαντικές. Οι εκτιμήσεις για τις αναμενόμενες επιπτώσεις στο ΑΕΠ από τον κορωνοϊό που ανακοινώθηκαν νωρίτερα τον Μάρτιο από το Κέντρο Προ-

γραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ)¹⁹ και το Ελληνικό Δημοσιονομικό Συμβούλιο (ΕΔΣ)²⁰ δεν έδειχναν αρνητικό ρυθμό ανάπτυξης. Αντίθετα, πιο πρόσφατα η Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ) εκτίμησε ότι η ύφεση στη χώρα μας μπορεί να φτάσει το 8% στη χειρότερη περίπτωση, όμως είναι πιθανότερο να σταματήσει στο 4%²¹. Το Υπουργείο Οικονομικών εκτίμησε²² ότι η ύφεση θα φτάσει το 4,7% στην καλύτερη περίπτωση, ενώ δεν αποκλείεται να φτάσει ως και 8% σύμφωνα με ένα δυσμενές σενάριο. Ωστόσο, οι Εαρινές Οικονομικές Προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής²³ είναι πιο κοντά στις εκτιμήσεις της ΤτΕ. Η αναμενόμενη ύφεση της ελληνικής οικονομίας εκτιμάται σε 9,7% το 2020, αν και η οικονομία αναμένεται να μεγεθυνθεί ξανά το 2021 (7,9%). Μέσα σε αυτό το κλίμα κανείς δεν μπορεί να θεωρεί ότι η απασχόληση θα μείνει αλώβητη. Ήδη η πορεία αύξησης της μισθωτής απασχόλησης έχει ανατραπεί, ενώ –όπως ήταν αναμενόμενο ως αποτέλεσμα της αβεβαιότητας– αναβιώνουν οι ευέλικτες μορφές εργασίας, όπως η μερική και η εκ περιτροπής απασχόληση, που ακολουθούσαν πτωτική πορεία ως τον Φεβρουάριο του τρέχοντος έτους.

Τα περιθώρια αντίδρασης της ελληνικής πολιτείας, δεδομένων των δημοσιονομικών περιορισμών, είναι στενά. Επομένως, αυτό που έχει σημασία είναι να βρεθεί η ισορροπία μεταξύ κρατικών δαπανών και μέγιστης αποτελεσματικότητας, υπό τον περιορισμό ότι οι δαπάνες έχουν κόστος, το οποίο η χώρα θα κληθεί μελλοντικά να αποπληρώσει²⁴. Οι βασικοί άξονες της πολιτικής θα πρέπει να έχουν ως στόχο τη διατήρηση των υπάρχουσών θέσεων εργασίας και την αποκατάσταση της ανοδικής πορείας της απασχόλησης που καταγράφονταν πριν την πανδημία. Συνεπώς, είναι σκόπιμο να στηριχθούν οι επιχειρήσεις και να μείνουν όρθιες στις δύσκολες συνθήκες που βιώνει η χώρα,

15. Βλέπε σχετικό Δελτίο Τύπου εδώ: <<https://www.ypakp.gr/uploads/docs/12342.pdf>>.

16. Βλέπε σχετικό Δελτίο Τύπου του ΟΑΕΔ στις 21-4-2020.

17. Βλέπε σχετικό Δελτίο Τύπου εδώ: <<https://www.ypakp.gr/uploads/docs/12337.pdf>>.

18. <<https://www.kathimerini.gr/1073710/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/ektakh-enisxysh-400-eyrw-kai-nea-programmata-gia-makroxronia-anergoys>>.

19. Βλέπε <https://www.kepe.gr/images/Αναλύσεις_Επικαιρότητας_1-2020.pdf>.

20. Βλέπε <https://www.hfisc.gr/sites/default/files/epiptoseis_sto_ell_aep_0.pdf>.

21. <<https://www.fortunegreece.com/article/stournaras-to-vasiko-senario-tis-tte-provlepi-ifesi-peripou-4-to-2020/>>.

22. Οι εκτιμήσεις περιλαμβάνονται στο Πρόγραμμα Σταθερότητας του 2020, το οποίο υπεβλήθη στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Απρίλιο του 2020. Είναι διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020-european-semester-stability-programme-greece_en.pdf>.

23. Το στατιστικό παράρτημα είναι διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ecfin_forecast_spring_2020_statist_annex_en.pdf>.

24. Βέβαια, μέρος αυτών των δαπανών μπορεί να καλυφθεί από ευρωπαϊκά κονδύλια μέσω του ΕΣΠΑ.

ώστε να ανακάμψουν γρήγορα μετά την άρση των περιοριστικών μέτρων και να μπορέσει να συγκρατηθεί η ανεργία. Παράλληλα, πρέπει να στηριχθούν οι απασχολούμενοι και οι άνεργοι, προκειμένου να αποτραπούν φαινόμενα εργασιακής εκμετάλλευσης και να αποφευχθεί η οικονομική εξαθλίωσή τους. Επιπλέον, δεν πρέπει να ξεχνά κανείς την εκτεταμένη αδήλωτη εργασία στη χώρα μας, η οποία αναμένεται να δεχτεί ισχυρό πλήγμα αυτή την περίοδο, καθώς τα μέτρα της πολιτείας αφορούν μόνο τους νομίμως απασχολούμενους. Φυσικά, όλες οι παρεμβάσεις θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη την πορεία σταθεροποίησης της δημοσιονομικής κατάστασης της χώρας που με τόσο κόπο και κόστος έχει επιτευχθεί. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ελλάδα πρέπει να αξιοποιήσει τη στήριξη που

προσφέρεται από ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες. Το νέο εργαλείο SURE²⁵ (Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency) είναι ένα τέτοιο παράδειγμα. Το εργαλείο μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τα κράτη-μέλη για τη διατήρηση της απασχόλησης μέσω της προστασίας των μισθωτών και των αυτοαπασχολούμενων από τον κίνδυνο της ανεργίας.

Κατά συνέπεια, οι παρεμβάσεις πρέπει να είναι στοχευμένες και να συνοδεύονται από αυστηρή εποπτεία, ώστε να αποφευχθούν φαινόμενα αφενός εκμετάλλευσης των απασχολούμενων και αφετέρου σπατάλης των περιορισμένων πόρων. Τέλος, με δεδομένο ότι η κατάσταση είναι πρωτόγνωρη, είναι σκόπιμο οι παρεμβάσεις να επαναξιολογούνται και, όπου κρίνεται απαραίτητο, να διευρύνονται ή να περιορίζονται.

25. Περισσότερες πληροφορίες είναι διαθέσιμες στο: <https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-financial-assistance/loan-programmes/sure_en>.

1.6. Αναμενόμενες απώλειες στη χρηματιστηριακή αγορά λόγω της πανδημίας

Φωτεινή Οικονόμου

1.6.1. Εισαγωγή

Οι πρωτόγνωρες συνθήκες που βιώνουμε τους τελευταίους μήνες λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού αναδεικνύουν περισσότερο από ποτέ την επίδραση μη αναμενόμενων παραγόντων, οι οποίοι μπορούν να επηρεάσουν ταυτόχρονα όλες τις χρηματιστηριακές αγορές. Υπό τις νέες συνθήκες γενικευμένης αβεβαιότητας είναι δύσκολο για μια αγορά να μείνει ανεπηρέαστη.

Οι χρηματιστηριακοί δείκτες, σε αντίθεση με τους μακροοικονομικούς δείκτες, αποτυπώνουν αμέσως τις τρέχουσες εξελίξεις και την αβεβαιότητα που αυτές συνεπάγονται για την παγκόσμια, αλλά και την εγχώρια οικονομία. Έτσι, λοιπόν, μετά από μία χρονιά εντυπωσιακών αποδόσεων και ιδιαιτέρως θετικών προοπτικών για το 2020, η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά βρέθηκε αντιμέτωπη με την πανδημία του κορωνοϊού με σημαντικές απώλειες για όλες τις κατηγορίες των μετοχών, ακολουθώντας την πορεία και των διεθνών αγορών. Αν και η πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς κατά τον Απρίλιο του 2020 σημείωσε σημάδια ανάκαμψης, οι επόμενοι μήνες παραμένουν κρίσιμοι για την πορεία της εγχώριας και της παγκόσμιας οικονομίας, η οποία αναπόφευκτα θα επηρεάσει και τις χρηματιστηριακές αγορές διεθνώς.

Στο παρόν άρθρο πραγματοποιείται μια συνοπτική επισκόπηση των πρόσφατων εξελίξεων στην ελληνική χρηματιστηριακή αγορά, με έμφαση σε βασικούς δείκτες και στο επίπεδο της αβεβαιότητας που επικρατεί στην εγχώρια αγορά. Η τελευταία ενότητα του άρθρου συνοψίζει και καταλήγει σε συμπεράσματα.

1.6.2. Η πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς κατά το πρώτο τετράμηνο του 2020

Οι γενικευμένες ρευστοποιήσεις λόγω της αυξημένης αβεβαιότητας για την πορεία των αγορών και των οι-

κονομιών υπό τη σκιά της πανδημίας του κορωνοϊού δεν ήταν δυνατόν να αφήσουν ανεπηρέαστο το Χρηματιστήριο Αθηνών (Χ.Α.). Κατά τους πρώτους τέσσερις μήνες του 2020, σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (Πίνακας 1.6.1), όλοι οι χρηματιστηριακοί δείκτες σημείωσαν σημαντικές απώλειες, ακολουθώντας την πορεία των διεθνών χρηματιστηριακών αγορών. Πιο συγκεκριμένα, ο Γενικός Δείκτης (Γ.Δ.) του Χ.Α. σημείωσε απώλειες της τάξης του -31,46% από την αρχή του έτους, φτάνοντας και το -48,78% εντός του έτους (δηλαδή στις 469,55 μονάδες που αντιστοιχούν στα επίπεδα Φεβρουαρίου 2016). Ο Γ.Δ. του Χ.Α. στα τέλη Απριλίου 2020 έφτασε τις 628,25 μονάδες (επίπεδα Ιανουαρίου 2019) από 916,67 μονάδες στα τέλη του 2019. Κατά το πρώτο τρίμηνο του 2020 σημειώθηκαν απώλειες -39,09%, με την έντονα πτωτική πορεία να ξεκινά με την εμφάνιση των πρώτων κρουσμάτων κορωνοϊού στην Ελλάδα στα τέλη Φεβρουαρίου 2020. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εικόνα αυτή άλλαξε τον Απρίλιο του 2020, με τον Γ.Δ. του Χ.Α. να σημειώνει μηνιαία απόδοση της τάξης του 12,53%, αποτυπώνοντας την αποτελεσματική διαχείριση της πανδημίας του κορωνοϊού στη χώρα.

Αντίστοιχη πορεία ακολούθησαν και οι υπόλοιποι δείκτες με αναστροφή της πτωτικής τους τάσης τον Απρίλιο του 2020. Σημαντικές απώλειες σημείωσε ο δείκτης υψηλής κεφαλαιοποίησης FTSE/X.A. Large Cap, της τάξης του -33,63% από την αρχή του έτους, φτάνοντας και το -50,58% εντός του έτους. Πτωτική ήταν και η πορεία των επιμέρους κλαδικών δεικτών, με τον δείκτη FTSE/X.A. Υγεία να σημειώνει τις μικρότερες απώλειες (-10,08%) και τον δείκτη FTSE/X.A. Τράπεζες να σημειώνει τις υψηλότερες απώλειες (-61,49%) από την αρχή του έτους.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (2020)¹, την εικόνα για την αγορά συμπληρώνει η σημαντική μείωση της κεφαλαιοποίησης του Χ.Α. κατά το πρώτο τετράμηνο του 2020 στα €36,92 δισ. στις 30/4/2020 από €50,35 δισ. στις 31/12/2019 (-26,8%) (βλ. Διάγραμμα 1.6.1). Τον Απρίλιο του 2020 σημειώθηκε αύξηση της κεφαλαιοποίησης της τάξης του 9,3% σε σχέση με τον προηγούμενο μήνα, λόγω της ανοδικής πορείας της αγοράς, και μείωση -13,2% σε σχέση με τον Απρίλιο του 2019. Επιπλέον, τον Απρίλιο του 2020 η αξία συναλλαγών σημείωσε πτώση -43,9% σε σχέση με τον προηγούμενο μήνα, φτάνοντας τα €1.022,76 εκατ., και μεταβολή -8,3% σε σχέση με τον Απρίλιο

1. Χρηματιστήριο Αθηνών, Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο AxiaNumbers της Αγοράς Χρεογράφων Απριλίου 2020.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.6.1 Μονάδες και αποδόσεις για επιλεγμένους δείκτες του Χ.Α. για το 2020 (έως 30/4/2020)

	30/4/2020	31/12/2019	Κατ. έτους	Ανώτ. έτους	Δ (%) έτους
Δείκτης Τιμών Μεσαίας & Μικρής Κεφαλαιοπ. Χ.Α.	4.988,68	5.936,94	3.964,16	6.324,97	-15,97%
FTSE/Χ.Α. Mid & Small Cap Θεμελιωδών Μεγεθών	2.456,93	2.975,68	2.028,59	3.205,70	-17,43%
FTSE/Χ.Α. Mid Cap	880,89	1.195,17	659,09	1.298,86	-26,30%
Δείκτης Όλων των Μετοχών Χ.Α.	155,01	215,66	122,81	223,49	-28,12%
Γενικός Δείκτης Τιμών Χ.Α.	628,25	916,67	469,55	949,20	-31,46%
FTSE/Χ.Α. Large Cap	1.525,21	2.298,02	1.135,79	2.371,26	-33,63%
FTSE/Χ.Α. Υγεία	453,94	504,83	402,35	508,96	-10,08%
FTSE/Χ.Α. Υπηρεσίες Κοινής Ωφέλειας	2.749,55	3.185,42	1.865,80	3.447,76	-13,68%
FTSE/Χ.Α. Χημικά	7.575,47	8.864,83	5.513,26	9.442,19	-14,54%
FTSE/Χ.Α. Τηλεπικοινωνίες	3.330,61	3.925,16	2.480,07	3.960,95	-15,15%
FTSE/Χ.Α. Τεχνολογία	748,06	900,44	537,98	1.029,21	-16,92%
FTSE/Χ.Α. Ασφάλειες	1.646,32	2.025,02	1.076,29	2.088,80	-18,70%
FTSE/Χ.Α. Προσωπικά & Οικιακά Προϊόντα	7.584,26	9.810,13	5.596,91	10.280,00	-22,69%
FTSE/Χ.Α. Τρόφιμα & Ποτά	8.700,52	11.264,09	5.768,28	13.004,12	-22,76%
FTSE/Χ.Α. Ακίνητης Περιουσίας	4.053,24	5.465,04	2.945,19	5.826,74	-25,83%
FTSE/Χ.Α. Χρηματοοικονομικές Υπηρεσίες	735,70	996,89	548,44	1.123,81	-26,20%
FTSE/Χ.Α. Βιομηχανικά Προϊόντα & Υπηρεσίες	1.800,53	2.561,57	1.302,84	2.712,84	-29,71%
FTSE/Χ.Α. Ταξίδια & Αναψυχή	1.356,53	1.939,68	904,20	2.084,49	-30,06%
FTSE/Χ.Α. Κατασκευές & Υλικά	2.125,38	3.083,14	1.403,78	3.344,96	-31,06%
FTSE/Χ.Α. Εμπόριο	46,64	69,64	38,18	75,77	-33,03%
FTSE/Χ.Α. Πρώτες Ύλες	4.322,20	6.458,00	2.713,19	7.435,44	-33,07%
FTSE/Χ.Α. Πετρέλαιο & Αέριο	3.346,15	5.048,57	2.268,39	5.154,35	-33,72%
FTSE/Χ.Α. Τράπεζες	340,90	885,16	266,18	889,92	-61,49%

Πηγή: Ημερήσια δελτία τιμών Χ.Α. (30/4/2020 και 31/12/2019).

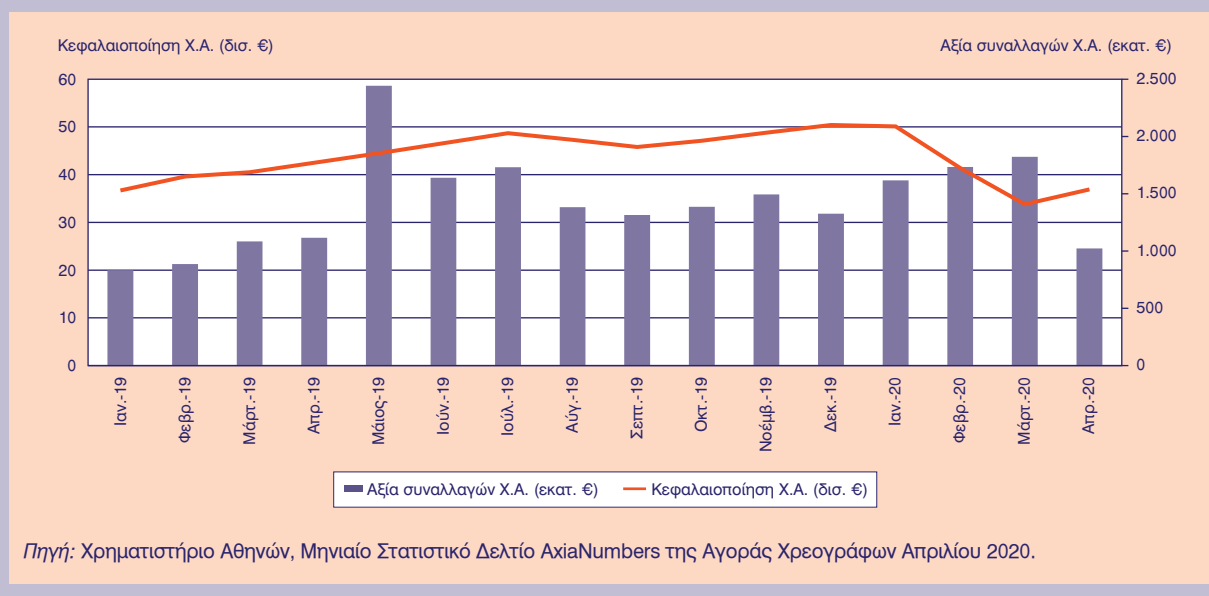
του 2019 όταν η αξία συναλλαγών ήταν €1.115,68 εκατ.² Παράλληλα, η συμμετοχή των ξένων επενδυτών στην κεφαλαιοποίηση του Χ.Α. έφτασε το 67,39% τον Απρίλιο του 2020 από 68,86% τον Δεκέμβριο του 2019. Συνυπολογίζοντας τη συμμετοχή του Τ.Χ.Σ. στη συνολική κεφαλαιοποίηση, η συμμετοχή

των ξένων επενδυτών έφτασε το 66,05% τον Απρίλιο του 2020 από 66,35% τον Δεκέμβριο του 2019. Αξίζει να σημειωθεί ότι για πέμπτο μήνα συνεχίστηκε η αύξηση συμμετοχής των Ελλήνων ιδιωτών επενδυτών στη συνολική αξία συναλλαγών, πραγματοποιώντας το 29,5% των συναλλαγών, από 24,8% τον προηγού-

2. Σημειώνεται ότι η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς (Ε.Κ.) αποφάσισε να απαγορεύσει από τις 18/3/2020 έως τις 24/4/2020 τις ανοικτές πωλήσεις ή άλλες συναλλαγές πέραν των ανοικτών πωλήσεων, οι οποίες δημιουργούν ή αυξάνουν την καθαρή αρνητική θέση σε μετοχές εισηγμένες στο Χρηματιστήριο Αθηνών (βλ. Δελτίο Τύπου Ε.Κ., 17/3/2020). Με επόμενη απόφαση της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς δόθηκε παράταση της απαγόρευσης έως τις 18/5/2020 (βλ. Δελτίο Τύπου Ε.Κ., 15/4/2020).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.6.1

Κεφαλαιοποίηση και αξία συναλλαγών Χ.Α. για το 2020 (έως 30/4/2020)

μενο μήνα και 21,4% τον Απρίλιο του 2019. Τέλος, η συμμετοχή των αλλοδαπών επενδυτών έπεσε στο 46,6% από 52,5% τον προηγούμενο μήνα και 51,3% τον Απρίλιο του 2019.

Τέλος, πτωτική ήταν και η πορεία του Ελληνικού Δείκτη Τιμών Εταιρικών Ομολόγων³, καταγράφοντας απώλειες -8,75%, αλλά και του Ελληνικού Δείκτη Εταιρικών Ομολόγων⁴ με απώλειες -7,68% κατά το πρώτο τετράμηνο του 2020. Επιπλέον, εξετάζοντας τα στοιχεία του Χ.Α. (2020) διαπιστώνεται μείωση στην κεφαλαιοποίηση των εταιρικών ομολόγων στα €1,21 δισ. από €1,42 δισ. στις 31/12/2019 (-15,31%). Παράλληλα, η χρηματική αξία διακανονισμένων συναλλαγών τον Απρίλιο του 2020 διαμορφώθηκε στα €10,04 εκατ. από €16,85 εκατ. τον Απρίλιο του 2019 (-40,40%).

1.6.3. Χρηματιστηριακή αγορά και αβεβαιότητα

Η αρνητική πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς αποτυπώθηκε και στον δείκτη τεκμαρτής μεταβλητότητας KEPE GRIV, ο οποίος εκφράζει την αβεβαιότητα των συμμετεχόντων στην αγορά παραγώγων για την αναμενόμενη βραχυπρόθεσμη πορεία της ελληνικής αγοράς και υπολογίζεται στη βάση των τιμών των δικαιωμάτων προαίρεσης του δείκτη FTSE/X.A. Large Cap.

Πιο συγκεκριμένα, από τα τέλη Φεβρουαρίου 2020 ξεκίνησε η ανοδική πορεία του δείκτη KEPE GRIV, παράλληλα με την εμφάνιση των πρώτων κρουσμάτων κορωνοϊού στην Ελλάδα, φτάνοντας στο 32,37% στις 28/2/2020 από 22,77% στις 31/1/2020. Η ανοδική πορεία κορυφώθηκε τον Μάρτιο του 2020, με τον δείκτη να φτάνει το 61,55% στις 13/3/2020, την υψηλότερη τιμή του έτους, ενώ στις 31/3/2020 ο δείκτης έφτασε το 48,94%. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο δείκτης δεν είχε ξεπεράσει το 60% από τον Σεπτέμβριο του 2015. Επιπλέον, την περίοδο αυτή ο δείκτης ξεπέρασε για πρώτη φορά από τον Ιούλιο του 2019 τον ιστορικό μέσο όρο (από τον Ιανουάριο του 2004) για την ελληνική αγορά, ο οποίος είναι στο 33,30%. Στη συνέχεια, ακολουθώντας την ανοδική πορεία της αγοράς κατά τον Απρίλιο του 2020, ο δείκτης KEPE GRIV σημείωσε σημαντική μείωση, φτάνοντας το 32,66% στις 30/4/2020, αποτυπώνοντας τη μείωση της αβεβαιότητας στην ελληνική αγορά στη βάση της αποτελεσματικής διαχείρισης της πανδημίας του κορωνοϊού στην Ελλάδα. Τέλος, στο Διάγραμμα 1.6.2 παρουσιάζεται η μέση ημερήσια τιμή του δείκτη ανά μήνα για την περίοδο Ιανουαρίου 2017-Απριλίου 2020. Αν και η μέση ημερήσια τιμή του δείκτη αποκλιμακωνόταν σταδιακά για αρκετούς μήνες, σημειώθηκε άνοδος τον Φεβρουάριο του 2020 που συνεχίστηκε εντονότερα τον Μάρτιο του 2020 και στη συνέχεια μειώθηκε τον Απρίλιο στο 39,42% από 42,57% τον προηγούμενο μήνα.

3. Για τον υπολογισμό του χρησιμοποιείται η καθαρή τιμή του κάθε ομολόγου.

4. Για τον υπολογισμό του χρησιμοποιείται η καθαρή τιμή, οι δεδουλευμένοι τόκοι και η αξία των καταβολών κάθε ομολόγου.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.6.2

Δείκτης ΚΕΡΕ GRIV, μέση ημερήσια τιμή ανά μήνα για την περίοδο Ιανουαρίου 2017- Απριλίου 2020

Πηγή: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

1.6.4. Συμπεράσματα

Οι επόμενοι μήνες θα είναι κρίσιμοι για την πορεία της οικονομίας και των χρηματοοικονομικών αγορών, τόσο σε διεθνές όσο και σε εγχώριο επίπεδο. Τη στιγμή που η αβεβαιότητα σχετικά με την έκβαση της πανδημίας του κορωνοϊού παραμένει, η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά καλείται να συνεχίσει την εύρυθμη λειτουργία της, αλλά και να διατηρήσει και να ενισχύσει τον αναπτυξιακό της ρόλο. Όπως αναφέρει και η Ομοσπονδία Ευρωπαϊκών Χρηματιστηρίων (Federation of European Securities Exchanges - FESE)⁵, οι οργανωμένες χρηματιστηριακές αγορές κατέχουν σημαντικό κοινωνικό και οικονομικό ρόλο, ο οποίος θα πρέπει να επιτελείται ακόμα και κάτω από δύσκολες συνθήκες αβεβαιότητας με σκοπό την ορθή διαμόρφωση των τιμών και την εξασφάλιση της ρευστότητας και της διαφάνειας.

Η πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς το 2019 είχε δημιουργήσει θετικές προσδοκίες για την ενίσχυση της χρηματοδότησης μέσω του Χ.Α. Σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς για το 2019, πέρα από τις εντυπωσιακές αποδόσεις των χρηματιστηριακών δεικτών, κατά το προηγούμε-

νο έτος αντλήθηκαν €976,18 εκατ. από προσφορές μετοχικών τίτλων (από €298,88 εκατ. το 2018) και 525 εκατ. ευρώ από την έκδοση εταιρικών ομολογιακών τίτλων (από €235 εκατ. το 2018). Θα πρέπει, λοιπόν, να προωθηθούν ενέργειες που θα ενισχύσουν και θα διευκολύνουν τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων μέσω της κεφαλαιαγοράς αξιοποιώντας τόσο τα υφιστάμενα όσο και νέα εργαλεία χρηματοδότησης, παρέχοντας ταυτόχρονα κίνητρα (φορολογικά και άλλα) για την ενθάρρυνση της συμμετοχής των επιχειρήσεων. Η περαιτέρω θωράκιση της ελληνικής κεφαλαιαγοράς και η προώθηση της εταιρικής διακυβέρνησης μέσω σχετικού νομοσχεδίου⁶ για την κεφαλαιαγορά που αναμένεται να ψηφιστεί στο προσεχές διάστημα μπορεί να συμβάλει σε αυτόν τον σκοπό, ενισχύοντας την εμπιστοσύνη των επενδυτών στην ελληνική αγορά.

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι, στις αρχές Μαρτίου του 2020, ανακοινώθηκε η δημιουργία τριών νέων δεικτών από τις 23 Μαρτίου 2020 και η αναδιάρθρωση ή παύση υπολογισμού ορισμένων από τους υφιστάμενους δείκτες με ημερομηνία εφαρμογής την 22/6/2020⁷. Σκοπός αυτών των αλλαγών είναι η ενίσχυση της αντιπροσωπευτικότητάς τους και η κάλυψη

5. Δελτίο Τύπου FESE 17/3/2020.

6. Στις 2/4/2020 ολοκληρώθηκε η δημόσια διαβούλευση επί του νομοσχεδίου και αναμένεται να οριστικοποιηθεί το τελικό κείμενο του νομοσχεδίου.

7. Δημιουργία Δείκτη FTSE/XA Υψηλής Μερισματικής Απόδοσης, Δείκτη ATHEX Select Plus και Δείκτη ATHEX Select. Μέγιστη συμμετοχή 10% στις μετοχές του Δείκτη FTSE/XA Large Cap και παύση υπολογισμού των δεικτών FTSE/XA Διεθνούς Δραστηριοποίησης, FTSE/XA Net Total Return, Δείκτη Τιμών Μεσαίας & Μικρής Κεφαλαιοποίησης Χ.Α. Περισσότερες πληροφορίες παρέχονται στη σχετική ανακοίνωση του Χ.Α. της 5ης Μαρτίου 2020.

των αναγκών των επενδυτών και των λοιπών χρηστών αποτελώντας την αφετηρία για τη δημιουργία νέων προϊόντων και πρόσθετων επενδυτικών επιλογών.

Τέλος, αν και τα σημάδια της πανδημίας έγιναν εμφανή στην πορεία των χρηματιστηριακών δεικτών και στην αύξηση της αβεβαιότητας, δεν πρέπει να παραβλέπονται και κάποια θετικά μηνύματα που παρατηρήθηκαν τον Απρίλιο του 2020 στην αγορά με την ανοδική πορεία των δεικτών και τη σημαντική πτώση του δείκτη KEPE GRIV, αποτυπώνοντας μειωμένη αβεβαιότητα για την ελληνική αγορά ως αποτέλεσμα της αποτελεσματικής διαχείρισης της πανδημίας του κορωνοϊού στην Ελλάδα. Θα πρέπει, δε, να σημειωθεί και η επιτυχημένη έκδοση επταετούς ομολόγου του Ελληνικού

Δημοσίου κατά τον Απρίλιο του 2020 για την άντληση 2 δισ. ευρώ με επιτόκιο (κουπόνι) 2%, πολύ κοντά στα επίπεδα της προηγούμενης έκδοσης επταετούς ομολόγου τον Ιούλιο του 2019.

Είναι σαφές ότι οι επόμενοι μήνες θα κρίνουν την πορεία της οικονομίας και η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά καλείται να επιτελέσει τον αναπτυξιακό της ρόλο μέσα σε μια δύσκολη συγκυρία που προκαλεί αβεβαιότητα λόγω του αστάθμητου παράγοντα της πανδημίας του κορωνοϊού. Ο στόχος επιστροφής της ελληνικής οικονομίας σε επενδυτική βαθμίδα παραμένει και η πρόκληση για το Χ.Α. είναι να προωθήσει τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων για την ενίσχυση της πραγματικής οικονομίας.

1.7. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας

Αριστοτέλης Κουτρούλης

Η παγκόσμια κοινότητα διέρχεται από μια απρόσμενα μεγάλη και πρωτοφανούς σοβαρότητας κρίση της δημόσιας υγείας λόγω της ταχύτατης εξάπλωσης της νόσου Covid-19 στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Στην περίοδο που διανύουμε, η απώλεια χιλιάδων ανθρώπινων ζωών, ο μεγάλος αριθμός ασθενών σε κρίσιμη κατάσταση, ο πόνος και η ανασφάλεια είναι τα βασικά στοιχεία που κυριαρχούν στο νου και την ψυχή κάθε ανθρώπου. Πέρα όμως από την ανθρώπινη τραγωδία, τόσο η συγκεκριμένη νόσος όσο και τα μέτρα που εφαρμόζονται ανά τον κόσμο για την αναχαίτισή της, αναμένεται να έχουν τεράστιες επιπτώσεις στο παγκόσμιο οικονομικό γίγνεσθαι. Είναι δε αρκετά πιθανό ότι οι διαστάσεις των οικονομικών επιπτώσεων από την παρούσα υγειονομική κρίση θα ξεπεράσουν σε μέγεθος τους κλυδωνισμούς που προκάλεσε η Παγκόσμια Χρηματοπιστωτική Κρίση του 2008.

1.7.1. Εξελίξεις στην παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα

Μόλις δώδεκα χρόνια από το ξέσπασμα της Παγκόσμιας Χρηματοπιστωτικής Κρίσης του 2008 και προτού προλάβουν όλες οι χώρες να ανακτήσουν την οικονομική δυναμική προγενέστερων ετών, η παγκόσμια οικονομία δοκιμάζεται από μια νέα κρίση. Αυτή τη φορά, οι κλυδωνισμοί της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας δεν πηγάζουν από τη δυσλειτουργία ή τις αστοχίες ενός οικονομικού τομέα. Η σημερινή κρίση έχει υγειονομικό χαρακτήρα και σχετίζεται με την εξάπλωση της νόσου Covid-19, η οποία έχει λάβει τη μορφή πανδημίας.

Η νόσος Covid-19, κοινώς γνωστή ως κορωνοϊός, πρωτοεκδηλώθηκε στην πόλη Wuhan της Κίνας τον Δεκέμβριο του 2019. Παρά την αρχική ταχύτατη διάδοση της νόσου μεταξύ των κατοίκων της εν λόγω πόλης και τον μεγάλο αριθμών θανάτων, τα πρωτοφανή μέτρα των κινεζικών αρχών και η σταδιακή υποχώρηση του ρυθμού εμφάνισης νέων κρουσμάτων οδήγη-

σαν στην εντύπωση ότι το φαινόμενο θα περιοριζόταν στην Κίνα. Με αφετηρία την υπόθεση της τοπικά περιορισμένης εμβέλειας και τον πρόσκαιρο χαρακτήρα του προβλήματος, οι προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας & Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) που δημοσιεύτηκαν από τα μέσα Φεβρουαρίου ως τα μέσα Μαρτίου έκαναν λόγο για αύξηση του ρυθμού μεταβολής του παγκόσμιου ΑΕΠ κατά 2 με 3 ποσοστιαίες μονάδες (ΕΚ, 2020α· OECD, 2020α, και ECB, 2020).

Το κεντρικό σενάριο των παραπάνω προβλέψεων διαψεύστηκε πολύ γρήγορα, με τη νόσο να εξαπλώνεται σε όλες τις ηπείρους και να λαμβάνει, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, τη μορφή μιας παγκόσμιας πανδημίας. Παρά τη χρονικά και γεωγραφικά ασύμμετρη εξάπλωση της νόσου, η συντριπτική πλειονότητα των ανεπτυγμένων χωρών –μεταξύ αυτών και ένας σημαντικός αριθμός αναπτυσσόμενων και αναδυόμενων οικονομιών– προχώρησαν στην υιοθέτηση και εφαρμογή μιας σειράς διοικητικών μέτρων για τον περιορισμό της διάδοσής της. Με εξαίρεση κάποιες μικρές διαφοροποιήσεις ως προς το χρονοδιάγραμμα εφαρμογής των μέτρων, οι δέσμες μέτρων που εφαρμόστηκαν ήταν λίγο έως πολύ κοινές μεταξύ τους και αφορούσαν την αναστολή λειτουργίας επιχειρήσεων και χώρων εργασίας από ένα ευρύ φάσμα παραγωγικών δραστηριοτήτων (lockdown), τον περιορισμό ή την απαγόρευση μετακινήσεων και συναθροίσεων, την αναστολή λειτουργίας εκπαιδευτικών μονάδων και ιδρυμάτων και το κλείσιμο συνόρων ή την αναστολή συνδέσεων με άλλες χώρες.

Αν και στις κυριότερες οικονομίες του κόσμου έχει δρομολογηθεί η σταδιακή και μερική άρση των παραπάνω διοικητικών μέτρων, τόσο η καθολική εφαρμογή τους για περίπου 45 ημέρες όσο και η μερική διατήρησή τους για το επόμενο μεσοδιάστημα, αναμένεται να επιφέρουν καίρια πλήγματα στην παγκόσμια οικονομία. Ήδη, από την πλευρά της ζήτησης διαπιστώνονται δραματικές μειώσεις στις δαπάνες των νοικοκυριών για καταναλωτικά αγαθά και στις δαπάνες των επιχειρήσεων για κεφαλαιουχικά αγαθά. Η δε ζήτηση των καταναλωτών για υπηρεσίες που απαιτούν μετακίνηση και άμεση επαφή με τον πάροχο (π.χ. υπηρεσίες καταλύματος & εστίασης, σιδηροδρομικές/θαλάσσιες/αεροπορικές μεταφορές επιβατών, δραστηριότητες προσωπικών υπηρεσιών, δημιουργικές δραστηριότητες που σχετίζονται με την τέχνη, τη διασκέδαση και την ψυχαγωγία, κλπ.) έχει

σχεδόν καταρρεύσει¹. Από την πλευρά της προσφοράς, οι μεγαλύτερες απώλειες εντοπίζονται στους κλάδους του λιανικού εμπορίου και του τουρισμού, ενώ προβλήματα παρατηρούνται και στη λειτουργία των διεθνών εφοδιαστικών αλυσίδων.

Ειδικά για την περίπτωση του τουρισμού, οι αναλυτές του ΟΟΣΑ εκτιμούν ότι η παγκόσμια τουριστική βιομηχανία θα υποστεί σε ετήσια βάση μια μείωση της τάξης των 45 με 70 ποσοστιαίων μονάδων, με το οριστικό ποσοστό να εξαρτάται από την πορεία της πανδημίας και τον χρόνο αποκατάστασης της ομαλότητας στη ροή των τουριστικών αφίξεων (OECD, 2020b). Δεδομένης της ολοένα αυξανόμενης άμεσης και έμμεσης συμμετοχής της τουριστικής βιομηχανίας στη διαμόρφωση του παγκόσμιου ΑΕΠ, ο αντίκτυπος στην παγκόσμια οικονομία από την καθίζηση της εν λόγω βιομηχανίας αναμένεται να είναι μεγάλος. Φυσικά, η κατανομή των αρνητικών επιδράσεων στις εθνικές οικονομίες θα είναι ανάλογη με τον βαθμό εξάρτησης της κάθε οικονομίας από την τουριστική βιομηχανία.

Η τελική διαμόρφωση της πορείας που θα ακολουθήσει στο άμεσο μέλλον η παγκόσμια οικονομία είναι άμεση συνάρτηση πολλών παραγόντων. Οι εξελίξεις στον υγειονομικό τομέα, η οικονομική συμπεριφορά νοικοκυριών και επιχειρήσεων, οι αντιδράσεις των διεθνών αγορών χρήματος και κεφαλαίου, ο βαθμός ανταπόκρισης και ευστοχίας των εθνικών οικονομικών πολιτικών, ο βαθμός συνεργασίας μεταξύ των χωρών και οι δημοσιονομικές αντοχές κάθε μιας από αυτές, αποτελούν όλα τους στοιχεία-κλειδιά, τα οποία, είτε μεμονωμένα είτε συνδυαστικά, θα έχουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του ετήσιου ρυθμού μεταβολής του παγκόσμιου ΑΕΠ. Τα σενάρια είναι πολλά και ανάλογα μεγάλος είναι και ο αριθμός των μονοπατιών που μπορεί να ακολουθήσει η παγκόσμια οικονομία.

Σύμφωνα με τις τελευταίες εκθέσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ως πιθανότερο σενάριο προβάλλει εκείνο που θέλει την εξασθένιση της πανδημίας μέσα

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.7.1 Πραγματικό Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν^{1,2}
(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

	2019		2020*		2021*	
	ΔΝΤ	ΕΕ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΔΝΤ	ΕΕ
Παγκόσμια οικονομία	2,9	2,9	-3,0	-3,5	5,8	5,2
Προηγμένες οικονομίες	1,7	:	-6,1	:	4,5	:
ΗΠΑ	2,3	2,3	-5,9	-6,5	4,7	4,9
Ευρωζώνη	1,2	1,2	-7,5	-7,7	4,4	6,3
Ιαπωνία	0,7	0,7	-5,2	-5,0	3,0	2,7
Ηνωμένο Βασίλειο	1,4	1,4	-6,5	-8,3	4,0	6,0
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	3,7	:	-1	:	6,6	:
Βραζιλία	1,1	1,1	-5,3	-5,2	2,9	1,9
Ρωσία	1,3	1,3	-5,5	-5,0	3,5	1,6
Ινδία	4,2	5,3	1,9	1,1	7,4	6,7
Κίνα	6,1	6,1	1,2	1,0	9,2	7,8

Πηγές: IMF, *World Economic Outlook* (Chapter 1), April 2020· European Commission, *European Economic Forecast*, Spring 2020.

* Προβλέψεις.

Σημειώσεις: 1. Οι αποκλίσεις που υπάρχουν στις εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών οφείλονται, μεταξύ άλλων, στη χρησιμοποίηση διαφορετικών οικονομικών υποδειγμάτων, την υιοθέτηση εναλλακτικών υποθέσεων, καθώς και στη διαφορετική χρονική στιγμή που πραγματοποιούνται οι προβλέψεις από την κάθε ερευνητική ομάδα.

2. Στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

1. Εξαίρεση αποτελεί η ζήτηση για υπηρεσίες ταχυμεταφορών.

στο δεύτερο εξάμηνο του 2020 και τη σταδιακή αποκατάσταση της ομαλότητας, αν όχι σε όλες, τουλάχιστον στις περισσότερες εκφάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας κατά το ίδιο χρονικό διάστημα (IMF, 2020· EC, 2020b). Εάν τελικά επικρατήσει αυτό το σενάριο, ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής του παγκόσμιου ΑΕΠ για το 2020 εκτιμάται ότι θα κινηθεί κοντά στο -3%². Κάτω από το ίδιο σενάριο, η παγκόσμια οικονομία θα αρχίσει να ανακάμπτει το 2021 με τον ρυθμό αύξησης της παγκόσμιας παραγωγής να ξεπερνά το 5% (βλ. Πίνακα 1.7.1).

1.7.2. Πληθωρισμός και Απασχόληση

Το μέσο ετήσιο επίπεδο του πληθωρισμού στις προηγμένες οικονομίες αναμένεται να μειωθεί από 1,4% το 2019 σε 0,5% το 2020. Με εξαίρεση τις περισσότερες πετρελαιοπαραγωγούς χώρες και τις υποσαχάρειες χώρες χαμηλού εισοδήματος, ανάλογη μείωση στον ρυθμό αύξησης των τιμών αναμένεται να καταγράψει και ο αναπτυσσόμενος κόσμος. Η υποχώρηση του πληθωρισμού αντανάκλα την εξασθενημένη οικονομική δραστηριότητα, τη συρρίκνωση τη συνολικής ζήτησης, και τις καθοδικές πιέσεις από την πλευρά των τιμών των ενεργειακών προϊόντων και των βασικών εμπορευμάτων. Μικρή απόκλιση από την πορεία του γενικού επιπέδου των τιμών

αποτελούν οι σχετικά μεγάλες αυξήσεις στις τιμές των ιατρικών, παραϊατρικών και παραφαρμακευτικών προϊόντων που σχετίζονται με την προστασία από τον Covid-19 (π.χ. χειρουργικές μάσκες, γάντια, αντισηπτικά προϊόντα, βιταμινούχα σκευάσματα, κλπ.). Πρόκειται, ωστόσο, για ένα συγκυριακό φαινόμενο το οποίο αναμένεται να εκλείψει μόλις οι επιχειρήσεις προσαρμόσουν την παραγωγή τους στην αυξημένη ζήτηση.

Παρόλο που στις ανεπτυγμένες οικονομίες ο πληθωρισμός κινείται σε επίπεδα αρκετά πιο χαμηλά από τους στόχους των κεντρικών τραπεζών και είναι οριακά θετικός, ο κίνδυνος εμφάνισης αντιπληθωρισμού (αρνητικού πληθωρισμού), με τις γνωστές συνέπειες για την οικονομική δραστηριότητα, δεν προβάλλεται ως πιθανό σενάριο. Μάλιστα, εκτιμάται ότι η ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας κατά το επόμενο έτος θα ασκήσει αυξητικές πιέσεις στο γενικό επίπεδο των τιμών οδηγώντας τον μέσο ετήσιο πληθωρισμό στα επίπεδα του 2019.

Αντίθετα με την πορεία του πληθωρισμού που δεν προκαλεί ιδιαίτερο προβληματισμό, οι δραματικές εξελίξεις στην απασχόληση έχουν δημιουργήσει ένα έντονο κλίμα ανησυχίας. Σύμφωνα με τα προγνωστικά υποδείγματα άμεσης πρόβλεψης της τρέχουσας πορείας οικονομικών μεγεθών (nowcasting) του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας (ΔΟΕ), οι ώρες εργα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.7.2 Ανεργία
(ποσοστά επί του συνολικού εργατικού δυναμικού)

	2016	2017	2018	2019	2020*	2021*
ΗΠΑ	4,9	4,3	3,9	3,7	10,4	9,1
Ευρωζώνη	10,0	9,0	8,2	7,6	10,4	8,9
Ιαπωνία	3,1	2,8	2,4	2,3	3,0	2,3
Ηνωμένο Βασίλειο	4,9	4,4	4,1	3,8	4,8	4,4
Βραζιλία	11,3	12,8	12,3	11,9	14,7	13,5
Ρωσία	5,5	5,2	4,8	4,6	4,9	4,8
Κίνα	4,0	3,9	3,8	3,6	4,3	3,8

Πηγή: IMF, *World Economic Outlook* (Chapter 1), April 2020.

* Προβλέψεις.

2. Υπενθυμίζεται ότι, σε περιόδους ειρήνης, η καταγραφή αρνητικών ρυθμών μεταβολής στο παγκόσμιο ΑΕΠ δεν είναι συνηθισμένο φαινόμενο. Η αμέσως προηγούμενη καταγραφή αρνητικής ανάπτυξης αναφέρεται στο έτος 2009, δηλαδή το έτος που ακολούθησε την Παγκόσμια Χρηματοπιστωτική Κρίση του 2008, με ετήσιο ποσοστό -0,1%.

σίας στο σύνολο του κόσμου κατά το α' τρίμηνο του 2020 σε σχέση με το δ' τρίμηνο του 2019 μειώθηκαν κατά 4,5%. Υπολογίζοντας το εβδομαδιαίο ωράριο εργασίας για κάθε εργαζόμενο πλήρους απασχόλησης στις 48 ώρες, το ποσοστό αυτό ισοδυναμεί με 130 εκατομμύρια θέσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης. Για το β' τρίμηνο του 2020 εκτιμάται ότι η αντίστοιχη μείωση –πάντα σε σχέση με το δ' τρίμηνο του 2019– θα φτάσει το 10,5% που ισοδυναμεί με 305 εκατομμύρια θέσεις εργασίας πλήρους απασχόλησης (ILO, 2020).

Γεωγραφικά, οι μεγαλύτερες μειώσεις εργατοωρών κατά το β' τρίμηνο του τρέχοντος έτους αναμένεται να καταγραφούν στη Βόρεια Αμερική, την Ευρώπη και την Κεντρική Ασία. Όσον αφορά δε την κλαδική διάσταση του φαινομένου, τα διαθέσιμα στοιχεία και εκτιμήσεις αναδεικνύουν το λιανικό εμπόριο, τις υπηρεσίες καταλύματος & εστίασης, και τις σιδηροδρομικές/θαλάσσιες/αεροπορικές μεταφορές επιβατών ως τους κλάδους με τις μεγαλύτερες απώλειες σε ώρες απασχόλησης (ILO, 2020).

Αν και τα προαναφερθέντα μεγέθη δεν μπορούν να ερμηνευτούν ως τετελεσμένες απολύσεις εργαζομένων, είναι προάγγελοι μιας απότομης και μεγάλης αντιστροφής στην πτωτική πορεία που ακολουθεί η ανεργία τα τελευταία χρόνια στις περισσότερες οικονομίες του κόσμου. Η εικόνα της μεγάλης ανατροπής αποτυπώνεται και στα μέσα ετήσια ποσοστά ανεργίας, έτσι όπως αυτά εκτιμούνται από τους αναλυτές του ΔΝΤ (βλ. Πίνακα 1.7.2 πιο πάνω).

Οι εξελίξεις στον χώρο της απασχόλησης θα ήταν περισσότερο δραματικές χωρίς την άμεση και ουσιαστική παρέμβαση των εθνικών/τοπικών αρχών της εκάστοτε οικονομίας (χρηματοδοτική ενίσχυση των επιχειρήσεων, επιδότηση της απασχόλησης, κλπ.). Ωστόσο, οι παρεμβάσεις αυτές, εκ των πραγμάτων, έχουν ως πεδίο εφαρμογής την απασχόληση στον επίσημο τομέα της οικονομίας αφήνοντας εκτός όσους εργάζονται εκούσια ή ακούσια στον ανεπίσημο τομέα. Το ζήτημα αυτό δεν είναι δευτερεύουσας σημασίας. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΔΟΕ, ο αριθμός όσων απασχολούνται στον ανεπίσημο τομέα, και ταυτόχρονα ζουν σε χώρες όπου ισχύει ολική ή μερική αναστολή της οικονομικής δραστηριότητας, ανέρχεται σε 1,4 δισεκατομμύρια άτομα (ILO, 2020). Εάν τώρα συνδυάσει κανείς αυτή την εκτίμηση με το γεγονός ότι η πλειονότητα αυτών των ατόμων ζει σε αναπτυσσόμενες οικονομίες με ανεπαρκή δίκτυα κοινωνικής προστασίας, τότε προφανώς θα αντιληφθεί και τον πολυδιάστατο χαρακτήρα των ενδεχόμενων επιπτώσεων. Επιπτώσεων σε ατομικό επίπεδο (δραματική επιδείνωση των συνθηκών δια-

βίωσης αυτών των ατόμων και των οικογενειών τους), τοπικό/εθνικό επίπεδο (αύξηση της φτώχειας και διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής), και πολυεθνικό επίπεδο (αύξηση των μεταναστευτικών ροών προς τις ανεπτυγμένες χώρες).

1.7.3. Δημοσιονομική πολιτική και δημόσιο χρέος

Οι αρνητικές μεταβολές σε βασικές μακροοικονομικές μεταβλητές (π.χ. ΑΕΠ, εισοδήματα παραγωγικών συντελεστών, εσωτερική και εξωτερική ζήτηση, απασχόληση) και η ενεργοποίηση των αυτόματων σταθεροποιητών (π.χ. αύξηση της δαπάνης για μεταβιβαστικές πληρωμές λόγω αντίστοιχης αύξησης του αριθμού των δικαιούχων) αναμένεται να ασκήσουν σημαντικές πιέσεις στα δημοσιονομικά μεγέθη των περισσότερων εθνικών οικονομιών. Σε αυτές τις πιέσεις θα πρέπει να προστεθούν και οι επιδράσεις από τα έκτακτα δημοσιονομικά μέτρα για την αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης και τον μετριασμό του κοινωνικοοικονομικού της αντίκτυπου.

Πράγματι, στις περισσότερες οικονομίες έχει σχεδιαστεί μια πλειάδα μέτρων δημοσιονομικής πολιτικής, με τα περισσότερα από αυτά να βρίσκονται ήδη στο στάδιο της εφαρμογής. Από τα δημοσιονομικά μέτρα με αντίκτυπο επί των δημοσίων δαπανών ξεχωρίζουν η ενισχυμένη χρηματοδότηση των εθνικών συστημάτων υγείας, οι άμεσες/έμμεσες επιδοτήσεις των επιχειρήσεων που έχουν υποχρεωθεί σε μερική ή ολική αναστολή της λειτουργίας τους, οι διάφορες μορφές επιδότησης της απασχόλησης και η παροχή επιπλέον οικονομικής βοήθειας στις οικονομικά ασθενέστερες ομάδες. Στα μέτρα με αντίκτυπο επί των δημόσιων εσόδων ανήκουν οι διάφορες μορφές φορολογικής ελάφρυνσης των επιχειρήσεων (π.χ. επέκταση των χρονικών ορίων εκτέλεσης των φορολογικών υποχρεώσεων, παροχή φορολογικών εκπτώσεων/απαλλαγών, κλπ.).

Χωρίς καμία αμφιβολία, η άσκηση επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής στην παρούσα φάση είναι απολύτως αναγκαία και επιβεβλημένη σε κάθε χώρα. Ωστόσο, ο απαραίτητος όγκος δημοσίων δαπανών είναι τόσο μεγάλος που καθιστά αδύνατη την εξολοκλήρου κάλυψή τους από τα δημοσιονομικά αποθέματα της εκάστοτε εθνικής οικονομίας. Αυτό σημαίνει ότι, λίγο έως πολύ, όλες οι χώρες θα αναγκαστούν να προσφύγουν σε δημόσιο δανεισμό προκειμένου να χρηματοδοτήσουν τα διογκωμένα δημόσια ελλείμμά τους (βλ. Πίνακα 1.7.3). Υπό αυτές τις συνθήκες, φαίνεται να δημιουργείται ένα (παγκόσμιας κλίμακας) νέο κύμα δημόσιου χρέους το οποίο απειλεί να συμπαρασύρει τόσο τις 'δημοσιονομικά εξασθενημένες'

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.7.3 Εξελίξεις σε βασικά δημοσιονομικά μεγέθη

	Συνολικό αποτέλεσμα της Γενικής Κυβέρνησης (% του ΑΕΠ)		Ακαθάριστο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης (% του ΑΕΠ)	
	2019	2020*	2019	2020*
Παγκόσμια οικονομία	-3,7	-9,9	83,3	96,4
ΗΠΑ	-5,8	-15,4	109,0	131,1
Ευρωζώνη	-0,7	-7,5	84,1	97,4
Ιαπωνία	-2,8	-7,1	237,4	251,9
Ηνωμένο Βασίλειο	-2,1	-8,3	85,4	95,7
Βραζιλία	-6,0	-9,3	89,5	98,2
Ρωσία	1,9	-4,8	14,0	17,9
Ινδία	-7,4	-7,4	71,9	74,3
Κίνα	-6,4	-11,2	54,4	64,9

Πηγή: IMF, *Fiscal Monitor*, April 2020.

* Προβλέψεις.

όσο και τις 'δημοσιονομικά ισχυρές' οικονομίες του κόσμου.

1.7.4. Αγορές χρήματος & κεφαλαίων και νομισματική πολιτική

Γενικά, η πορεία των εξελίξεων στον χρηματοπιστωτικό τομέα δεν είναι ανεξάρτητη από την πορεία που ακολουθεί ο πραγματικός οικονομικός τομέας. Η ταχύτατη μετάδοση μικρών ή μεγάλων επεισοδίων και η αυτόματη διάχυση των αλληλεπιδράσεων από το ένα κομμάτι της οικονομίας στο άλλο αναγκάζουν τους δύο τομείς να συμβαδίζουν. Υπό αυτό το πρίσμα, θα ήταν μεγάλη έκπληξη εάν η εξάπλωση της νόσου Covid-19, η μετεξέλιξή της σε πανδημία και οι επακόλουθοι τριγμοί στην πραγματική οικονομία άφηναν ανεπηρέαστο τον χρηματοπιστωτικό τομέα.

Πράγματι, τα όσα έχουν διαδραματιστεί τελευταία στον χώρο της δημόσιας υγείας και της πραγματικής οικονομίας έχουν οδηγήσει στην επιδείνωση των χρηματοπιστωτικών συνθηκών διεθνώς, δημιουργώντας 'στενότητες' σε όλο το φάσμα των αγορών χρήματος και κεφαλαίου. Οι πρώτοι τριγμοί έγιναν αισθητοί στις χρηματιστηριακές αγορές από τα μέσα Φεβρουαρίου, με τις αξίες των περισσότερων μετοχικών τίτλων να καταγράφουν σημαντικές απώλειες. Πολύ γρήγορα ακολούθησαν οι πιέσεις στις αγορές εταιρικών ομολόγων (corporate bond markets) και το πάγωμα

των αγορών βραχυχρόνιων κεφαλαίων (commercial paper market) που χρησιμοποιούν οι μεγάλες επιχειρήσεις για την κάλυψη των τρεχουσών αναγκών τους σε ρευστότητα.

Η επιδείνωση των πιστωτικών συνθηκών που αντιμετωπίζει ο ιδιωτικός τομέας συνδέεται άμεσα με τη στροφή των επενδύσεων προς ασφαλέστερες επενδυτικές θέσεις, όπως είναι τα κρατικά ομόλογα. Δεδομένου, ωστόσο, ότι η αποτίμηση κινδύνου διαφέρει από ομόλογο σε ομόλογο και δεδομένης της αποστροφής κινδύνου που κυριαρχεί στις αγορές κατά την παρούσα φάση, υπάρχει μια σαφής προτίμηση για τα κρατικά ομόλογα υψηλής πιστοληπτικής διαβάθμισης (π.χ. κρατικά ομόλογα που εκδίδονται από τις ΗΠΑ και τη Γερμανία). Επί της ουσίας, η στάθμιση των επενδυτικών χαρτοφυλακίων υπέρ των κρατικών ομολόγων χαμηλού κινδύνου σηματοδοτεί τη σταδιακή εκτόπιση των κρατικών ομολόγων χαμηλής πιστοληπτικής διαβάθμισης από τα εν λόγω χαρτοφυλάκια και άρα την επιδείνωση των όρων δανεισμού εθνικών κρατών με βεβαρημένο δημοσιονομικό παρελθόν και μεγάλο δημόσιο χρέος.

Πέρα από την τάση αύξησης της διαφοράς αποδόσεων μεταξύ ομολόγων χαμηλής και υψηλής πιστοληπτικής διαβάθμισης (spreads), η διάθεση των διεθνών επενδυτών να μειώσουν το επίπεδο κινδύνου των χαρτοφυλακίων τους έχει προκαλέσει και τη μαζική φυγή κεφαλαίων από τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Αν και οι εκροές κεφαλαίων ξεκίνησαν από τις αναδυόμενες

οικονομίες της Ασίας, το μεγαλύτερο πρόβλημα στην παρούσα φάση φαίνεται να αντιμετωπίζουν οι χώρες που παράγουν και εξάγουν βασικά προϊόντα (π.χ. Βραζιλία, Κολομβία, Μεξικό, Ρωσία και Ν. Αφρική)³. Η εξέλιξη αυτή έχει ασκήσει ασφυκτικές πιέσεις στις αντίστοιχες αγορές συναλλάγματος, αναγκάζοντας τις κεντρικές τράπεζες αυτών των χωρών σε μονομερείς παρεμβάσεις προκειμένου να αποφευχθεί η κατάρρευση των εθνικών τους νομισμάτων (IMF, 2020c).

Αναφορικά με τον τραπεζικό τομέα των προηγμένων οικονομιών, οι συστημικές τράπεζες μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα ενισχυμένα κεφαλαιακά αποθέματα ασφαλείας που διαθέτουν ώστε να απορροφήσουν τους πρώτους κραδασμούς από τα πιστωτικά τους ανοίγματα (IMF, 2020c). Παρ' όλα αυτά, οι τράπεζες, οι χρηματοπιστωτικές αγορές και η πραγματική οικονομία είναι μεταξύ τους συγκοινωνούντα δοχεία. Μια ενδεχομένη διόγκωση των απωλειών από τις επενδυτικές τοποθετήσεις των τραπεζών, συνοδευόμενη από μεγάλη αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων, μπορεί να οδηγήσει στην εξασθένηση του τραπεζικού συστήματος και επομένως στη συρρίκνωση της πιστωτικής επέκτασης προς τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά.

Για την αποφυγή ενός φαύλου κύκλου που μπορεί να προκαλέσει η έλλειψη ρευστότητας και προκειμένου να κατευνάσουν τις ανησυχίες των αγορών, οι περισσότερες κεντρικές τράπεζες έχουν υιοθετήσει μια εξαιρετικά χαλαρή νομισματική πολιτική. Ωστόσο, με τα βασικά επιτόκια οριακά μεγαλύτερα του μηδενός, οι νομισματικές αρχές έχουν εξαντλήσει τα συμβατικά εργαλεία που έχουν στη διάθεσή τους. Υπό αυτές τις συνθήκες, η προσφυγή σε μη συμβατικά μέσα, τα οποία θα συνδράμουν στον εφοδιασμό της οικονομίας με επαρκή ρευστότητα και θα ενισχύσουν τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα, είναι μονόδρομος.

1.7.5. Διεθνές εμπόριο και διεθνείς τιμές βασικών εμπορευμάτων

Έπειτα από μια χρονιά υποτονικής επέκτασης των διεθνών εμπορικών συναλλαγών, οι αρχικές εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών προέβλεπαν ότι το 2020 θα ήταν έτος ανάκαμψης του διεθνούς εμπορίου. Αντί ανάκαμψης, σήμερα είναι σχεδόν βέβαιο ότι ο όγκος του διεθνούς εμπορίου θα καταγράψει μια μεγάλη μείωση. Εκτιμάται, μάλιστα, ότι η φετινή μείωση θα είναι πολύ μεγαλύτερη από εκείνη που είχε προκαλέσει η Παγκόσμια Χρηματοπιστωτική Κρίση του 2008.

Η εκτίμηση αυτή είναι απόρροια του συνδυασμού δύο παραγόντων: της συγκριτικά μεγαλύτερης συρρίκνωσης που θα υποστεί φέτος το παγκόσμιο ΑΕΠ και της υψηλής εισοδηματικής ελαστικότητας του διεθνούς εμπορίου.

Οι διαταραχές στην παγκόσμια ζήτηση και προσφορά αναμένεται να έχουν ισχυρότερο αντίκτυπο επί των διεθνών εμπορικών συναλλαγών κατά τη διάρκεια του α' εξαμήνου του τρέχοντος έτους. Στον βαθμό που η φάση ελέγχου εξάπλωσης της νόσου Covid-19 διαδεχθεί σύντομα τη φάση ανεξέλεγκτης εξάπλωσής της, οι δυσμενείς επιδράσεις στο διεθνές εμπόριο αγαθών αναμένεται να μετριαστούν κατά το β' εξάμηνο. Θετικά προς αυτή την κατεύθυνση αναμένεται να συμβάλει και η δρομολογηθείσα επανέναρχη της λειτουργίας επιχειρήσεων διαφόρων οικονομικών κλάδων στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Από την άλλη, η αναμενόμενη διατήρηση των απαγορεύσεων στις διεθνείς μετακινήσεις τουριστών και η αυξημένη αβεβαιότητα των νοικοκυριών θα καθυστερήσουν την εξομάλυνση των επιπέδων παραγωγής των αντίστοιχων τμημάτων της παγκόσμιας οικονομίας και άρα θα συνεχίσουν να επιδρούν αρνητικά στο διεθνές εμπόριο υπηρεσιών καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής του διεθνούς εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών αναμένεται να πέσει κατά το τρέχον έτος στο -11% (βλ. Πίνακα 1.7.4).

Η καθοδική πορεία της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας και του διεθνούς εμπορίου έχει αναπόφευκτα συμπαρασύρει σε πτώση τις διεθνείς τιμές καυσίμων και βασικών εμπορευμάτων. Λόγω των περιορισμών στην κυκλοφορία και τις μεταφορές επιβατών, οι καθοδικές πιέσεις ήταν ιδιαίτερα έντονες στην περίπτωση του πετρελαίου, με την τιμή του να φτάνει το ιστορικά χαμηλό των 23 δολαρίων ΗΠΑ ανά βαρέλι τον περασμένο Απρίλιο. Αντίθετα, μικρότερες υποχωρήσεις κατέγραψαν οι τιμές του φυσικού αερίου και του άνθρακα λόγω των περιορισμένων μεταβολών στη ζήτηση για θέρμανση. Ανάλογα ήπιες ήταν και οι μειώσεις στις διεθνείς τιμές των βασικών μετάλλων, ενώ οι τιμές των διατροφικών προϊόντων έχουν παραμείνει σχετικά σταθερές.

Με εξαίρεση κάποιες 'διορθώσεις' στις διεθνείς τιμές πετρελαίου, οι υπάρχουσες ενδείξεις υποδηλώνουν ότι οι διαμορφωθείσες τάσεις στις διεθνείς τιμές καυσίμων και βασικών εμπορευμάτων θα διατηρηθούν και κατά το υπόλοιπο του τρέχοντος έτους. Βάσει αυτής της εκτίμησης, οι μέσες ετήσιες τιμές των καυσίμων

3. Η απόσυρση των επενδυτών από τις χώρες-εξαγωγούς βασικών προϊόντων συνδέεται και με την επιδείνωση των αναπτυξιακών τους προοπτικών λόγω της σημαντικής μείωσης των διεθνών τιμών των αντίστοιχων προϊόντων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.7.4 Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές σε βασικά μεγέθη του διεθνούς εμπορίου

	2019*		2020**		2021**	
Συνολικός όγκος διεθνούς εμπορίου (αγαθά και υπηρεσίες)	0,9		-11		8,4	
	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Εισαγωγές	Εξαγωγές
Προηγμένες οικονομίες	1,5	1,2	-11,5	-12,8	7,5	7,4
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	-0,8	0,8	-8,2	-9,6	9,1	11,0

Πηγή: IMF, *World Economic Outlook* (Chapter 1), April 2020.

* Εκτιμήσεις, ** Προβλέψεις.

και των βασικών εμπορευμάτων κατά τη διάρκεια του 2020 αναμένεται να υποχωρήσουν κατά -40% και -5%, αντίστοιχα (World Bank, 2020).

1.7.6. Η κρίση ως ευκαιρία επανεκκίνησης της παγκόσμιας οικονομίας

Η μελλοντική εξέλιξη της υγειονομικής κρίσης και ο συνολικός κοινωνικοοικονομικός της αντίκτυπος περιβάλλονται από μεγάλη αβεβαιότητα. Κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει το χρονικό διάστημα που θα μεσολαβήσει έως ότου οι ιατρικές επιστήμες ανακαλύψουν το 'αντίδοτο' στη νόσο Covid-19, όπως κανείς δεν μπορεί να προβλέψει με ακρίβεια το χρονικό εύρος ή το μέγεθος των οικονομικών επιπτώσεων.

Στον αντίποδα αυτής της μεγάλης αβεβαιότητας στέκεται η νομοτέλεια των φυσικών/οικονομικών/κοινωνικών/ιστορικών φαινομένων: Οι κρίσεις που πλήττουν τις κοινωνίες των ανθρώπων έχουν χρονικά μια αρχή και ένα τέλος. Ανάλογα νομοτελειακή ισχύ έχει και η σχετικά συχνή επανεμφάνιση των κρίσεων υπό τη μία ή την άλλη μορφή. Βάσει λοιπόν της σοφίας που έχουμε αποκτήσει από τα ευρήματα του συνόλου των κοινωνικών επιστημών και όχι μόνο, μπορούμε να απαντήσουμε με μεγάλο βαθμό βεβαιότητας ότι, αργά ή γρήγορα, η παγκόσμια κοινότητα θα εξέλθει από την παρούσα κρίση για να διανύσει μακρά ή βραχεία περίοδο ομαλότητας προτού εισέλθει σε μια νέα κρίση άγνωστης, προς το παρόν, μορφής και έντασης.

Αν λοιπόν οι κρίσεις έρχονται και παρέρχονται, τότε η βασικότερη πρόκληση που αντιμετωπίζει η παγκόσμια κοινότητα εντοπίζεται στη θωράκιση ανθρώπων και κοινωνιών έναντι αυτών των κρίσεων. Για την επιδίωξη αυτού του στόχου έχουμε στη διάθεσή μας δύο σημαντικά εργαλεία διανοητικού περιεχομένου: την επι-

στημονική γνώση και τα διδάγματα της ιστορίας. Ένα τρίτο εργαλείο, επίσης διανοητικού περιεχομένου, είναι οι κρίσεις αυτές καθαυτές και συγκεκριμένα οι επιμέρους γνωστικές διεργασίες που ενεργοποιούνται σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο καθώς υφίσταμεθα τις κρίσεις. Είναι οι ίδιες οι κρίσεις που μας υπενθυμίζουν στοιχεία, τα οποία έχουμε ακούσια λησμονήσει ή εκούσια παραβλέψει. Είναι οι κρίσεις που φέρνουν στην επιφάνεια του κοινωνικού γίνεσθαι νέα προβλήματα και ερωτήματα υποχρεώνοντάς μας στην επινόηση λύσεων και απαντήσεων. Είναι οι κρίσεις που επιβεβαιώνουν ή ακυρώνουν επιλογές του παρελθόντος και που επομένως μας αναγκάζουν σε βελτίωση, επανεξέταση ή και απόρριψη των θεωριών και ιδεών πάνω στις οποίες στηρίχτηκαν οι επιλογές μας. Εν τέλει, είναι οι κρίσεις που μας πάνε μπροστά κρατώντας μας για λίγο στάσιμους, προκειμένου να μας δοθεί χρόνος να διορθώσουμε τα λάθη μας και να επαναχαράξουμε τη μελλοντική μας πορεία.

Τα όσα προαναφέρθηκαν διατηρούν στο ακέραιο την ισχύ τους και στην περίπτωση της σημερινής κρίσης. Για παράδειγμα, το υγειονομικό κομμάτι της παρούσας κρίσης μάς υπενθύμισε με τρόπο εκκωφαντικό και ταυτόχρονα επώδυνο ότι η παραγωγή και κατανάλωση υγειονομικών υπηρεσιών συνεπάγονται εξωτερικές οικονομίες για τρίτους, με απλά λόγια, ότι η υγεία είναι δημόσιο αγαθό. Ότι καλύτερο εθνικό σύστημα υγείας δεν είναι απαραίτητα αυτό που διαθέτει περισσότερες μονάδες εντατικής θεραπείας αλλά αυτό που περιορίζει την προσφυγή σε αυτές, έχοντας μεριμνήσει πρώτα να καλύψει αποδοτικά και άμεσα τις καθημερινές/έκτακτες υγειονομικές ανάγκες των πολιτών. Ότι τα εθνικά συστήματα υγείας μπορούν να αντεπεξέλθουν καλύτερα στο έργο τους όταν τους παρέχεται επαρκής κρατική χρηματοδότηση σε τακτική βάση.

Με τον οικονομικό αντίκτυπο από την εξάπλωση της νόσου Covid-19 να αποκτά πολλαπλασιαστική ισχύ μετάδοσης από χώρα σε χώρα λόγω παγκοσμιοποίησης, η παρούσα κρίση κατέδειξε πόσο απαραίτητη είναι για κάθε σύγχρονη οικονομία η ύπαρξη ενός ευρέος πλέγματος δημόσιων υποδομών και μηχανισμών, το οποίο όχι απλώς θα καλύπτει τις τακτικές και έκτακτες ανάγκες της κοινωνίας, αλλά θα περιορίζει και την πολλαπλασιαστική ισχύ μετάδοσης των κρίσεων. Με αυτό τον τρόπο, η παρούσα κρίση καθιστά άκαιρο το ερώτημα περί μεγάλου ή μικρού δημόσιου τομέα, επιβεβαιώνοντας τη διεθνή πρακτική που θέλει τις πιο ανοικτές οικονομίες, άρα και τις πιο εκτεθειμένες στον διεθνή ανταγωνισμό, να έχουν και τους μεγαλύτερους δημόσιους τομείς⁴.

Δεδομένων των τεράστιων κρατικών πόρων που πρέπει να δαπανηθούν σήμερα από κάθε κράτος ξεχωριστά, η παρούσα κρίση έρχεται να επικυρώσει την άποψη όσων υποστηρίζουν ότι τα κράτη οφείλουν να δημιουργούν δημοσιονομικά αποθέματα όταν οι συνθήκες είναι ομαλές. Η δημιουργία αυτών των αποθεμάτων, ωστόσο, δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσω της καλής διαχείρισης ή του περιορισμού της σπατάλης, απαιτούνται και φορολογικά έσοδα. Για την ακρίβεια, απαιτείται ένας μεγάλος όγκος φορολογικών εσόδων. Στο σημείο αυτό, η παρούσα κρίση φέρνει στην επιφάνεια μια σειρά μεγάλων αντιφάσεων που χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά του σύγχρονου πολίτη. Ενός πολίτη που απαιτεί χαμηλή φορολόγηση επικαλούμενος την ατομική του οικονομική ελευθερία όταν οι καιροί είναι καλοί, αλλά αποζητά την κρατική ενίσχυση της επιχείρησής του ή του μισθού του μόλις οι συνθήκες αλλάξουν. Ενός πολίτη που θεωρεί την κατανάλωση δημοσίων αγαθών αναφαίρετο δικαίωμά του όταν ο ίδιος είναι επιρρεπής στη φοροαποφυγή και τη φοροδιαφυγή. Ενός πολίτη που ως εργαζόμενος διεκδικεί τη δημόσια συμβολή στην κοινωνική του ασφάλιση και καλούς όρους εργασίας, αλλά ως καταναλωτής αναφέρεται μόνο στο κόστος και την ποιότητα των αγαθών που καταναλώνει ο ίδιος αγνοώντας ή αδιαφορώντας εάν στην παραγωγή αυτών των αγαθών συμμετέχουν ανασφάλιστοι και χαμηλά αμειβόμενοι εργαζόμενοι σε άλλες χώρες. Αναπόφευκτα, οι συμπεριφορές αυτές επιβαρύνουν τις αποφάσεις που λαμβάνονται σε επίπεδο εθνικών κρατών, αναγκάζοντας τα τελευταία σε συνεχείς ακροβατισμούς μεταξύ των απαιτήσεων των κοινωνιών τους για την παροχή ενός ευρέος πλέγματος δημοσίων αγαθών, υποδομών

και μηχανισμών στήριξης από τη μια και των εγχώριων ή διεθνών (ελέω παγκοσμιοποίησης) πιέσεων για χαμηλή φορολόγηση από την άλλη.

Θεωρητικά, η προσφυγή στις διεθνείς αγορές για την άντληση κεφαλαίων θα μπορούσε να εκτονώσει ένα μεγάλο τμήμα της ανάγκης εξεύρεσης πόρων, τόσο από την πλευρά των κρατών όσο και από την πλευρά μεγάλων ιδιωτικών μονάδων. Εντούτοις, όπως ακριβώς έχει συμβεί και στο παρελθόν, η παρούσα κρίση απέδειξε ότι στην πράξη τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Οι πρόσφατες διαταραχές στις διεθνείς αγορές και η μαζική φυγή κεφαλαίων προς 'ασφαλείς παραδείσους' επιβεβαίωσαν εκ νέου ότι *τα διαθέσιμα διεθνή κεφάλαια είναι τόσο διαθέσιμα όσο διαθέσιμη είναι και μια ομπρέλα που την δανείζεται κανείς όποτε και για όσο καιρό θελήσει αρκεί να την επιστρέψει μόλις αρχίσει να βρέχει*⁵.

Το πρόβλημα φυσικά είναι μεγαλύτερο για εκείνα τα κράτη που ήδη βαρύνονται με υψηλό δημόσιο χρέος από το παρελθόν και που τυγχάνει να έχουν πληγεί δυσανάλογα περισσότερο από την παρούσα κρίση. Εδώ τα ερωτήματα που ζητούν απάντηση είναι πιεστικά: Σε ποιο βαθμό ισχύει κάτω από την τρέχουσα συγκυρία το επιχείρημα του ηθικού κινδύνου (moral hazard) που συνήθως προβάλλεται ενάντια στην αναδιάρθρωση του δημόσιου χρέους; Εάν καμφθούν οι όποιες αντιρρήσεις στην αναδιάρθρωση του δημόσιου χρέους, σε ποια κράτη θα δοθεί προτεραιότητα, πόση θα είναι η πραγματική ελάφρυνση του βάρους και ποιος θα φέρει το κόστος της αναδιάρθρωσης; Εάν τελικά δεν δοθεί αυτή η επιλογή, πώς θα καταφέρουν οι υπερχρεωμένες χώρες να αντεπεξέλθουν στις τρέχουσες και μελλοντικές τους προκλήσεις;

Χωρίς αμφιβολία, τα όσα προαναφέρθηκαν αποτελούν ένα μικρό μόνο δείγμα των ζητημάτων που απασχολούν την παγκόσμια κοινότητα και που επανέφερε στο προσκήνιο η παρούσα κρίση. Παρ' όλα αυτά είναι αρκετά για να συνειδητοποιήσει κανείς ότι οι κανόνες που διέπουν τη λειτουργία τόσο των εθνικών οικονομιών όσο και της παγκόσμιας οικονομίας χρήζουν βελτίωσης. Φυσικά, καμία χώρα δεν είναι σε θέση ώστε να προβεί από μόνη της στις όποιες αλλαγές. Ούτε είναι θεμιτό να υπάρξουν νέοι κανόνες από διμερείς ή ολιγομερείς διακρατικές συμφωνίες. Η κοινή λογική και το δημοκρατικό ιδεώδες απαιτούν τη συνεργασία, την πολυμέρεια και την ισότιμη συμμετοχή όλων των εθνικών κρατών στις απαραίτητες διαβουλεύσεις. Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις ίσως ανοίξει και ο

4. Βλ. για παράδειγμα, Rodrik (1998): Tanzi και Schuknecht (2000), και Bertola και Lo Prete (2008).

5. Η εύστοχη αυτή διατύπωση αποτελεί 'δάνειο' από το βιβλίο του Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States and Democracy Can't Coexist*.

δρόμος προς μια νέα πραγματικότητα. Μια πραγματικότητα όπου, αντί τα εθνικά κράτη να προσαρμόζουν τις οικονομικές πολιτικές τους στις επιταγές των ‘αγορών’, θα είναι οι ‘αγορές’ που θα ευθυγραμμίζονται με τις ανάγκες των κοινωνιών.

Βιβλιογραφία

Bertola, Giuseppe and Lo Prete, Anna (2008), “Openness, Financial Markets, and Policies: Cross-Country and Dynamic Patterns”, *CEPR Discussion Paper*, No. DP7048.

European Central Bank (2020), “ECB Staff Macroeconomic Projections for the Euro Area”, March 2020. <<https://www.ecb.europa.eu/pub/projections/html/index.en.html>>.

European Commission (2020a), “European Economic Forecast, Winter 2020 (Interim)”, European Economy, Institutional Paper 121.

European Commission (2020b), “European Economic Forecast, Spring 2020”, European Economy, Institutional Paper 125.

International Labour Organization (2020), “ILO Monitor: COVID-19 and the world of Work”. <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf>.

International Monetary Fund (2020a), *World Economic Outlook* (Chapter 1): “The Great Lockdown”, IMF, Washington, DC.

International Monetary Fund (2020b), *Fiscal Monitor* (Chapter 1): “Policies to Support People During the COVID-19 Pandemic”, IMF, Washington, DC.

International Monetary Fund (2020c), *Global Financial Stability Report* (Chapter 1): “Global Financial Stability Overview: Markets in the Time of Covid-19”, IMF, Washington, DC.

OECD (2020a), *OECD Economic Outlook, Interim Report March 2020*. OECD Publishing, Paris. <<https://doi.org/10.1787/7969896b-en>>.

OECD (2020b), *OECD Note, Covid-19: Tourism Policy Responses, March 2020*. OECD Publishing, Paris. <<https://www.oecd.org/coronavirus/en/>>.

Rodrik, Dani (1998), “Why do More Open Economies Have Bigger Governments?”, *Journal of Political Economy*, Vol. 106, No. 5, pp. 997-1032.

Rodrik, Dani (2011), *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States and Democracy Can't Coexist*, Oxford University Press, Oxford.

Tanzi, Vito and Schuknecht, Ludger (2000), *Public Spending in the 20th Century: A Global Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.

World Bank (2020), *Commodity Markets Outlook, April 2020*, Washington, DC: World Bank.

2. Δημοσιονομικές εξελίξεις

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 42, 2020, σσ. 49-55

2.1. Κρατικός Προϋπολογισμός, δημόσιο χρέος και προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών¹

Ελισάβετ Ι. Νίτση

2.1.1. Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού, α' τρίμηνο 2020

Σύμφωνα με τα δημοσιευμένα στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους², σε τροποποιημένη βάση, η εκτέλεση του Κρατικού Προϋπολογισμού στο α' τρίμηνο του 2020 παρουσιάζεται περισσότερο ελλειμματική συγκρινόμενη τόσο με το αντίστοιχο διάστημα του 2019, όσο και με τις μηνιαίες εκτιμήσεις, όπως αυτές είχαν αποτυπωθεί στην εισηγητική έκθεση του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2020, έλλειμμα που ήταν σχετικά αναμενόμενο, καθώς είχαν προϋπολογιστεί λιγότερα έσοδα και μεγαλύτερες δαπάνες.

Με βάση τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.1.1, ο Κρατικός Προϋπολογισμός παρουσίασε έλλειμμα στο ισοζύγιο του ύψους 1,82 δισ. ευρώ στο χρονικό διάστημα Ιανουαρίου-Μαρτίου 2020, έναντι ελλείμματος 768 εκατ. ευρώ το αντίστοιχο διάστημα του 2019, και στόχου για έλλειμμα 1,78 δισ. ευρώ. Το πρωτογενές αποτέλεσμα διαμορφώθηκε σε πλεόνασμα ύψους 494 εκατ. ευρώ, έναντι πρωτογενούς πλεονάσματος 426 εκατ. ευρώ για την ίδια περίοδο το 2019 και στόχου για πρωτογενές πλεόνασμα 1,44 δισ. ευρώ.

Τα καθαρά έσοδα του Κρατικού Προϋπολογισμού εμφανίζονται μειωμένα σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους, καθώς ανήλθαν σε 11,1 δισ. ευρώ, παρουσιάζοντας μείωση κατά 883 εκατ. ευρώ ή 7,37% έναντι των εσόδων του α' τριμήνου του 2019 και κατά 165 εκατ. ευρώ ή 1,46% έναντι του στόχου που είχε τεθεί από τον Προϋπολογισμό

του 2020. Τα έσοδα του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) ανήλθαν σε 906 εκατ. ευρώ, αυξημένα σε σύγκριση με το αντίστοιχο διάστημα του 2019 (24 εκατ. ευρώ ή 2,72%), αλλά μειωμένα σε σχέση με τον στόχο του Προϋπολογισμού (92 εκατ. ευρώ ή 9,22%). Πιο αναλυτικά, η μείωση αυτή των δαπανών οφείλεται κυρίως στη σημαντική μείωση των πωλήσεων αγαθών και υπηρεσιών που ανήλθαν μόλις στα 115 εκατ. ευρώ, μειωμένα κατά 909 εκατ. ευρώ ή 88,77% έναντι της περυσινής αντίστοιχης περιόδου, αν και η πτώση αυτή είχε προβλεφθεί στον Προϋπολογισμό, καθώς υπολείπεται του στόχου του κατά μόλις 45 εκατ. ευρώ ή 28,13%. Θα πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ότι η είσπραξη του ΦΠΑ, που ανήλθε στα 3,97 δισ. ευρώ, παρουσιάζεται μειωμένη τόσο έναντι του α' τριμήνου του 2019, κατά 540 εκατ. ευρώ ή 11,98%, όσο και του στόχου κατά 313 εκατ. ευρώ ή 7,31%. Αντίθετα, σημαντική άνοδο παρουσιάζουν οι μεταβιβάσεις, ύψους 1,18 δισ. ευρώ, τόσο σε σύγκριση με το αντίστοιχο διάστημα του 2019 (260 εκατ. ευρώ ή 28,23%), όσο και με τον στόχο του Προϋπολογισμού (226 εκατ. ευρώ ή 23,66%), το οποίο οφείλεται στα έσοδα ύψους 251 εκατ. ευρώ από ANFAs & SMPs, που είχε αρχικά εκτιμηθεί ότι θα εισπραχθούν τον Απρίλιο 2020 και 528 εκατ. ευρώ από την κατηγορία «Λοιποί φόροι επί παραγωγής». Επιπλέον, τα έσοδα από τον φόρο εισοδήματος, που ανήλθαν στα 2,75 δισ. ευρώ, είναι αυξημένα κατά 79 εκατ. ευρώ ή 1,96%, όμως υστερούν έναντι του στόχου κατά 137 εκατ. ευρώ ή 4,75%.

Στην πλευρά των δαπανών, οι οποίες ανήλθαν στα 12,93 δισ. ευρώ, ο Κρατικός Προϋπολογισμός κατά το α' τρίμηνο του 2020 παρουσιάζεται αυξημένος κατά 172 εκατ. ευρώ ή 1,35% σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2019, όμως έχει περιοριστεί συγκριτικά με τον στόχο των 13,05 δισ. ευρώ κατά 124 εκατ. ευρώ ή 0,95%. Οι κυριότερες αιτίες του περιορισμού αυτού, σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους, είναι η μείωση των παροχών σε εργαζόμενους κατά 226 εκατ. ευρώ ή 6,46% και η σημαντικότερη μείωση των κοινωνικών παροχών

1. Τα στοιχεία και ο σχολιασμός αφορούν τον χρόνο που γράφτηκε το κείμενο (12/5/2020).

2. Τα στοιχεία του Προϋπολογισμού όπως αυτά δημοσιεύθηκαν στο Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού, Απρίλιος 2020.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού, α' τρίμηνο 2020 (εκατ. €)

	Ιαν.-Μαρ. 2019		Ιαν.-Μαρ. 2020	2019	2020
	Πραγμ.	Πραγμ.	Εκτιμήσεις Προϋπολογισμού 2020 ¹	Πραγμ. ²	Προϋπολογισμός 2020 ³
Κρατικός Προϋπολογισμός					
Καθαρά έσοδα	11.986	11.103	11.268	55.097	53.751
Φόροι					
εκ των οποίων:	10.500	10.419	10.428	51.415	51.997
ΦΠΑ	4.508	3.968	4.281	17.792	18.217
ΕΦΚ	1.621	1.556	1.639	7.125	7.213
Τακτικοί φόροι ακίνητης περιουσίας	450	369	402	2.786	2.813
Φόρος εισοδήματος	2.671	2.750	2.887	16.716	16.577
Κοινωνικές εισφορές	14	14	14	55	55
Μεταβιβάσεις	921	1.181	955	44.407	3.880
Πωλήσεις αγαθών και υπηρεσιών	1.024	115	160	1.728	700
Λοιπά τρέχοντα έσοδα	488	431	382	2.527	1.713
Πωλήσεις παγίων περιουσιακών στοιχείων	1	2	310	10	332
Πωλήσεις τιμαλφών	0	0	0	0	0
Επιστροφές φόρων	962	1.058	984	5.044	4.926
Δαπάνες	12.754	12.926	13.050	55.265	56.037
Παροχές σε εργαζόμενους	3.501	3.275	3.298	13.247	13.403
Κοινωνικές παροχές	241	34	19	653	134
Μεταβιβάσεις	6.047	6.321	6.249	28.205	27.824
Αγορές αγαθών και υπηρεσιών	101	147	77	1.458	1.145
Επιδότησεις	73	9	26	224	89
Τόκοι (σε ακαθάριστη βάση)	2.211	2.317	2.208	5.225	4.500
Λοιπές δαπάνες	20	2	28	50	71
Πιστώσεις υπό κατανομή	0	0	284	0	1.495
Αποκτήσεις παγίων περιουσιακών στοιχείων	14	12	111	562	623
Αποκτήσεις τιμαλφών	0	0	0	0	0
ΠΔΕ					
Έσοδα ⁴	882	906	998	2.857	3.679
Δαπάνες	542	809	750	5.642	6.750
Πρωτογενές Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού	1.443	495	426	5.057	2.214
Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού^{5,6,7}	-768	-1.822	-1.782	-168	-2.286

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

Σημειώσεις:

1. Στόχοι όπως αποτυπώνονται στην εισηγητική έκθεση του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2020.
2. Τα στοιχεία των δαπανών και των εσόδων του Κρατικού Προϋπολογισμού για το έτος 2019 είναι προσωρινά και θα οριστικοποιηθούν με την κύρωση του Απολογισμού Εσόδων και Εξόδων του Κράτους οικονομικού έτους 2019.
3. Ετήσιες εκτιμήσεις, όπως αποτυπώνονται στην εισηγητική έκθεση του Προϋπολογισμού οικονομικού έτους 2020.
4. Τα έσοδα από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) περιλαμβάνονται στις κατηγορίες "Μεταβιβάσεις" και "Λοιπά τρέχοντα έσοδα".
5. + πλεόνασμα, - έλλειμμα.
6. Τα στοιχεία πραγματοποιήσεων περιλαμβάνουν την επίπτωση του προγράμματος εξόφλησης υποχρεώσεων παρελθόντων ετών και εκκρεμών αιτήσεων συνταξιοδότησης.
7. Η αποτύπωση των στοιχείων είναι σύμφωνη με την νέα οικονομική ταξινόμηση (Προεδρικό διάταγμα 54/2018).

κατά 207 εκατ. ευρώ ή κατά 85,89%, ενώ, συγκριτικά με τους στόχους του Προϋπολογισμού του 2020, είναι η υποεκτέλεση τόσο των δαπανών αποκτήσεων παγίων περιουσιακών στοιχείων κατά 99 εκατ. ευρώ ή 89,19%, όσο και των λοιπών δαπανών κατά 18 εκατ. ευρώ, οι οποίες τροφοδοτήθηκαν με ανάλωση μέρους του αποθεματικού. Αντίθετα, αυξημένη δαπάνη παρουσίασαν οι πληρωμές για τόκους κατά 106 εκατ. ευρώ ή 4,79% έναντι του προηγούμενου έτους και 109 εκατ. ευρώ ή 1,94% έναντι του στόχου. Τέλος, οι δαπάνες του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) ανέρχονται στα 809 εκατ. ευρώ και εμφανίζονται αυξημένες κατά 267 εκατ. ευρώ ή 49,26% σε σχέση με την αντίστοιχη περσινή περίοδο και κατά 59 εκατ. ευρώ ή 7,87% συγκριτικά με τον στόχο που είχε τεθεί από τον Προϋπολογισμό του 2020.

Συνολικά, η εκτέλεση του Προϋπολογισμού το α' τρίμηνο του 2020 παρουσιάζει μια μικρή απόκλιση από τους στόχους που το Υπουργείο Οικονομικών είχε θέσει με τον Προϋπολογισμό του 2020. Η απόκλιση από το αντίστοιχο διάστημα του 2019 οφείλεται στην απόφαση της κυβέρνησης να μην συνεχίσει την πολιτική των υπερπλεονασμάτων, αλλά να επενδύσει στην ανάπτυξη με μείωση της φορολογίας και των ασφαλιστικών εισφορών, ξεκινώντας από το 2020. Σημαντική εξέλιξη αποτελεί, επίσης, ότι το πρωτογενές πλεόνασμα είναι υψηλότερο από το αναμενόμενο. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι η επίπτωση της πανδημίας

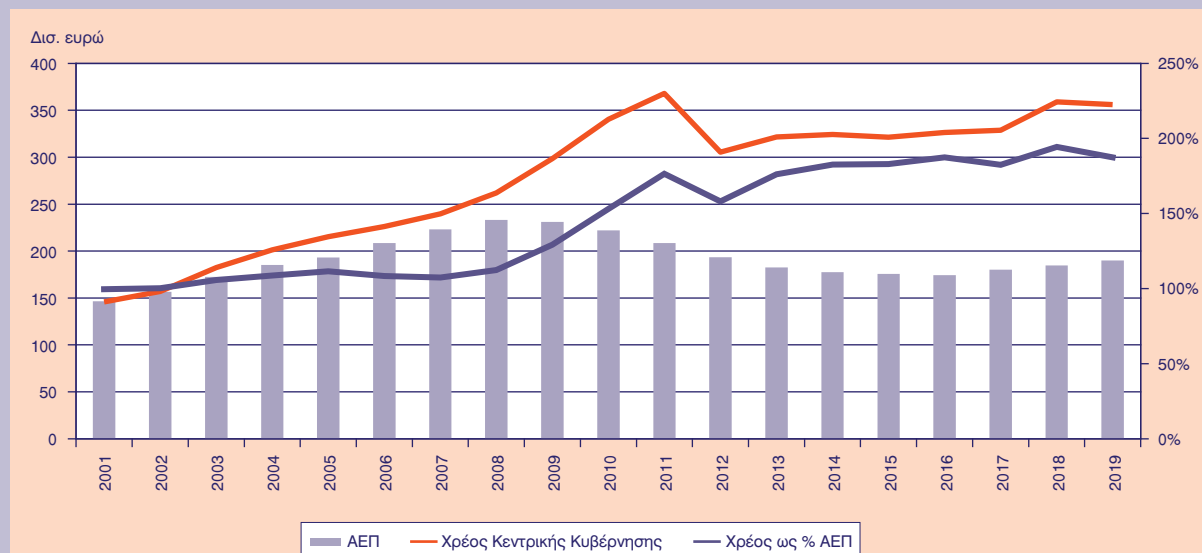
του κορωνοϊού δεν έχει επηρεάσει ακόμη την εξέλιξη της εκτέλεσης του Κρατικού Προϋπολογισμού, καθώς τα μέτρα για τον περιορισμό της υγειονομικής κρίσης που οδηγεί σε μια ακραία οικονομική διαταραχή άρχισαν να ισχύουν στο δεύτερο δεκαπενθήμερο του Μαρτίου, κρίση η οποία θα επηρεάσει σημαντικά την εκτέλεση του Προϋπολογισμού.

2.1.2. Η εξέλιξη του δημοσίου χρέους

Μετά την εκτίναξη του δημοσίου χρέους της χώρας που έφτασε σε πολύ υψηλά επίπεδα τόσο ως απόλυτο μέγεθος –ανήλθε στα 368 δισ. ευρώ το 2011– όσο κυρίως ως ποσοστό του ΑΕΠ –ξεπέρασε το 176%– (Διάγραμμα 2.1.1), καθώς το ΑΕΠ της χώρας έβαινε συνεχώς μειούμενο, μέχρι το 2016, λόγω της μεγάλης ύφεσης της ελληνικής οικονομίας. Αν και το ελληνικό χρέος απομειώθηκε το 2012 με το PSI κατά περισσότερο από 60 δισ. ευρώ, παρέμεινε ιδιαίτερα υψηλό, κυρίως λόγω της εγγραφής των κονδυλίων που δόθηκαν για την ανακεφαλαιοποίηση των ελληνικών τραπεζών στο γενικό χρέος της χώρας, στο 158% του ΑΕΠ. Τα επόμενα χρόνια και μέχρι το 2016, αν και σε απόλυτο μέγεθος το χρέος της χώρας κυμαινόταν γύρω στα 320-325 δισ. ευρώ, ως ποσοστό του ΑΕΠ συνέχισε να αυξάνει, κυρίως λόγω της συνεχιζόμενης πτώσης του ΑΕΠ. Από το 2017, παρότι η ελληνική οικονομία μπήκε σε τροχιά ανάπτυξης, το χρέος αυ-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.1

Δημόσιο χρέος Κεντρικής Διοίκησης και Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, 2000-2019 (δισ. €)

Πηγές: Υπουργείο Οικονομικών – Δελτία Δημόσιου Χρέους 2000-2019. Ετήσιοι Προϋπολογισμοί από το 2000-2020, επεξεργασία στοιχείων και υπολογισμοί της συγγραφούς. Τα στοιχεία του ΑΕΠ για το 2018 αφορούν σε εκτιμήσεις και όχι πραγματοποιήσεις, ενώ για το 2019 αποτελούν προβλέψεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.2 Στοιχεία χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης (ποσά σε εκατ. €)

Περίοδος	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019*
Υψος χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης	340.286,20	367.978,00	305.537,33	321.477,97	324.127,88	321.332,16	326.358,14	328.703,84	358.948,65	356.014,92
Κατανομή χρέους κατά είδος επιτοκίου										
Σταθερό	240.582,34	228.146,36	99.910,71	91.621,22	107.610,46	99.291,64	97.907,44	158.106,55	320.182,20	336.790,11
Κυμαινόμενο	99.703,86	139.831,64	205.626,62	229.856,75	216.517,42	222.040,52	228.450,70	170.597,29	38.766,45	19.224,81
Κατανομή χρέους κατά τρόπο διαπραγμάτευσης										
Διαπραγματεύσιμο	285.840,41	274.879,57	104.799,30	91.299,74	81.031,97	74.549,06	71.472,43	65.410,06	66.764,45	68.354,86
Μη διαπραγματεύσιμο	54.445,79	93.098,43	200.738,26	230.178,23	243.095,91	246.783,10	254.885,71	263.291,78	292.184,20	287.662,48
Κατανομή χρέους κατά νόμισμα										
Σε ευρώ, €	334.273,25	358.792,98	295.550,18	308.228,42	310.190,38	310.085,53	316.567,40	320.157,54	351.410,73	352.098,76
Σε νόμισμα εκτός ζώνης ευρώ	6.012,95	9.185,02	9.987,15	13.249,55	13.937,50	11.246,63	9.790,74	8.546,30	7.537,92	3.916,16
Εγγυήσεις Ελληνικού Δημοσίου	25.894,50	20.632,50	19.670,52	17.888,07	16.633,19	14.552,08	12.833,23	12.017,38	10.448,30	9.972,02
Κατανομή χρέους κατά την υπολειπόμενη φυσική διάρκεια**										
Βραχυπρόθεσμα (μέχρι 1 έτος)	40.493,90	50.521,70	31.121,60	39.896,00	39.273,92	32.094,10	36.137,90	34.414,50	51.549,21	44.329,04
Μεσοπρόθεσμα (1 έως 5 έτη)	144.904,66	175.261,00	55.265,83	34.942,60	34.908,10	32.993,80	28.233,40	31.681,30	32.224,29	36.244,63
Μακροπρόθεσμα (άνω των 5 ετών)	154.887,64	142.195,30	219.149,90	246.639,37	249.945,86	256.244,26	261.987,20	262.608,04	275.175,15	275.441,25

Πηγή: Δελτίο Δημοσίου Χρέους, Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών, διάφορα τεύχη.

Σημείωση:

Το χρέος της Κεντρικής Κυβέρνησης διαφέρει από το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης (χρέος κατά Μάσσιχτ) κατά το ποσό του ενδοκυβερνητικού χρέους και λοιπών στοιχείων που προβάλλονται από τον ESA '95.

* Προσωρινά στοιχεία.

** Αφορά τον όγκο των ομολόγων, εντόκων γραμματίων και βραχυπρόθεσμων τίτλων και όχι το σύνολο του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης.

εξήθηκε κυρίως λόγω της διαφοράς μεταξύ των νέων εκδόσεων και των εξοφλήσεων που πραγματοποιήθηκαν την περασμένη χρονιά, συνολικά 30 δισ. ευρώ. Τέλος, το 2019 είναι η πρώτη χρονιά που το χρέος μειώθηκε τόσο σε απόλυτη τιμή, κατά 1 δισ. ευρώ, όσο και ως ποσοστό του ΑΕΠ, 7%.

Πιο αναλυτικά, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 2.1.2 πιο πάνω, η σύνθεση του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης έχει μεταβληθεί σημαντικά. Την περίοδο μετά την ένταξη της χώρας στον Μηχανισμό Στήριξης παρατηρείται μια σημαντική μεταβολή της σύνθεσης του χρέους υπέρ του κυμαινόμενου έναντι του σταθερού επιτοκίου, ενώ τα τελευταία δύο χρόνια η σύνθεση του χρέους έχει μετατραπεί από κυμαινόμενο επιτόκιο σε σταθερό. Η αναλογία σταθερού-κυμαινόμενου επιτοκίου άλλαξε από 1:2,41 το 2010 σε 1:0,5 στα χρόνια των μνημονίων και από το 2016 αυξήθηκε ραγδαία φτάνοντας το 2019 στο 1:17,5. Αντίστοιχη, αλλά όχι τόσο μεγάλη, ήταν και η σύνθεση του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης κατά τρόπο διαπραγματεύσεως, όπου η μεταβολή του λόγου διαπραγματεύσιμου-μη διαπραγματεύσιμου χρέους από 1:5,25 το 2010 διαμορφώθηκε σε 1:0,4 το 2013, ενώ έκτοτε μειώνεται συνεχώς φτάνοντας το 2019 στο 1:0,24. Αναφορικά με τις εγγυήσεις του Ελληνικού Δημοσίου, αυτές βαίνουν μειούμενες καθ' όλη την υπό εξέταση χρονική περίοδο, φθάνοντας το 2019 τα 9,97 δισ. ευρώ. Το συνολικό ύψος των εγγυήσεων στην υπό εξέταση περίοδο μειώθηκε κατά περίπου 60%.

Τέλος, ως προς την κατανομή του χρέους κατά την υπολειπόμενη φυσική διάρκεια, αυτό έχει αλλάξει σημαντικά. Οι βραχυχρόνιοι τίτλοι (με λήξη μικρότερη του έτους) του Ελληνικού Δημοσίου αντιπροσωπεύουν ένα σχετικά σταθερό ποσοστό του συνόλου (από 9,9% έως 14,4%), στην υπό εξέταση περίοδο. Αντίθετα, παρατηρείται μια εκτενής υποκατάσταση των τίτλων μεσοπρόθεσμης διάρκειας (με λήξη από 1 έως 5 έτη) με μακροπρόθεσμους τίτλους (λήξη μετά την πενταετία). Ο λόγος μεσοπρόθεσμων-βραχυπρόθεσμων δανείων, λόγος που το 2010 ήταν 1:0,94, δηλαδή τα δάνεια ήταν σχεδόν μοιρασμένα στις δύο κατηγορίες, το 2016 έφτασε στο 1:0,1, και άρχισε να αυξάνεται ελαφρώς έκτοτε, φτάνοντας το 2019 στο 1:0,13.

Συνέπεια των παραπάνω είναι η συνεχιζόμενη αύξηση της μέσης υπολειπόμενης φυσικής διάρκειας του συνολικού χρέους της Κεντρικής Διοίκησης που έφτασε στις 31/12/2019 στα 20,53 έτη. Είναι φανερό ότι η μέση υπολειπόμενη φυσική διάρκεια του συνολικού χρέους της Κεντρικής Διοίκησης έχει σχεδόν υπερτριπλασιαστεί από την είσοδο της χώρας στον Μηχανισμό Στήριξης που ανερχόταν στα 7,65 έτη το δεύτερο τρίμηνο του 2010.

2.1.3. Προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών

Η παγκόσμια οικονομική κρίση που αναμένεται ως συνέπεια της υγειονομικής αναπόφευκτης αφορά και τη χώρα μας και απαιτεί φιλόδοξη, συντονισμένη και κατεπείγουσα δράση πολιτικής σε όλα τα επίπεδα, με σκοπό τη στήριξη των ανθρώπων και των επιχειρήσεων που κινδυνεύουν. Υπάρχουν πολλές προβλέψεις που αφορούν το ύψος της ύφεσης που θα υποστεί η ελληνική οικονομία, του χρέους του Ελληνικού Δημοσίου, και της ανεργίας για το τρέχον έτος αλλά και για τα επόμενα. Σε αυτό το πλαίσιο αναμένονται σημαντικές αποκλίσεις και στην εκτέλεση του Προϋπολογισμού του 2020, τόσο λόγω των αυξημένων δαπανών για την αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης, δαπάνες για την ενίσχυση του συστήματος της δημόσιας υγείας, όσο και τη στήριξη της οικονομίας, δαπάνες για την ενίσχυση των εργαζομένων και των επιχειρήσεων που επλήγησαν αυτή την περίοδο.

Οι μακροοικονομικές προβλέψεις, όπως αποτυπώθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση στο Πρόγραμμα Σταθερότητας, βλέπουν ύφεση από 4,7% (βασικό σενάριο) έως 7,9% (δυσμενές σενάριο), ενώ υπάρχουν προβλέψεις και για ύφεση γύρω στο 10% (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ΔΝΤ) ή και πολύ περισσότερο (ΟΟΣΑ). Αντίστοιχα, η πρόβλεψη για πρωτογενές έλλειμμα κυμαίνεται από 1,9% του ΑΕΠ στο πρώτο και 2,8% του ΑΕΠ στο δεύτερο σενάριο του ΥΠΟΙΚ (το ΔΝΤ προβλέπει 5,1% του ΑΕΠ). Οι προβλέψεις αυτές προοιωνίζονται ότι η χώρα θα αντιμετωπίσει σοβαρό πρόβλημα, καθώς υπάρχει μεγάλη ανάγκη για χρηματοδότηση των αναγκαίων παρεμβάσεων για τόνωση της ρευστότητας στην πραγματική οικονομία, περιορισμό της διόγκωσης της ανεργίας και ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής από καινοτόμα χρηματοοικονομικά εργαλεία, καθώς και από την αξιοποίηση ευρωπαϊκών κονδυλίων.

Οι προβλέψεις για το ύψος του ακαθάριστου χρέους της Γενικής Κυβέρνησης για το 2020 είναι αντίστοιχα δυσοίωνες. Η πρόβλεψη του Προγράμματος Σταθερότητας της ελληνικής κυβέρνησης είναι για αύξηση κατά 6,1 δισ. ευρώ (θα ανέλθει στα 337 δισ.) όμως, με την παράλληλη πτώση του ΑΕΠ, θα αυξηθεί κατά 12,2 μονάδες ως ποσοστό του ΑΕΠ, φθάνοντας στο 188,8%. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προβλέπει αύξηση 20 ποσοστιαίων μονάδων αγγίζοντας το 196,4% του ΑΕΠ, ενώ το ΔΝΤ θεωρεί ότι το χρέος θα ξεπεράσει το 200% του ΑΕΠ.

Η κυβέρνηση, σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σταθερότητας, έχει λάβει διαδοχικά πακέτα επεκτατικών μέτρων που εγκρίθηκαν για την αντιμετώπιση της πανδημίας του COVID-19, ύψους 17,35 δισ. ευρώ, ποσό που ανέρχεται στο 10% του ΑΕΠ, και το συνολικό τα-

μειακό τους κόστος σε 11,5 δισ. ευρώ (6,5% του ΑΕΠ) σε επίπεδο έτους και 12,35 δισ. ευρώ για τους μήνες έως τον Ιούνιο, εάν ληφθεί υπόψη ότι οι επιστροφές φορολογικών και ασφαλιστικών αναστολών θα πραγματοποιηθούν από τον Αύγουστο και έπειτα. Το αντίστοιχο δημοσιονομικό κόστος των μέτρων ανέρχεται στα 10,35 δισ. ευρώ (5,8% του ΑΕΠ) έως τον Ιούνιο και 9,5 δισ. ευρώ (5,4% του ΑΕΠ). Το ταμειακό κόστος, το οποίο έχει άμεση σχέση με τα αποθέματα ταμειακών διαθεσίμων, είναι υψηλότερο και αγγίζει τα 12,35 δισ. ευρώ έως τον Ιούνιο. Τα ποσά αυτά δεν περιλαμβάνουν την ενίσχυση του παραγωγικού ιστού μέσω του ΕΣΠΑ και άλλων ευρωπαϊκών προγραμμάτων. Μέρος των δαπανών αυτών θα καλυφθεί από το αποθεματικό που είχε δημιουργηθεί τα προηγούμενα χρόνια και το υπόλοιπο από τον Κρατικό Προϋπολογισμό. Ήδη ψηφίστηκε συμπληρωματικός προϋπολογισμός για αύξηση των πιστώσεων κατά 5 δισ. ευρώ. Είναι σαφές, επίσης, πως στη συνέχεια θα ακολουθήσουν και άλλα μέτρα στήριξης της οικονομίας, καθώς ο δρόμος για την έξοδο από την κρίση είναι μακρύς.

Σημαντικό ρόλο θα διαδραματίσουν και οι αποφάσεις που θα ληφθούν στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς, αν δεν υπάρξει σημαντική βοήθεια στη χρηματοδότηση των μέτρων που απαιτούνται από την ΕΕ, η ελληνική οικονομία μάλλον θα βαδίσει προς τα δυσχερέστερα σενάρια. Ενθαρρυντική είναι η στάση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) για τη διατήρηση της ρευστότητας στον χρηματοπιστωτικό τομέα και τη διασφάλιση υποστηρικτικών συνθηκών χρηματοδότησης για όλους τους τομείς της οικονομίας. Ανακοίνωσε νέο έκτακτο πρόγραμμα αγοράς στοιχείων ενεργητικού λόγω πανδημίας με συνολικό ύψος 870 δισ. ευρώ και διάρκεια μέχρι το τέλος του έτους, ποσό που αντιστοιχεί σε 7,3% του ΑΕΠ της Ευρωζώνης. Επιπρόσθετα, χορηγεί ρευστότητα ύψους έως και 3 τρις. ευρώ, μέσω των πράξεων αναχρηματοδότησης της ΕΚΤ, μεταξύ άλλων, με το χαμηλότερο επιτόκιο που έχει καθοριστεί μέχρι σήμερα (-0,75%). Η ΕΚΤ προχώρησε, επιπλέον, στη μείωση του επιτοκίου για μακροπρόθεσμα δάνεια (TLRTIII) τα οποία θα χορηγεί στις τράπεζες για 12 μήνες από τον Ιούνιο του 2020 και ταυτόχρονα στη χορήγηση νέων δανείων (PELTRO). Τέλος, το Δ.Σ. της ΕΚΤ δήλωσε απολύτως έτοιμο να αυξήσει το μέγεθος του προγράμματος αγορών ομολόγων για την πανδημία (PEPP) και να προσαρμόσει τη σύνθεσή του στην έκταση και τον χρόνο που θα χρειαστεί. Η Ελλάδα μετέχει σε πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης για πρώτη φορά μετά από την ένταξη της χώρας στα προγράμματα οικονομικής εξυγίανσης, ένα μέτρο που θα φέρει σημαντική ρευστότητα στις ελληνικές τράπεζες ώστε να συνδράμουν τις ελληνικές επιχειρήσεις σε αυτή την κρίση. Τα μέτρα της ΕΚΤ αποτελούν εργαλεία που

μπορούν να χρησιμοποιηθούν από την ελληνική κυβέρνηση για την αντιμετώπιση της κρίσης.

Αντίθετα, η αντίδραση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και κυρίως της Ευρωζώνης, αρχικά δεν ανταποκρίθηκε στις ανάγκες των καιρών. Σε μία Ευρώπη που βιώνει μία τεράστια υγειονομική κρίση, με δεκάδες χιλιάδες νεκρούς, οι χώρες του Βορρά αρνήθηκαν την έκδοση ενός ευρωπαϊκού ομολόγου (κορωνοομόλογου) για τη χρηματοδότηση της αντιμετώπισης της πανδημίας και της ακραίας κατάστασης ύφεσης που συνδέεται με το lockdown σε κάθε χώρα, και ζητούσαν από τα πληγέντα κράτη, κυρίως του Νότου, να χρηματοδοτήσουν τις οικονομίες τους από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Στήριξης με τις διαδικασίες του, οι οποίες για την αποπληρωμή των δανείων οδηγούν σε μνημόνια εξυγίανσης. Σε μια προσπάθεια εύρεσης κοινά αποδεκτής λύσης, το Eurogroup στις 15 Μαΐου προχώρησε σε μια συμφωνία που περιελάμβανε την ενεργοποίηση της προληπτικής πιστοληπτικής γραμμής του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας (ΕΣΜ) ύψους 540 δισ. ευρώ απαλλαγμένων δημοσιονομικών προϋποθέσεων μόνο για δαπάνες που αφορούν αποκλειστικά την ενίσχυση των υγειονομικών συστημάτων, ενώ συζητήθηκε και η δημιουργία ενός ταμείου ανάκαμψης.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε την πρότασή της για το πρόγραμμα «Next Generation EU», ύψους 750 δισεκατομμυρίων ευρώ, που προτείνει να χρηματοδοτηθεί με δανεισμό της ίδιας της ΕΕ, και το οποίο προστίθεται στο πακέτο των 540 δισεκατομμυρίων ευρώ που ήδη έχει ανακοινωθεί (τον συνδυασμό ανάμεσα στο πρόγραμμα SURE για την επιδότηση θέσεων εργασίας, την έκτακτη πιστωτική γραμμή του ΕΣΜ για την πανδημία και τις εγγυήσεις για δανεισμό από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα επενδύσεων) και στο 1,1 τρις. ευρώ του Πολυετούς Δημοσιονομικού Πλαισίου 2020-2027. Η πρόταση αυτή, όμως, θα πρέπει να εγκριθεί από τα κράτη-μέλη και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο.

Το βασικό εμπόδιο για την έγκριση της πρότασης αυτής έρχεται από τις βόρειες χώρες (Φινλανδία, Ολλανδία, Αυστρία, Δανία, Σουηδία, Ουγγαρία, Τσεχία και Βέλγιο) που θέτουν τρία μεγάλα ζητήματα: (α) την αναλογία δανείων-επιδότησεων, (β) το συνολικό ύψος του πακέτου των 750 δισ. ευρώ και (γ) το σύστημα διαχείρισης και εκταμίευσης πόρων. Το τρίτο είναι αυτό που θα καθορίσει και τους όρους και τις προϋποθέσεις της εκταμίευσης των κονδυλίων. Ήδη η πρόταση της Κομισιόν είναι αρκετά συγκεκριμένη, έτσι ώστε να εκφράζονται προβληματισμοί για το εάν θα είναι τελικά εύκολο να εκταμιευθούν τα κονδύλια, τα οποία δεν θα είναι εμπροσθοβαρή, αλλά θα διατεθούν σε βάθος 7ετίας.

Η εξέλιξη της οικονομικής κρίσης και το τελικό ύψος της ύφεσης στη χώρα θα επηρεαστεί, αρχικά, από τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης, η οποία είναι ο κατεξοχήν παράγοντας που δεν μπορεί να ελεγχθεί από την ελληνική πολιτεία, καθώς εξαρτάται από την παγκόσμια ιατρική έρευνα για την εύρεση εμβολίου και φαρμάκων για την αντιμετώπιση του COVID-19 και την κοινωνικά υπεύθυνη συμπεριφορά των πολιτών με την τήρηση των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης, που θα δράσει καταλυτικά στο τελικό δημοσιονομικό αποτέλεσμα.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ένας πολύ σημαντικός παράγοντας που θα συμβάλει στον περιορισμό της ύφεσης είναι η στάση των Ευρωπαίων εταίρων στην αντιμετώπιση αυτής της υγειονομικής/οικονομικής/κοινωνικής κρίσης. Αν η ΕΕ ανταποκριθεί σε αυτό το παγκόσμιο πρόβλημα και η οικονομική ύφεση αντιμετωπιστεί με επιδοτήσεις από την ΕΕ, τότε η ελληνική οικονομία θα ξεπεράσει την οικονομική κρίση, πιθανότατα το 2021 με πολύ μικρότερο δημοσιονομικό κόστος για τη χώρα. Στην αντίθετη περίπτωση, που θα υπερισχύσει η άποψη των βορείων χωρών ή εάν θέσουν βέτο, η Ελλάδα θα κληθεί να χρηματοδοτήσει τις δαπάνες αυτές με δανεισμό, είτε από τον ΕΣΜ με δημοσιονομικούς περιορισμούς, είτε από την αγορά,

με αποτέλεσμα την απόκλιση από τις προβλέψεις του Προϋπολογισμού τόσο για τα δημοσιονομικά μεγέθη, όσο και για το χρέος που θα είναι ακόμη μεγαλύτερες. Περαιτέρω, η φύση και το μέγεθος των μέτρων δημοσιονομικής και νομισματικής στήριξης που θα λάβει η κυβέρνηση, ώστε να αντιμετωπιστούν έγκαιρα και με αποφασιστικότητα τα οικονομικά προβλήματα που θα προκύπτουν όσο η κρίση βαθαίνει, αλλά και η συμπεριφορά των καταναλωτών και των επενδυτών μετά την κρίση, θα αποδειχθούν οι προσδιοριστικοί παράγοντες που θα επιτρέψουν στην οικονομία της χώρας να ανακάμψει με γρηγορότερους ρυθμούς. Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στην επάνοδο της οικονομίας και ιδιαίτερα του τουρισμού σε λειτουργία, έστω και με τα μέτρα πρόληψης υπέρ της δημόσιας υγείας, καθώς αποτελεί βασική παράμετρο για τον περιορισμό της ύφεσης και την είσπραξη εσόδων. Τέλος, θα πρέπει να συνεχιστεί το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων και, σε αυτό το πλαίσιο, δεν πρέπει να σταματήσουν αλλά αντίθετα να συνεχιστούν και να ενισχυθούν μεταρρυθμίσεις όπως αυτές που αφορούν την ψηφιοποίηση των υπηρεσιών, και οι οποίες υιοθετήθηκαν τόσο από τον δημόσιο όσο και από τον ιδιωτικό τομέα και έγιναν κατά τη διάρκεια της κρίσης του COVID 19.

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 42, 2020, σσ. 56-59

3.1. Εισοδηματική φτώχεια και ανισότητα εργαζομένων στην ΕΕ15

Βλάσης Μισσός

3.1.1. Εισαγωγή

Σύμφωνα με την κυρίαρχη άποψη, η εισοδηματική φτώχεια είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την ανεργία¹. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι οι πολιτικές ενίσχυσης του επιπέδου των κατώτατων μισθών είναι πολύ πιθανό να μην δρουν ευεργετικά στη συνολική ευημερία, αποτυγχάνοντας να μειώσουν το γενικό ποσοστό φτώχειας. Η διάχυτη αίσθηση ότι ο πληθυσμός των φτωχών των ευρωπαϊκών οικονομιών αποτελείται από νοικοκυριά τα μέλη των οποίων δεν εργάζονται συντείνει στη χάραξη πολιτικών υποβάθμισης των πραγματικών κατώτατων ημερομισθίων. Εφόσον θεωρείται ως δεδομένο ότι στις ανεπτυγμένες οικονομίες η φτώχεια δεν σχετίζεται στενά με την εργασία, ακολούθως, η άμβλυση των φαινομένων ένδειας δεν εξαρτάται από την ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης των κατώτατων μισθών.

Από μια άλλη σκοπιά, η διερεύνηση του ζητήματος και των προεκτάσεων του φαινομένου των εργαζομένων-φτωχών (in-work poverty), έχει ξεκινήσει να λαμβάνει σημαντικές διαστάσεις στην τρέχουσα βιβλιογραφία, ιδιαίτερα μετά την οικονομική κρίση του 2008/2009². Υπό αυτό το πρίσμα, ολόένα και περισ-

σότεροι ερευνητές θέτουν το ερώτημα κατά πόσο η εργασία αποτελεί ικανή συνθήκη διασφάλισης και προστασίας από τη φτώχεια. Η σταδιακή αύξηση του επιπέδου των εργαζομένων-φτωχών εγείρει προβληματισμούς ως προς την αναντίρρητη ορθότητα της παραδεδομένης αντίληψης για τη λειτουργία της οικονομίας. Κατά συνέπεια, οι διαφορετικές οπτικές οδηγούν και σε εναλλακτικά και αντικρουόμενα μείγματα οικονομικής πολιτικής.

Στο παρόν άρθρο, με τον όρο «εισόδημα», εννοείται το σύνολο της χρηματικής αξίας των απολαβών των νοικοκυριών, από οποιαδήποτε πηγή και αν προέρχονται. Τα μέλη ενός νοικοκυριού συνήθως απολαμβάνουν εισοδήματα από συντάξεις, άλλες κοινωνικές μεταβιβάσεις (επιδόματα και παροχές), μισθούς, μερίσματα, προσόδους κτλ. Συνεπώς, το ατομικό εισόδημα των μελών ενός νοικοκυριού απαρτίζεται από μία διαχρονικά μεταβαλλόμενη σύνθεση όλων των προηγούμενων κατηγοριών ή έχει πολλαπλές διαστάσεις. Επιπλέον, το άρθρο επικεντρώνεται στους εργαζόμενους-μισθωτούς (εκτός αγροτικού τομέα) εξετάζοντας τις μεταβολές του βαθμού εισοδηματικής ανισότητας μεταξύ του 2009 και του 2016, για όλες τις χώρες της ΕΕ15³ και προχωρώντας σε σχολιασμό αναφορικά με τα επίπεδα ποσοστών φτώχειας των εργαζομένων (in-work-poverty). Ως εργαζόμενοι-φτωχοί ορίζονται τα μέλη των νοικοκυριών που δηλώνουν ότι εργάζονται ενώ, παράλληλα, το ατομικό εισόδημά τους είναι μικρότερο του αντίστοιχου ορίου φτώχειας (poverty threshold)⁴.

Ακολούθως, τα δεδομένα που παρουσιάζονται αντλούνται από τις ευρωπαϊκές Έρευνες Εισοδήματος και

1. Neumark D. (2018), "Employment effects of minimum wages: when minimum wages are introduced or raised, are there fewer jobs?" / *IZA World of Labor*.

2. Hanzl-Weiß D. & Vidovic H. (2010), *Working poor in Europe*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions· Dafermos Y. & Papatheodorou C. (2012), "Working poor, labour market and social protection in EU: a comparative perspective", *International Journal of Management Concepts and Philosophy*, Vol. 6 (1/2), 71-88· Eurofound (2017), *In-work poverty in the EU*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

3. Η ομάδα της ΕΕ15 (Ευρωπαϊκή Ένωση των 15) αποτελεί υποκατηγορία της Eurostat και περιλαμβάνει τις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης πριν από την 1η Μαΐου 2004. Πρόκειται για τις εξής χώρες: Αυστρία (AU), Βέλγιο (BE), Γαλλία (FR), Γερμανία (DE), Δανία (DK), Ελλάδα (EL), Ιρλανδία (IE), Ισπανία (ES), Ιταλία (IT), Ολλανδία (NL), Πορτογαλία (PT), Σουηδία (SE), Φινλανδία (FL), Ην. Βασίλειο (UK) και Λουξεμβούργο (LU). Στο δείγμα περιλαμβάνεται και το Ηνωμένο Βασίλειο, καθώς το 2016 ήταν ακόμα μέλος της ΕΕ.

4. Ως όριο ή κατώφλι φτώχειας ορίζεται το 60% του διάμεσου ατομικού διαθέσιμου εισοδήματος: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At-risk-of-poverty_rate>.

Συνθηκών Διαβίωσης (EUSILC) του πληθυσμού, προσφέροντας τη δυνατότητα προσέγγισης ορισμένων βασικών συγκριτικών δεικτών για τη μελέτη της ανισότητας εισοδήματος των εργαζομένων-μισθωτών. Οι έρευνες είναι δειγματοληπτικές και η επεξεργασία των δεδομένων έχει παρουσιαστεί σε προηγούμενο τεύχος⁵. Εδώ όμως, κρίνεται απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι η έννοια του εισοδήματος που μεταχειριζόμαστε στους παρακάτω πίνακες, αναφέρεται στο διαθέσιμο εισόδημα των εργαζομένων-μελών των νοικοκυριών, δηλαδή στο τμήμα του ατομικού εισοδήματος που απομένει μετά την αφαίρεση των άμεσων φόρων και των ασφαλιστικών εισφορών, και που μπορεί να διατεθεί είτε για κατανάλωση, είτε για αποταμίευση. Τέλος, για τους υπολογισμούς των πινάκων, τα εισοδήματα έχουν τροποποιηθεί σε όρους κοινής αγοραστικής δύναμης (Purchase Power Standard, PPS), ώστε να είναι μεταξύ τους συγκρίσιμα και να εκφράζουν όχι μόνο το

επίπεδο ανισότητας εντός της κάθε χώρας, αλλά και σε όλες τις χώρες της ΕΕ15, όπως αυτό εκτιμάται από τη χρήση ολόκληρου του δείγματος.

3.1.2. Εισοδηματική ανισότητα και φτώχεια εργαζομένων στην ΕΕ15

Ο Πίνακας 3.1.1 περιλαμβάνει τα αποτελέσματα των μετρήσεων δύο εύληπτων περιγραφικών δεικτών ανισότητας που αφορούν τους εργαζόμενους-μισθωτούς (εκτός αγροτικού τομέα) όλων των χωρών της ΕΕ15. Ο δείκτης *Gini* είναι ο πλέον διαδεδομένος δείκτης ανισότητας και υπολογίζει τον βαθμό κατά τον οποίο η υφιστάμενη κατανομή εισοδήματος αποκλίνει από την τέλεια ισότητα –στην περίπτωση της οποίας ο δείκτης *Gini* ισούται με μηδέν. Όσο υψηλότερη η τιμή του *Gini*, τόσο μεγαλύτερη η απόκλιση από την ισοκατανομή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.1 Δείκτης ανισότητας Gini και μέσο εισόδημα εργαζομένων ως ποσοστό του μέσου της ΕΕ15 (100), 2009 και 2016

	<i>Gini</i>			Μέσο εισόδημα ως ποσοστό του μέσου ευρωπαϊκού		
	2009	2016	Μεταβολή	2009	2016	Μεταβολή
Δανία	20,4	22,7	2,3	94,9	104,7	9,9
Σουηδία	21,6	22,1	0,6	88,2	89,7	1,5
Φινλανδία	20,6	21,0	0,4	123,9	128,5	4,6
Ολλανδία	21,6	22,6	1,0	102,1	112,7	10,6
Αυστρία	25,8	24,3	-1,6	109,5	115,9	6,4
Βέλγιο	20,7	21,5	0,8	106,2	110,4	4,2
Γερμανία	25,2	25,4	0,2	94,9	96,1	1,2
Γαλλία	25,2	24,1	-1,1	101,7	95,4	-6,4
Λουξεμβούργο	26,1	29,4	3,2	191,8	206,0	14,2
Μ. Βρετανία	28,0	28,6	0,5	86,9	102,4	15,5
Ιρλανδία	24,2	25,0	0,8	147,3	141,2	-6,1
Ιταλία	26,2	27,9	1,7	80,9	73,8	-7,1
Ισπανία	28,5	29,7	1,2	74,7	60,0	-14,8
Ελλάδα	27,6	28,3	0,7	57,9	29,0	-28,9
Πορτογαλία	29,7	29,0	-0,8	39,0	34,2	-4,8
ΕΕ15	27,4	29,2	1,7	100	100	-

Πηγή: Eurostat, EUSILC, επεξεργασία μικροδεδομένων.

5. Βλ. Μισσός Β. (2019), “Βασικοί δείκτες ανισότητας εισοδήματος στην ΕΕ15”, *Οικονομικές Εξελίξεις*, μέρος Α΄, τεύχος 39, ΚΕΠΕ.

Επιπλέον, ο πίνακας αποτυπώνει τη σχέση μεταξύ του μέσου εισοδήματος των εργαζομένων κάθε χώρας, με το αντίστοιχο μέσο εισόδημα όλων των εργαζομένων της ΕΕ15 (100). Συγκεκριμένα, όσο η τιμή κάθε χώρας πλησιάζει πιο κοντά στο 100, τόσο το εισόδημα των εργαζομένων-μισθωτών βρίσκεται εγγύτερα στο μέσο ευρωπαϊκό επίπεδο. Τέλος, ο πίνακας αποτυπώνει τις αντίστοιχες τιμές των ερευνών της EUSILC για τα έτη 2009 και 2016, καθώς και τη μεταβολή τους, ώστε να αντλείται πληροφόρηση για το πώς τα μέτρα ανισότητας μεταβλήθηκαν την περίοδο κατά την οποία στην Ελλάδα καταγράφηκε συνεχής ύφεση.

Αναφορικά με τον δείκτη *Gini*, το 2009, ο μέσος όρος της ΕΕ15 ήταν 27,4 ενώ, το 2016, είχε ανέλθει σε 29,2. Κατά συνέπεια, η ανισότητα μεταξύ των εισοδημάτων των εργαζομένων σημείωσε αύξηση. Η Ελλάδα, μαζί με την Πορτογαλία και την Ισπανία, εκτιμάται ότι έχει έναν από τους υψηλότερους δείκτες *Gini* στην ΕΕ15 –εξαιρέση αποτελεί η ακραία περίπτωση του Λουξεμβούργου στο οποίο καταγράφονται εξαιρετικά υψηλά εισο-

δήματα και υψηλή μεταξύ τους διασπορά. Επιπλέον, μεταξύ των ετών 2009-2016, η ανισότητα αυξήθηκε στη συντριπτική πλειονότητα των χωρών του δείγματος εκτός από τις Αυστρία, Γαλλία και Πορτογαλία. Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο αποτελεί η σχέση μεταξύ μέσου εισοδήματος κάθε χώρας με το αντίστοιχο ευρωπαϊκό, ώστε να αποδίδεται η σχετική ανοδική ή πτωτική τάση των εισοδημάτων. Με άλλα λόγια, η αύξηση της ανισότητας των εισοδημάτων στη Δανία διαφέρει από την αντίστοιχη αύξηση που καταγράφεται στην Ελλάδα, όχι μόνο ως προς το καταγεγραμμένο επίπεδο, αλλά και ως προς το ότι, στην πρώτη περίπτωση, η σχετική θέση των εισοδημάτων είναι ανοδική (από 94,6 σε 104,7), ενώ στη δεύτερη σημαντικά πτωτική (από 57,9 σε 29). Η ιδιαιτερότητα πολλών χωρών, κυρίως αυτών που απαρτίζουν την Νότια Ευρώπη, έγκειται στο ότι το μέσο εισόδημα των εργαζομένων αποκλίνει αισθητά από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.

Γενικά, οι μεταβολές της σχετικής θέσης των εισοδημάτων είναι ποικίλες και δείχνουν τον βαθμό απόκλι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.2 Ποσοστό φτώχειας εργαζομένων-μισθωτών και λόγος μέσων εισοδημάτων, 2009 και 2016, ΕΕ15

	Ποσοστό φτώχειας			Μέσο εισόδημα εργαζομένων-φτωχών προς μέσο εισόδημα εργαζομένων		
	2009	2016	Μεταβολή	2009	2016	Μεταβολή
Δανία	4,7	4,9	0,2	30,1%	31,4%	1,3
Σουηδία	7,7	6,1	-1,6	31,9%	33,3%	1,4
Φινλανδία	3,2	2,8	-0,4	38,3%	38,1%	-0,2
Ολλανδία	4,3	5,8	1,5	38,0%	36,3%	-1,7
Αυστρία	7,3	7,1	-0,2	30,5%	33,1%	2,5
Βέλγιο	4,0	5,6	1,5	35,0%	36,6%	1,6
Γερμανία	7,0	8,0	1,0	34,6%	35,0%	0,4
Γαλλία	6,6	6,5	0,0	37,0%	39,0%	2,1
Λουξεμβούργο	10,2	14,2	4,0	37,5%	35,0%	-2,5
Μ. Βρετανία	6,1	7,0	1,0	30,9%	31,6%	0,7
Ιρλανδία	2,4	3,8	1,4	33,5%	34,3%	0,8
Ιταλία	8,6	10,5	2,0	31,3%	29,4%	-1,9
Ισπανία	8,9	12,4	3,4	28,0%	27,4%	-0,7
Ελλάδα	8,7	9,7	0,9	31,5%	29,2%	-2,4
Πορτογαλία	7,3	8,8	1,5	30,0%	30,2%	0,2
ΕΕ15	6,5	7,6	1,1	-	-	-

Πηγή: Eurostat, EUSILC, επεξεργασία μικροδεδομένων.

σης από τον ευρωπαϊκό μέσο. Η έντονη αποκλίνουσα τάση που καταγράφεται στην Ελλάδα σηματοδοτεί μια αλλαγή στην τάξη μεγέθους. Χώρες όπως η Πορτογαλία, η Ελλάδα και η Ισπανία χαρακτηρίζονται από σημαντική μεταστροφή του πλαισίου οικονομικής λειτουργίας τους, καθώς διεύρυναν ραγδαία την αξία των εισοδημάτων των εργαζομένων. Μικρότερης κλίμακας αποκλίσεις καταγράφονται για την Ιταλία, τη Γαλλία και την Ιρλανδία, χώρες που επίσης επηρεάστηκαν σημαντικά από την οικονομική κρίση.

Επιπρόσθετα, στον Πίνακα 3.1.2 πιο πάνω παρουσιάζονται οι δείκτες ποσοστών φτώχειας των εργαζομένων-μισθωτών (εκτός αγροτικού τομέα) για όλες τις χώρες της ΕΕ15, για τα έτη 2009 και 2016. Το ποσοστό φτώχειας είναι ο λόγος των εργαζομένων-μισθωτών με ατομικό εισόδημα μικρότερο του εκάστοτε ορίου φτώχειας, προς το σύνολο των εργαζομένων. Όπως παρατηρείται, η γενική τάση του ποσοστού φτώχειας στην ΕΕ15 είναι ανοδική, γεγονός που σημαίνει ότι τα εισοδήματα των εργαζομένων μεταβλήθηκαν με ρυθμό βραδύτερο από τα αντίστοιχα εισοδήματα άλλων πληθυσμιακών ομάδων (π.χ. συνταξιούχων). Ειδικότερα, σε χώρες όπως η Σουηδία, η Φινλανδία και η Αυστρία, καταγράφεται μείωση, ενώ στις Γαλλία και Δανία δεν υπάρχει ουσιαστική μεταβολή. Με εξαίρεση το Λουξεμβούργο, η πιο σημαντική αύξηση των ποσοστών φτώχειας των εργαζομένων-μισθωτών παρατηρείται στις Ισπανία και Ιταλία, ενώ στην Ελλάδα το ποσοστό αυξάνεται κατά 0,9 ποσοστιαίες μονάδες.

Για την αξιολόγηση αυτών των ποσοστών, στον Πίνακα 3.1.2 παρατίθεται και ο λόγος του μέσου ατομικού εισοδήματος των εργαζομένων-φτωχών, προς

το μέσο ατομικό εισόδημα όλων των εργαζομένων. Ο συγκεκριμένος λόγος δείχνει την απόσταση μεταξύ των δύο μέσων εισοδημάτων και αξιολογεί τη σχετική θέση του πληθυσμού των φτωχών. Όπως παρατηρείται, με εξαίρεση το Λουξεμβούργο, οι εργαζόμενοι-φτωχοί στην Ελλάδα έχουν υποστεί τη μεγαλύτερη απόκλιση από το μέσο εισόδημα (-2,4 ποσοστιαίες μονάδες). Επιπλέον, στις Ελλάδα, Ιταλία και Ισπανία, το μέσο εισόδημα των εργαζομένων-φτωχών είναι μικρότερο από το 30% του μέσου συνολικού εισοδήματος των εργαζομένων. Συνεπώς, η σχετική εισοδηματική τους θέση στις συγκεκριμένες χώρες είναι χαμηλότερη από των υπολοίπων.

3.1.3. Συμπεράσματα

Ο πληθυσμός των φτωχών στις χώρες της ΕΕ15 απαρτίζεται τόσο από ανέργους, όσο και από εργαζόμενους-μισθωτούς. Η ταύτιση μεταξύ ανεργίας και φτώχειας δεν είναι τόσο ισχυρή όσο πρεσβεύει η κυρίαρχη οικονομική σκέψη. Κατά συνέπεια, η άσκηση πολιτικής δεν πρέπει να αντλεί μονομερώς από τη συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας. Μεταξύ των ετών 2009-2016, η εισοδηματική ανισότητα των εργαζομένων-μισθωτών των χωρών της ΕΕ15, αυξήθηκε. Περαιτέρω, η απόσταση των μέσων εισοδημάτων των εργαζομένων μεταξύ χωρών του ευρωπαϊκού Νότου με τις υπόλοιπες χώρες της Κεντρικής Ευρώπης διευρύνθηκε και τα ποσοστά φτώχειας κινήθηκαν ανοδικά. Τέλος, η σχετική εισοδηματική θέση του φτωχού πληθυσμού ανά χώρα μεταβλήθηκε ποικιλοτρόπως. Στη χώρα μας, το εισόδημα των εργαζομένων-φτωχών υπέστη σχετική μείωση.

4. Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη

ΚΕΠΕ, Οικονομικές Εξελίξεις, τεύχος 42, 2020, σσ. 60-65

4.1. Προοπτικές της ενεργειακής μετάβασης της Ελλάδας προς μία οικονομία χαμηλής έντασης άνθρακα

Βασίλης Λυχναράς

4.1.1. Εισαγωγή

Η χώρα μας βρίσκεται σήμερα σε μία κρίσιμη καμπή ενεργειακής μετάβασης προς μια νέα οικονομία με χαμηλότερο αποτύπωμα άνθρακα που θα αναδιαρθρώσει σημαντικά την ενεργειακή αγορά της επόμενης δεκαετίας, αλλά και θα επηρεάσει την εθνική οικονομία στο σύνολό της. Ωστόσο, η επίτευξη των φιλόδοξων περιβαλλοντικών και ενεργειακών στόχων που έχουν τεθεί για το 2030 αποτελεί μια πολύπλοκη διαδικασία, η οποία επηρεάζεται από πλήθος παραμέτρων. Το συγκεκριμένο άρθρο έχει σκοπό να παρουσιάσει περιληπτικά τα βασικά στοιχεία, αλλά και τους κινδύνους, τις προοπτικές και τις αναπτυξιακές δυνατότητες της Ελλάδας στην πορεία της ενεργειακής μετάβασης της οικονομίας της.

4.1.2. Πρόσφατο ευρωπαϊκό πλαίσιο για την ενέργεια και το κλίμα

Είναι γνωστό ότι η πρόσφατη πολιτική της ΕΕ για την ενέργεια και το κλίμα αποτυπώθηκε στην **Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (ΕΠΣ)** που δημοσιεύτηκε στις 11 Δεκεμβρίου 2019 (COM(2019) 640 final)¹ και, όπως αναφέρεται στο ίδιο το κείμενο, αποτελεί την ανανεωμένη δέσμευση της Επιτροπής για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των προκλήσεων που σχετίζονται με το περιβάλλον. Η ΕΠΣ αφορά στην ουσία σε μια νέα αναπτυξιακή στρατηγική της ΕΕ

που αποσκοπεί στον μετασχηματισμό της προς μια δίκαιη κοινωνία και μία ανταγωνιστική οικονομία, η οποία ταυτόχρονα θα αξιοποιεί αποδοτικά τη χρήση των πόρων. Μάλιστα, ο βασικός στόχος είναι ο μηδενισμός των καθαρών εκπομπών των αερίων ρύπων του θερμοκηπίου μέχρι το 2050, η μετάβαση δηλαδή της ΕΕ στην πρώτη κλιματικά ουδέτερη περιοχή στον κόσμο, και η αποσύνδεση της οικονομικής ανάπτυξης από τη χρήση των πόρων. Ταυτόχρονα όμως, η ΕΠΣ ορίζει ότι η μετάβαση αυτή θα πρέπει να είναι δίκαιη και χωρίς αποκλεισμούς και εστιάζει στο ότι θα πρέπει να δοθεί έμφαση στις περιφέρειες, τους κλάδους και τους εργαζομένους που θα έρθουν αντιμέτωποι με τις μεγαλύτερες προκλήσεις. Ωστόσο, το έγγραφο του Δεκεμβρίου παρουσιάζει μόνο έναν αρχικό χάρτη πορείας των βασικών πολιτικών και μέτρων που απαιτούνται για την επίτευξη της ΕΠΣ, ο οποίος θα επικαιροποιείται καθώς εξελίσσεται. Βασικό όμως στοιχείο αποτελεί το ότι ορίζει πως, από εδώ και στο εξής, όλες οι δράσεις και πολιτικές της ΕΕ θα πρέπει να συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων της ΕΠΣ, γεγονός που στην ουσία καθορίζει την ενέργεια και το περιβάλλον ως βασικές παραμέτρους των αναπτυξιακών και κοινωνικών πολιτικών της ΕΕ για τα επόμενα 30 χρόνια.

Με σκοπό να στηρίξει την ΕΠΣ, η Επιτροπή, στις 14 Ιανουαρίου 2020, παρουσίασε το **Επενδυτικό Σχέδιο της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας (EGDIP)**, το οποίο αναφέρεται και ως **Επενδυτικό Σχέδιο «Βιώσιμη Ευρώπη»** (SEIP) (COM(2020) 21 final)² και περιλαμβάνει επίσης τον **Μηχανισμό Δίκαιης Μετάβασης (ΜΔΜ)**³. Για τη μετάβαση σε μια βιώσιμη Ευρώπη απαιτούνται σημαντικές επενδυτικές προσπάθειες σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Μάλιστα, για την επίτευξη των στόχων για το κλίμα και την ενέργεια έως το 2030 έχει εκτιμηθεί ότι θα απαιτηθούν πρόσθετες επενδύσεις ύψους 260 δισ. EUR ετησίως μέχρι τότε. Σε αυτό το πλαίσιο, το επενδυτικό σχέδιο «Βιώσιμη Ευρώπη» αποτελεί τον επενδυτικό πυλώνα

1. COM(2019) 640 final στις 11.12.2019, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>>.

2. COM(2020) 21 final στις 14.1.2020, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:21:FIN>>.

3. Επεξήγηση του επενδυτικού σχεδίου της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας και του Μηχανισμού Δίκαιης Μετάβασης, <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/qanda_20_24>.

της ΕΠΣ και έχει ως κύριο στόχο να καταστήσει δυνατή τη μετάβαση σε μια κλιματικά ουδέτερη, πράσινη οικονομία μέσω τριών διαστάσεων:

1. Αυξημένη χρηματοδότηση για τη μετάβαση και κινητοποίηση επενδύσεων ύψους τουλάχιστον 1 τρις. ευρώ για τη στήριξη ιδιωτικών και δημόσιων βιώσιμων επενδύσεων, κατά την προσεχή δεκαετία, μέσω του προϋπολογισμού της ΕΕ και των συναφών μέσων, ιδίως του InvestEU.
2. Δημιουργία ενός υποστηρικτικού πλαισίου για τους ιδιώτες επενδυτές και τον δημόσιο τομέα με σκοπό τη διευκόλυνση των επενδύσεων.
3. Παροχή εξατομικευμένης στήριξης σε δημόσιες διοικήσεις και φορείς υλοποίησης έργων κατά τον προσδιορισμό, τη διάρθρωση και την εκτέλεση βιώσιμων έργων.

4.1.3. Εθνικό Πλαίσιο για την ενέργεια και το κλίμα

Προκειμένου να ευθυγραμμιστεί με τη στρατηγική της ΕΕ, τον Δεκέμβριο του 2019, η ελληνική κυβέρνηση υιοθέτησε το επικαιροποιημένο **Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα (ΕΣΕΚ)**⁴ για την περίοδο 2020-2030. Το ΕΣΕΚ αποτελεί ένα Στρατηγικό Σχέδιο που καταγράφει τον αναλυτικό οδικό χάρτη για την επίτευξη των ενεργειακών και κλιματικών στόχων που πρέπει να επιτευχθούν έως το 2030. Επιπλέον, δημοσιεύτηκε η **Μακροπρόθεσμη Στρατηγική για την Ελλάδα για το 2050 (ΜΣ2050)**⁵, η οποία καθορίζει τον οδικό χάρτη, στο πλαίσιο της συμμετοχής της χώρας στον κοινό ευρωπαϊκό στόχο για βιώσιμη μετάβαση σε μια κλιματικά ουδέτερη οικονομία έως το 2050. Όσον αφορά το ΕΣΕΚ, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι θέτει πιο φιλόδοξους στόχους, τόσο σε σχέση με το αρχικό ΕΣΕΚ που είχε υποβληθεί στις αρχές 2019, όσο και σε σχέση με τους στόχους που έχει θέσει η ΕΕ μέχρι το 2030.

Ειδικότερα, οι στόχοι του ΕΣΕΚ είναι χωρισμένοι σε τρεις κύριες συνιστώσες: α) Για την κλιματική αλλαγή το σχέδιο θέτει ως στόχο τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου τουλάχιστον κατά 42% σε σύγκριση με τις εκπομπές το 1990 και άνω του 56%

σε σύγκριση με τις εκπομπές το 2005⁶. β) Για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (ΑΠΕ) τίθεται στόχος για ελάχιστο μερίδιο 35% στην ακαθάριστη τελική κατανάλωση ενέργειας⁷. Επιπλέον, για την επίτευξη του παραπάνω στόχου, η πρόβλεψη για το μερίδιο των ΑΠΕ στην κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας πρέπει να υπερβαίνει το 60%. γ) Τέλος, σχετικά με τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης, τίθεται ως ποσοτικός στόχος η τελική κατανάλωση ενέργειας το έτος 2030 να είναι χαμηλότερη από αυτή που είχε καταγραφεί κατά το έτος 2017 και, βάσει αυτού, επιτυγχάνεται η βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης στην τελική κατανάλωση ενέργειας κατά 38%. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι οι αντίστοιχοι στόχοι που έχουν τεθεί από την ΕΕ για το 2030, στο σύνολο των κρατών-μελών, είναι η μείωση τουλάχιστον κατά 40% των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου σε σύγκριση με τις εκπομπές το 1990, 32% κατ' ελάχιστο μερίδιο συμμετοχής των ΑΠΕ στην ακαθάριστη τελική κατανάλωση ενέργειας και η βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης τουλάχιστον κατά 32,5%.

Ένας από τους σημαντικότερους και πιο φιλόδοξους στόχους της ενεργειακής μετάβασης της Ελλάδας για την επόμενη δεκαετία αφορά τη στρατηγική για τη δραστική και οριστική μείωση του μεριδίου λιγνίτη στην ηλεκτροπαραγωγή, τη λεγόμενη απολιγνιτοποίηση, μέσω ενός εμπροσθοβαρούς προγράμματος πλήρους απένταξης του συγκεκριμένου ορυκτού καυσίμου από το εγχώριο σύστημα ηλεκτροπαραγωγής μέχρι το 2028. Σε αυτό το πλαίσιο, το ΕΣΕΚ καθορίζει το χρονοδιάγραμμα απόσυρσης των υφιστάμενων λιγνιτικών σταθμών ηλεκτροπαραγωγής, και συγκεκριμένα, μέχρι το τέλος του 2023 προβλέπεται να αποσυρθούν από την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας οι 14 υφιστάμενες λιγνιτικές μονάδες, εκ των οποίων οι 12 σε λειτουργία, ισχύος περίπου 3,4GW. Όσον αφορά την Πτολεμαΐδα V, τη νέα λιγνιτική μονάδα της ΔΕΗ ισχύος 0,61GW, αναμένεται να ξεκινήσει τη λειτουργία της το 2022 και προβλέπεται μέχρι το 2028 να λειτουργήσει με καύσιμο λιγνίτη. Ωστόσο, στη συνέχεια, υπάρχει σχεδιασμός ώστε να μετατραπεί προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ένα διαφορετικό μείγμα καυσίμων, το οποίο πιθανόν να είναι το φυσικό αέριο.

Πέρα όμως από τον περιορισμό της χρήσης του λιγνίτη, το ΕΣΕΚ αφορά μία πιο ολιστική προσέγγιση

4. National energy and climate plans (NECPs), <https://ec.europa.eu/energy/topics/energy-strategy/national-energy-climate-plans_en>.

5. Μακροπρόθεσμη στρατηγική για το 2050, <https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2050_el>.

6. Το 2017, οι εκπομπές αερίων ρύπων στη χώρα μας ανήλθαν στο 93,64% συγκριτικά με τις εκπομπές του 1990, ενώ ο μέσος όρος για την ΕΕ των 28 ήταν 78,34%, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/t2020_30/default/table?lang=en>.

7. Το 2018, το μερίδιο των ΑΠΕ στην ακαθάριστη τελική κατανάλωση ενέργειας στην Ελλάδα ανήλθε σε 18%, παρόμοιο με τον μέσο όρο της ΕΕ των 28 για το ίδιο έτος, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/t2020_31/default/table?lang=en>.

ως προς τον κρατικό σχεδιασμό πολιτικών και μέτρων στους τομείς του κλίματος και της ενέργειας και, βάσει αυτού, ενσωματώνει και περιγράφει αντίστοιχα μέτρα και για άλλες στρατηγικές προτεραιότητες πολιτικής όπως: την επιτάχυνση της ηλεκτρικής διασύνδεσης των νησιών και την ενίσχυση των ενεργειακών διασυνδέσεων, την ανάπτυξη στρατηγικών έργων αποθήκευσης, την ψηφιοποίηση των δικτύων ενέργειας και τη σύζευξη των τελικών τομέων, τη λειτουργία του νέου μοντέλου αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας, την προώθηση της ηλεκτροκίνησης, των νέων τεχνολογιών και της έρευνας και καινοτομίας, την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και την ανάπτυξη νέων χρηματοδοτικών εργαλείων.

4.1.4. Μετάβαση λιγνιτικών περιοχών

Όπως είναι γνωστό, η παραγωγή λιγνιτικής ενέργειας στην Ελλάδα παρουσιάζει πολύ υψηλή συγκέντρωση σε συγκεκριμένες περιοχές. Έτσι, από το σύνολο των 12 μονάδων ισχύος περίπου 3,35GW που λειτουργούν σήμερα και θα αποσυρθούν μέχρι το 2023, οι 2 μονάδες με ισχύ περίπου 0,51GW είναι εγκατεστημένες στη Μεγαλόπολη, ενώ οι υπόλοιπες 10 εδράζονται στη Δυτική Μακεδονία και πιο συγκεκριμένα, 7 μονάδες ισχύος 2GW στον νομό Κοζάνης και 3 μονάδες ισχύος περίπου 0,84GW στη Φλώρινα. Είναι γνωστό ότι, για πολλές δεκαετίες, η εξόρυξη λιγνίτη και η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας αποτελούσε την κύρια οικονομική δραστηριότητα του Δήμου Μεγαλόπολης και της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας (ΠΔΜ). Συνεπώς, οι νομοί Αρκαδίας, Κοζάνης και Φλώρινας είναι αυτοί που αναμένεται να εκτεθούν περισσότερο στο κόστος της ενεργειακής μετάβασης, λόγω των οικονομικών και κοινωνικών συνεπειών που θα προκύψουν από την απολιγνιτοποίηση, ενώ ταυτόχρονα αναμένεται να επηρεαστούν και οι γειτονικές περιοχές τους. Η ισχυρή εξάρτηση των παραπάνω περιοχών από τη συγκεκριμένη δραστηριότητα καταγράφεται και στα στοιχεία των Εθνικών Περιφερειακών Λογαριασμών της ΕΛΣΤΑΤ⁸. Το 2017, η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (ΑΠΑ) για τον κλάδο «Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού και νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης», ως ποσοστό της συνολικής ΑΠΑ για κάθε νομό, ήταν 36,8% για την Αρκαδία, 52,1% για την Κοζάνη και 42% για τη Φλώρινα. Αυτό επιβεβαιώνει τη μεγάλη σημασία που είχε για την οικονομία των περιοχών η εξόρυξη λιγνίτη και η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Επίσης, από τα αντίστοι-

χα στοιχεία για την απασχόληση, προκύπτει ότι στην ΠΔΜ το 2017, το ποσοστό των απασχολούμενων στον συγκεκριμένο κλάδο ήταν πάνω από 17%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την Περιφέρεια Πελοποννήσου (ΠΠ) ξεπερνούσε το 7%, ποσοστό ιδιαίτερα υψηλό αν αναλογιστεί κάποιος ότι η λιγνιτική δραστηριότητα επικεντρώνεται στον δήμο Μεγαλόπολης.

Συνεπώς, οι οικονομικές συνθήκες των ευρύτερων περιοχών αναμένεται να αλλάξουν δραματικά, καθώς είναι πιθανό να χαθούν κάποιες χιλιάδες θέσεις εργασίας στη ΔΕΗ, ενώ βρίσκονται σε κίνδυνο και πολύ περισσότερες έμμεσες θέσεις εργασίας που συνδέονται με τη δραστηριότητα. Ο κίνδυνος για τις συγκεκριμένες περιοχές είναι επίσης αυξημένος και λόγω των υφιστάμενων συνθηκών καθώς, όπως καταγράφεται από τα αντίστοιχα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι χαμηλότερο από τον μέσο όρο της χώρας και, πιο συγκεκριμένα, το 2017 στην ΠΔΜ ήταν περίπου στο 87% και στην ΠΠ στο 83% του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της χώρας. Επίσης, ένα πολύ σημαντικό δεδομένο είναι τα υψηλά ποσοστά ανεργίας που καταγράφονται στην ΠΔΜ (περίπου 24,5% κατά μέσο όρο το 2019, βάσει των στοιχείων της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ). Συνεπώς, είναι σημαντικό η απόσυρση των λιγνιτικών μονάδων έως το 2028 να γίνει συντεταγμένα και να τεθεί ως προτεραιότητα η διασφάλιση των θέσεων εργασίας και η αξιοποίηση του υψηλής τεχνογνωσίας ανθρώπινου δυναμικού των περιοχών αυτών.

4.1.5. Μηχανισμός Δίκαιης Μετάβασης

Στην πορεία της ενεργειακής μετάβασης των χωρών της ΕΕ προς την κλιματική ουδετερότητα, το σημείο εκκίνησης δεν είναι το ίδιο για όλα τα κράτη-μέλη ή τις περιφέρειες και συνεπώς η επίτευξη των στόχων απαιτεί διαφορετικό βαθμό προσπάθειας. Επίσης, είναι αναμενόμενο ότι κάποιες περιοχές θα εκτεθούν περισσότερο στις επιπτώσεις από τη μετάβαση και αυτό αφορά κυρίως τις περιφέρειες με μεγάλο αριθμό θέσεων εργασίας που εξαρτώνται από την παραγωγή ορυκτών καυσίμων, ή τις περιφέρειες στις οποίες βρίσκονται εγκατεστημένες βιομηχανίες υψηλής έντασης άνθρακα, με αυξημένες εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου. Για να διασφαλιστεί ότι η πράσινη μετάβαση θα πραγματοποιηθεί δίκαια και με ισότιμους όρους και ότι θα προστατευτούν οι κοινωνίες, οι εργαζόμενοι και οι επιχειρήσεις των περιφερειών που πλήττονται περισσότερο, στο πλαίσιο του επενδυτικού σχεδίου «Βιώσιμη Ευρώπη», προτάθηκε η δημι-

8. ΕΛΣΤΑΤ, <<https://www.statistics.gr/statistics/eco>>.

ουργία του **Μηχανισμού Δίκαιης Μετάβασης (ΜΔΜ)**. Ο ΜΔΜ αποτελεί μέρος του σχεδίου και έχει σκοπό την παροχή στοχευμένης στήριξης, ενώ εκτιμάται ότι θα κινητοποιήσει επενδύσεις ύψους τουλάχιστον 100 δισ. ευρώ κατά την περίοδο 2021-2027. Πιο συγκεκριμένα, ενώ το επενδυτικό σχέδιο εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο είναι δυνατό να στηριχθεί η ΕΠΣ συνολικά, ο ΜΔΜ στοχεύει ειδικά στις περιφέρειες που θα επηρεαστούν περισσότερο από τη μετάβαση, ώστε να διασφαλιστεί για όλους η αποτελεσματική μετάβαση. Ο ΜΔΜ βασίζεται σε τρεις πυλώνες χρηματοδότησης:

1. Ταμείο Δίκαιης Μετάβασης (ΤΔΜ) με κονδύλια από τον προϋπολογισμό της ΕΕ⁹ που θα παρέχει κατά κύριο λόγο επιχορηγήσεις στις εν λόγω περιφέρειες, με σκοπό τη στήριξη των εργαζομένων, για παράδειγμα την ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων και ικανοτήτων, τις ΜΜΕ, αλλά και νέες οικονομικές ευκαιρίες δημιουργίας θέσεων εργασίας, καθώς και να στηρίξει επενδύσεις για τη μετάβαση σε καθαρή ενέργεια.
2. Ειδικό καθεστώς δίκαιης μετάβασης στο πλαίσιο του InvestEU, με στόχο την κινητοποίηση επενδύσεων ύψους έως και 45 δισ. ευρώ. Το καθεστώς αναμένεται να προσελκύσει ιδιωτικές επενδύσεις που θα ωφελήσουν τις εν λόγω περιφέρειες και θα συμβάλουν στην οικονομική τους ανάπτυξη.
3. Μηχανισμός δανειοδότησης του δημόσιου τομέα σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕπ), με τη στήριξη του προϋπολογισμού της ΕΕ που θα χρησιμοποιηθεί για τη χορήγηση δανείων με ευνοϊκούς όρους στον δημόσιο τομέα (π.χ. επενδύσεις σε υποδομές ενέργειας και μεταφορών, δίκτυα τηλεθέρμανσης, ανακαίνιση και την μόνωση των κτιρίων κλπ.) και εκτιμάται ότι θα συμβάλει στην κινητοποίηση επενδύσεων ύψους 25 έως 30 δισ. ευρώ.

Για να μπορέσουν τα κράτη-μέλη να λάβουν στήριξη από τον ΜΔΜ θα πρέπει να εκπονήσουν αντίστοιχα Σχέδια Δίκαιης Αναπτυξιακής Μετάβασης (ΣΔΑΜ), στα οποία θα προσδιορίζονται οι περιοχές που πλήττονται περισσότερο και χρήζουν στήριξης. Τα σχέδια θα πρέπει είναι σύμφωνα με τα εθνικά σχέδια για την ενέργεια και θα παρέχουν τη συνοπτική περιγραφή της διαδικασίας μετάβασης έως το 2030, ενώ για καθεμία από τις περιοχές αυτές, θα καθορίζουν τις κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές προκλήσεις και θα παρέχουν λεπτομερή στοιχεία για τις

ανάγκες και τα μέτρα οικονομικής διαφοροποίησης, επανεκπαίδευσης και περιβαλλοντικής αποκατάστασης, κατά περίπτωση.

4.1.6. Προοπτικές και χαρακτηριστικά της μετάβασης της οικονομίας

Η Ελλάδα εδώ και δεκαετίες εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη χρήση ορυκτών καυσίμων, με ανάλογες επιπτώσεις στις εκπομπές ρύπων. Το 2017, η χώρα είχε 9,2 τόνους κατά κεφαλήν εκπομπές αερίων ρύπων του θερμοκηπίου, ενώ ο μέσος όρος της ΕΕ28 ήταν 8,8 τόνοι¹⁰. Η ενεργειακή μετάβαση της χώρας μας προς την απανθρακοποίηση και η προσαρμογή της οικονομίας σε ένα νέο παραγωγικό και αναπτυξιακό πρότυπο με χαμηλότερο αποτύπωμα άνθρακα είναι μια πολύπλοκη διαδικασία, αλλά μπορεί και πρέπει να αποτελέσει μοχλό νέων επενδύσεων και δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Το ΕΣΕΚ αποτελεί έναν αναπτυξιακό οδικό χάρτη για τη χώρα αλλά, ταυτόχρονα, η επίτευξη των φιλόδοξων στόχων που θέτει επηρεάζεται από πολύπλευρες παραμέτρους. Ενδεικτική είναι η έμφαση που δίνεται στο σχέδιο για στρατηγικές επενδύσεις σε μονάδες ΑΠΕ, ενεργειακές διασυνδέσεις, έργα αποθήκευσης ενέργειας κλπ. Σύμφωνα με τις προβλέψεις του ΕΣΕΚ, εκτιμάται ότι θα απαιτηθούν πράσινες επενδύσεις περίπου 43 δισ. ευρώ μέχρι το 2030, ποσό ιδιαίτερα σημαντικό για την εθνική οικονομία.

Πέρα από τους προφανείς περιβαλλοντικούς λόγους για αύξηση της διείσδυσης των ΑΠΕ σε ποσοστό 35% στην ακαθάριστη τελική κατανάλωση ενέργειας μέχρι το 2030, η απόσυρση των λιγνιτικών μονάδων κρίνεται επίσης αναγκαία εξαιτίας της αύξησης του κόστους παραγωγής τους και των σημαντικών οικονομικών ζημιών που παρουσιάζει η λειτουργία τους τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα λόγω των αυξανόμενων τιμών αγοράς των δικαιωμάτων εκπομπής διοξειδίου του άνθρακα. Εδώ είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι το ενεργειακό μείγμα έχει μεταβληθεί τα τελευταία χρόνια και συνεχίζει να εξελίσσεται, καθώς αυξάνει η συμμετοχή των ΑΠΕ και του φυσικού αερίου και μειώνεται η χρήση λιγνίτη. Ενδεικτικά, το 2019, η μέση μηνιαία συμμετοχή του φυσικού αερίου στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας ξεπέρασε το 40% και η αντίστοιχη των ΑΠΕ ξεπέρασε το 25%, ενώ η συμμετοχή του λιγνίτη περιορίστηκε κατά μέσο όρο στο 25%¹¹. Ταυτόχρονα, ο επανασχεδιασμός της αγοράς

9. Σύμφωνα με αρχικές ανακοινώσεις, ο προϋπολογισμός του ΤΔΜ θα είναι 7,5 δις ευρώ.

10. Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/t2020_rd300/default/table?lang=en>.

11. Ελληνικό Χρηματιστήριο Ενέργειας, Μηνιαία Δελτία ΗΕΠ, <<http://www.enexgroup.gr/agores/analysis-agoras/deltia-iep/>>.

των ΑΠΕ στην Ελλάδα και η αποζημίωση της παραγόμενης ενέργειας από τις νέες μονάδες ΑΠΕ μέσω ανταγωνιστικών διαδικασιών, πρόκειται να συμβάλει σημαντικά στη μείωση του κόστους της ανανεώσιμης ενέργειας. Ακόμα, η αλλαγή του μοντέλου της ηλεκτρικής αγοράς και η εφαρμογή του Μοντέλου Στόχου (EU Target Model) θα συμβάλει στην ανταγωνιστικότερη λειτουργία της.

Στη διαδικασία της μετάβασης υπάρχουν πολλές βασικές παράμετροι που πρέπει να εξεταστούν και να συνηγορηθούν, ώστε να επιτευχθούν μεν οι στόχοι και να ενισχυθεί η ανάπτυξη της οικονομίας και των επιμέρους κλάδων, αλλά ταυτόχρονα να αποφευχθούν κατά το δυνατό οι όποιες αρνητικές συνέπειες. Ένα βασικό στοιχείο είναι η διασφάλιση της επάρκειας ισχύος και της διαθεσιμότητας ηλεκτρικής ενέργειας της χώρας μετά τη σταδιακή κατάργηση της χρήσης του λιγνίτη ως πηγής στο ενεργειακό σύστημα. Όπως είναι γνωστό, η αύξηση της διείσδυσης των ΑΠΕ δημιουργεί και τους ανάλογους περιορισμούς στον εφοδιασμό της ενέργειας, ενώ η απόσυρση της χρήσης πετρελαίου για παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας στα νησιά θα δημιουργήσει ελλείψεις, ιδιαίτερα τις περιόδους υψηλής ζήτησης (τουριστικές περιόδους). Γι' αυτό τον λόγο είναι σημαντικές οι επενδύσεις σε διασυνδέσεις, εξοικονόμηση ενέργειας, διαχείριση της ζήτησης, τεχνολογίες αποθήκευσης ενέργειας (π.χ. αντλητικά υδροηλεκτρικά), μονάδες φυσικού αερίου κλπ. Ωστόσο, ένα ζήτημα που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη αφορά την επέκταση της χρήσης του φυσικού αερίου ως καύσιμου γέφυρας για την απανθρακοποίηση της ηλεκτροπαραγωγής και την αύξηση της χρήσης ΑΠΕ. Δεν θα πρέπει να παραλείπεται το γεγονός ότι ο εθνικός στόχος αφορά την απανθρακοποίηση και όχι απλά την απολιγνιτοποίηση και, όπως είναι γνωστό, το φυσικό αέριο αποτελεί επίσης ορυκτό καύσιμο με χαμηλότερες εκπομπές αερίων ρύπων σε σχέση με τον λιγνίτη, αλλά σαφώς το κόστος της ρύπανσης δεν είναι μηδενικό. Ταυτόχρονα, η αύξηση της χρήσης φυσικού αερίου ενδέχεται να επιδεινώσει και την ενεργειακή εξάρτηση της χώρας, καθώς, η Ελλάδα μέχρι σήμερα εξαρτάται 100% από εισαγωγές πετρελαίου και φυσικού αερίου. Σε αυτό το πλαίσιο θα ήταν σκόπιμο να διερευνηθούν και οι δυνατότητες αξιοποίησης βιομεθάνιου ως υποκατάστατου καύσιμου του φυσικού αερίου. Μια ακόμα πολύ σημαντική παράμετρος έχει να κάνει με την προστασία των καταναλωτών από την ενδεχόμενη αύξηση των τιμών των ενεργειακών προϊόντων και των υπηρεσιών. Σε διαφορετική περίπτωση, η άνοδος του ενεργειακού κόστους μπορεί να έχει ισχυρές αρνητικές επιπτώσεις σε σημαντικές οικονομικές δραστηριότητες, όπως η μεταποίηση, το εμπόριο, ο τουρισμός κλπ., και κατ' επέκταση να επηρεάσει την οικονομική ανά-

πτυξη της χώρας. Ταυτόχρονα, θα υπάρξει επιβάρυνση των νοικοκυριών και θα οξυνθεί το πρόβλημα της ενεργειακής φτώχειας. Για την πρόληψη των παραπάνω κινδύνων στην ενεργειακή ασφάλεια της χώρας και του ενεργειακού κόστους, είναι πολύ σημαντική η έγκαιρη πρόβλεψη των κινδύνων, η εκτίμηση των πιθανών επιπτώσεων στους τομείς της οικονομίας και ο σωστός σχεδιασμός του ενεργειακού τομέα.

Ταυτόχρονα, θα πρέπει να υπάρξει έγκαιρος και ολοκληρωμένος σχεδιασμός για την αντιμετώπιση των οικονομικών και κοινωνικών συνεπειών που θα προκύψουν στις περιοχές όπου, για πολλές δεκαετίες, η εξόρυξη λιγνίτη και η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας αποτελούσαν τις βασικές οικονομικές δραστηριότητες. Η Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας και ο Δήμος Μεγαλόπολης, αλλά και οι περιοχές που συνδέονται γεωγραφικά και οικονομικά με αυτές, είναι λογικό να εκτεθούν περισσότερο στο κόστος της μετάβασης. Γι' αυτό τον λόγο, το σχέδιο της μετάβασης της εγχώριας ηλεκτροπαραγωγής στη μεταλιγνιτική περίοδο προβλέπει, παράλληλα, την υιοθέτηση ολοκληρωμένων προγραμμάτων που αποσκοπούν στη στήριξη αυτών των ενεργειακών περιοχών. Για την ήπια μετάβαση στη μετα-λιγνιτική εποχή, έχει μεγάλη σημασία η σύνθεση ενός ολοκληρωμένου, πολύπλευρου και εμπροσθοβαρούς γενικού σχεδίου δίκαιης ανάπτυξης, το οποίο θα έχει ως προτεραιότητα τη διασφάλιση των θέσεων εργασίας και την αξιοποίηση του υψηλής τεχνογνωσίας ανθρώπινου δυναμικού των περιοχών αυτών. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να δοθεί έμφαση στην εκμετάλλευση των ιδιαίτερων περιφερειακών χαρακτηριστικών, του τοπικού δυναμικού και την προώθηση λύσεων που επιφέρουν πολλαπλασιαστικά οφέλη στις τοπικές κοινωνίες.

Οι αναπτυξιακές δυνατότητες των ενεργειακών περιοχών είναι πολλές και θα πρέπει να αξιοποιηθούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Ενδεικτικά, κάποιες δράσεις είναι η στήριξη της απασχόλησης και της επιχειρηματικότητας, η επανακατάρτιση και η βελτίωση των δεξιοτήτων των εργαζομένων, η αποκατάσταση και αναγέννηση των εδαφών των ανοικτών ορυχείων και η αξιοποίησή τους, η εγκατάσταση μονάδων ΑΠΕ και αποθήκευσης ενέργειας, ο ανασχεδιασμός της αγροτικής παραγωγής και η παραγωγή ενεργειακών καλλιεργειών, η προετοιμασία των υποδομών, η ανάπτυξη των ηλεκτρικών διασυνδέσεων και η επέκταση των δικτύων φυσικού αερίου κλπ. Ένα σημαντικό ζήτημα για τις τοπικές κοινωνίες των ενεργειακών περιοχών είναι η διασφάλιση της θέρμανσης, μετά την απόσυρση των μονάδων λιγνίτη στις οποίες βασίζονται τα δίκτυα τηλεθέρμανσης που λειτουργούν σήμερα. Σε αυτό το πλαίσιο, τόσο για τα υφιστάμενα δίκτυα τηλεθέρμανσης (σε Αμύνταιο, Πτολεμαίδα, Κοζάνη

και Μεγαλόπολη), όσο και για νέα που σχεδιάζονται (σε Πτολεμαΐδα, Κοζάνη, Φλώρινα και Μεγαλόπολη), υπάρχει η πρόβλεψη για χρήση του φυσικού αερίου ως καύσιμους, ενώ θα μπορούσε να εξεταστεί και η χρήση βιοενέργειας (π.χ. στερεά βιομάζα, βιοαέριο κλπ.). Σε ό,τι αφορά το τελευταίο, θα πρέπει να τονιστεί ότι η τοπική αξιοποίηση βιομάζας (π.χ. ενεργειακές καλλιέργειες, ιδιαίτερα σε αποκατεστημένα εδάφη ορυχείων λιγνίτη, συλλογή γεωργικών υπολειμμάτων, αξιοποίηση αποβλήτων κτηνοτροφικών μονάδων κλπ.) δύναται να προσφέρει πολλαπλασιαστικά οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες, καθώς μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία περισσότερων άμεσων και έμμεσων θέσεων απασχόλησης σε σχέση με άλλες ανανεώσιμες μορφές ενέργειας.

Όσον αφορά το ευρύτερο πλαίσιο της ενεργειακής μετάβασης της χώρας, οι επενδύσεις και δράσεις σε νέες εγκαταστάσεις ΑΠΕ, ενεργειακές υποδομές, διασυνδέσεις και δίκτυα, ενεργειακή αναβάθμιση και εξοικονόμηση ενέργειας, καθώς και ο εξηλεκτρισμός της οικονομίας, η εξοικονόμηση ενέργειας στις μεταφορές και η ηλεκτροκίνηση, η κυκλική οικονομία και η διαχείριση των απορριμμάτων κλπ., μπορούν να αποτελέσουν βασικούς αναπτυξιακούς άξονες για την Ελλάδα μέσα στην επόμενη δεκαετία. Ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στους στόχους του 2030 για τις ΑΠΕ και τη μείωση των εκπομπών αερίων ρύπων. Ο στόχος για τις ΑΠΕ είναι φιλόδοξος και πέρα από τις γνωστές τεχνολογίες θα πρέπει να διερευνηθούν και οι δυνατότητες εγκατάστασης υπεράκτιων αιολικών πάρκων, αλλά και να ενισχυθούν οι μικρότερες τεχνολογίες, όπως η γεωθερμία, η βιοενέργεια, τα μικρά υδροηλεκτρικά κλπ. Επίσης, απαιτούνται μονάδες αποθήκευσης ενέργειας που θα περιορίσουν την απροσδιοριστία της παραγόμενης ενέργειας των ΑΠΕ μακροπρόθεσμα, ενίσχυση των διασυνδέσεων για την αντιμετώπιση του τοπικού κορεσμού των δικτύων μέσης τάσης και οργάνωση της αγοράς διαθεσιμότητας ισχύος. Ταυτόχρονα, είναι σημαντική η εφαρμογή πλαισίου ενεργειακής δημοκρατίας στην ανάπτυξη των ΑΠΕ και της ηλεκτρικής αγοράς. Οι καταναλωτές, μέσω του ενεργειακού συμψηφισμού (net metering), αλλά και της συμμετοχής τους σε ενεργειακές κοινότητες και ενεργειακούς συνεταιρισμούς θα μπορούν

να έχουν και ρόλο παραγωγού, αλλά και διαχειριστή της ενέργειας που θα παράγουν (prosumers), ώστε τα αποκομίζουν πολλαπλάσια οφέλη.

Καθώς ο στόχος για τις ΑΠΕ αφορά το μερίδιο συμμετοχής τους στην τελική κατανάλωση ενέργειας, πέρα από την ενίσχυση της παραγωγής τους, στην επίτευξη του στόχου δύναται να συμβάλει και ο περιορισμός της ενεργειακής ζήτησης. Συνεπώς, η βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας και η διαχείριση της ενεργειακής ζήτησης αποτελούν κομβικές παραμέτρους που μπορούν να συμβάλουν στους στόχους για το 2030 εξίσου αποδοτικά. Οι δυνατότητες εξοικονόμησης ενέργειας της ελληνικής αγοράς είναι πολύ μεγάλες. Μία παράμετρος σε αυτό είναι και η ενεργειακή αναβάθμιση των κτιρίων καθώς, σύμφωνα με εκτιμήσεις, από το σύνολο των περίπου 4 εκατ. κατοικιών, το 80% είναι ενεργειακά αθωράκιστες, κάτι που συμβάλλει στην όξυνση της ενεργειακής φτώχειας για μεγάλο αριθμό οικογενειών. Επίσης, σημαντική είναι η ενεργειακή αναβάθμιση των περίπου 130.000 δημόσιων κτηρίων, εκ των οποίων το 60% είναι κατασκευασμένο πριν το 1990 και είναι ενεργειακής κλάσης Δ.

Καταλήγοντας, η διαχείριση του κόστους της απολιγνιτοποίησης είναι ουσιαστικής σημασίας και μπορεί να επιτευχθεί μέσω πράσινων αναπτυξιακών επενδύσεων, με έμφαση στην αξιοποίηση εγχώριου δυναμικού και δράσεων υψηλής προστιθέμενης αξίας για την ελληνική οικονομία. Σε αυτό το πλαίσιο, απαιτείται η μελέτη των επιπτώσεων και η σύνθεση προτάσεων πολιτικής για τη μετάβαση της Ελλάδας σε μια οικονομία χαμηλότερων ρύπων, με τα μέγιστα δυνατά οφέλη για την εθνική οικονομία και κοινωνία. Τέλος, σε ό,τι αφορά τις πιθανές επιδράσεις στο σχέδιο της μετάβασης λόγω της πανδημίας, ενδεχομένως η πράσινη οικονομία να πληγεί λιγότερο από άλλους τομείς. Η Πράσινη Συμφωνία αποτελεί ένα μακροχρόνιο αναπτυξιακό σχέδιο που είναι πιθανό να μην επηρεαστεί σημαντικά από μία βραχυχρόνια κρίση αλλά, αντίθετα, οι δράσεις που αναφέρονται παραπάνω θα μπορούσαν να αποτελέσουν αναπτυξιακούς μοχλούς εξόδου από την κρίση, τόσο για τη χώρα μας, όσο και για το σύνολο της Ευρώπης.

4.2. Περιφερειακή εξειδίκευση και γεωγραφική συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας υπό το πρίσμα της πανδημίας

Έρση Αθανασίου

4.2.1. Εισαγωγή

Σημαντικό αντικείμενο έρευνας στο πεδίο της περιφερειακής οικονομικής αποτελεί η μελέτη της περιφερειακής εξειδίκευσης και της γεωγραφικής συγκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων. Η *περιφερειακή εξειδίκευση* αναφέρεται στην κλαδική διάρθρωση της οικονομικής δραστηριότητας ανά περιφέρεια, συνήθως σε σύγκριση με το σύνολο της οικονομίας. Η *γεωγραφική συγκέντρωση* αναφέρεται στην κατανομή της δραστηριότητας ενός κλάδου στις περιφέρειες της χώρας. Όταν μία περιφέρεια συγκεντρώνει μεγάλο μερίδιο της οικονομικής δραστηριότητάς της σε συγκεκριμένους κλάδους, τότε η περιφέρεια αυτή θεωρείται ότι εμφανίζει υψηλό βαθμό περιφερειακής εξειδίκευσης στους κλάδους αυτούς. Αντίστοιχα, όταν υψηλό μερίδιο της δραστηριότητας ενός κλάδου είναι συγκεντρωμένο σε ένα μικρό αριθμό περιφερειών, τότε ο κλάδος αυτός λέγεται ότι εμφανίζει υψηλή γεωγραφική συγκέντρωση.

Η ύπαρξη υψηλού βαθμού εξειδίκευσης κάποιων περιφερειών σε συγκεκριμένες δραστηριότητες, ή η έντονη συγκέντρωση σημαντικών δραστηριοτήτων σε μικρό αριθμό περιφερειών, μπορεί να συνεπάγονται οφέλη για την παραγωγικότητα, μέσα από την επίτευξη οικονομιών κλίμακας. Ωστόσο, αυτές οι μορφές εξειδίκευσης και συγκέντρωσης, και η συνεπαγόμενη σημαντική ετερογένεια στην κλαδική διάρθρωση της δραστηριότητας των περιφερειών μίας χώρας, μπορεί να επιφέρουν ασύμμετρες επιπτώσεις στην περίπτωση σημαντικών αναταράξεων στην οικονομία. Περιφέρειες οι οποίες εξειδικεύονται σε δραστηριότητες που αποδεικνύονται πιο ευάλωτες στην περίπτωση ενός ισχυρού οικονομικού σοκ με εθνικές ή διεθνείς διαστάσεις, μπορεί υποστούν πολύ εντονότερο ή πιο παρατεταμένο πλήγμα στην παραγωγή και την απασχόληση σε σχέση με περιοχές οι βασικές δραστηριότητες των οποίων παρουσιάζουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στις επιπτώσεις της εκάστοτε κρίσης.

Οι δυνητικές επιπτώσεις της περιφερειακής εξειδίκευσης και συγκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων για την ανθεκτικότητα της οικονομίας σε έκτακτες περιστάσεις, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία κατά την τρέχουσα συγκυρία, η οποία κυριαρχείται από τις πρωτόγνωρες συνθήκες και επιπτώσεις της πανδημίας του COVID-19. Η πανδημία έχει προκαλέσει ισχυρό πλήγμα στην ευρωπαϊκή και τη διεθνή οικονομία, επηρεάζοντας σχεδόν όλο το φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων. Ωστόσο, κάποιοι κλάδοι παραγωγής, όπως ο τουρισμός, η εστίαση, οι μεταφορές, το λιανικό εμπόριο και οι υπηρεσίες που σχετίζονται με την αναψυχή, πλήττονται πιο άμεσα και με μεγαλύτερη ένταση σε σχέση με άλλους, με αποτέλεσμα χώρες και επιμέρους περιφέρειες με συγκριτικά υψηλή συμμετοχή των κλάδων αυτών στην οικονομική τους δραστηριότητα να καθίστανται πιο ευάλωτες στις επιπτώσεις της πανδημίας.

Στο πλαίσιο αυτό, το παρόν άρθρο εξετάζει την περιφερειακή εξειδίκευση και γεωγραφική συγκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα, υπό το πρίσμα του διαφορετικού βάρους που μπορεί να έχουν οι οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας ανά περιφέρεια ανάλογα με τις διαφορές στο μείγμα των δραστηριοτήτων τους.

4.2.2. Δεδομένα και δείκτες

Αναλόγως της διαθεσιμότητας στοιχείων σε περιφερειακό και κλαδικό επίπεδο, τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται για τη διερεύνηση της εξειδίκευσης ή της συγκέντρωσης δραστηριοτήτων αφορούν συνήθως βασικά οικονομικά μεγέθη κατά κλάδο παραγωγής (προστιθέμενη αξία, απασχόληση, επενδύσεις κ.ά.), ή μεγέθη που αντανakλούν τη δραστηριοποίηση του επιχειρηματικού τομέα (αριθμός μονάδων, απασχολούμενοι, κ.ά.). Στο παρόν άρθρο, η ανάλυση βασίζεται σε δύο πηγές στοιχείων για την Ελλάδα: τα δημοσιευμένα ετήσια στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών, τα οποία παρέχουν πληροφόρηση σε επίπεδο περιφερειών και νομών για βασικά οικονομικά μεγέθη στους δέκα κύριους τομείς της οικονομίας, και τα στοιχεία των Στατιστικών Διάρθρωσης Επιχειρήσεων (Structural Business Statistics-SBS), τα οποία παρέχουν πληροφόρηση ανά περιφέρεια για τον αριθμό μονάδων, τους απασχολούμενους και τους μισθούς και τα ημερομίσθια στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας, στον οποίο συγκαταλέγονται οι επιχειρήσεις των κλάδων της βιομηχα-

νίας, των κατασκευών και των υπηρεσιών¹. Αν και οι Έρευνες Διάρθρωσης Επιχειρήσεων αναφέρονται σε ένα υποσύνολο της οικονομικής δραστηριότητας, τα στοιχεία που παρέχουν είναι χρήσιμα για τη διερεύνηση της εξειδίκευσης και συγκέντρωσης καθώς διατίθενται σε λεπτομερέστερο επίπεδο ανάλυσης κλάδων, δηλαδή σε διψήφιο ή και τριψήφιο επίπεδο ταξινόμησης αναλόγως του κλάδου.

Σημειώνεται ότι, λόγω της πολυπλοκότητας υπολογισμού τους, τα οικονομικά δεδομένα σε περιφερειακό επίπεδο δημοσιεύονται με χρονική υστέρηση, και συνεπώς τα πλέον πρόσφατα δημοσιευμένα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών (ΕΛΣΤΑΤ, Ιανουάριος 2020) και των SBS (ΕΛΣΤΑΤ, Σεπτέμβριος 2019) αναφέρονται στο έτος 2017. Με δεδομένο ότι η κλαδική και περιφερειακή διάρθρωση της οικονομικής δραστηριότητας δεν παρουσιάζει μεγάλες μεταβολές από χρόνο σε χρόνο, τουλάχιστον υπό σχετικά ομαλές συνθήκες, τα στοιχεία του 2017 επιτρέπουν μία ικανοποιητική προσέγγιση της περιφερειακής εξειδίκευσης και γεωγραφικής συγκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα πριν το ξέσπασμα της πανδημίας του COVID-19.

Τα στατιστικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται στη σχετική βιβλιογραφία για την αποτύπωση της εξειδίκευσης και συγκέντρωσης περιλαμβάνουν κατάλληλους δείκτες, οι οποίοι συνοψίζουν τη σύνθετη πληροφόρηση που παρέχουν οι διαθέσιμες πηγές δεδομένων. Στην παρούσα ανάλυση υπολογίζεται ο συνηθέστερα χρησιμοποιούμενος δείκτης Herfindahl-Hirschman, ο οποίος ορίζεται για την εξειδίκευση (S) και τη συγκέντρωση (C), αντίστοιχα, ως:

$$H_i^S = \sum_{j=1}^m (g_{ij}^S)^2 \text{ και } H_j^C = \sum_{i=1}^n (g_{ij}^C)^2$$

όπου i η περιφέρεια, j ο κλάδος, g_{ij}^S το μερίδιο του κλάδου j στο συνολικό μέγεθος (της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ή της απασχόλησης κ.ο.κ.) στην περιφέρεια i και g_{ij}^C το μερίδιο της περιφέρειας i στο συνολικό μέγεθος (της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ή της απασχόλησης κ.ο.κ.) του κλάδου j σε εθνικό επίπεδο. Ο δείκτης Herfindahl αυξάνει σε τιμή όσο αυξάνεται ο βαθμός εξειδίκευσης/συγκέντρωσης, φθάνοντας κατά μέγιστο τη μονάδα (1) όταν μία περιφέρεια δραστηριοποιείται σε έναν μόνο κλάδο/όταν ένας κλάδος συγκεντρώνει όλη τη δραστηριότητά του σε μία μόνο περιφέρεια.

4.2.3. Περιφερειακή εξειδίκευση

Στο Διάγραμμα 4.2.1 αποτυπώνεται η εξειδίκευση των περιφερειών της Ελλάδας, σύμφωνα με τον δείκτη Herfindahl, όπως αυτός υπολογίστηκε με βάση τα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία κατά βασικό κλάδο παραγωγής. Οι τιμές του δείκτη Herfindahl αναγράφονται στο διάγραμμα για το πλέον πρόσφατο έτος αναφοράς, ενώ για λόγους σύγκρισης με το παρελθόν αποτυπώνεται επίσης το μέγεθος του δείκτη κατά τα έτη 2000 και 2008. Όπως φαίνεται στο διάγραμμα, οι περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου, Ιονίων Νήσων και Δυτικής Μακεδονίας διακρίνονται εμφανώς για τον συγκριτικά υψηλό βαθμό εξειδίκευσής τους, ενώ σχετικά έντονη εξειδίκευση καταγράφεται επίσης στις περιφέρειες Στερεάς Ελλάδας και Βορείου Αιγαίου. Σε ό,τι αφορά την πορεία του βαθμού εξειδίκευσης των περιφερειών μέσα στον χρόνο, οι υπολογισμοί με βάση τα στοιχεία για την ακαθάριστη προστιθέμενη δεν φαίνεται να υποδηλώνουν σημαντικές μεταβολές.

Στο Διάγραμμα 4.2.2 αποτυπώνεται η εξειδίκευση των περιφερειών σύμφωνα με τον δείκτη Herfindahl, όπως αυτός υπολογίστηκε με βάση τα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών για την απασχόληση. Όπως φαίνεται, τα στοιχεία για την απασχόληση υποδηλώνουν υψηλότερο βαθμό εξειδίκευσης στις περισσότερες περιφέρειες συγκριτικά με τα στοιχεία για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία. Επιπλέον, η εξειδίκευση της απασχόλησης δείχνει να αυξάνεται στις περισσότερες περιφέρειες διαχρονικά, υποδηλώνοντας ότι ολοένα και περισσότεροι απασχολούμενοι σε αυτές κατευθύνονται προς τις δραστηριότητες αιχμής. Όσον αφορά τις περιφέρειες με τον υψηλότερο βαθμό εξειδίκευσης, διακρίνονται στις πρώτες θέσεις το Νότιο Αιγαίο και τα Ιόνια Νησιά, ενώ ακολουθούν η Κρήτη και το Βόρειο Αιγαίο.

Στην περίπτωση των περιφερειών Νοτίου Αιγαίου και Ιονίων Νήσων, ο συγκριτικά μεγάλος βαθμός εξειδίκευσης αντανάκλα το υψηλό μερίδιο του τομέα χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και αποθήκευση, καταλύματα και εστίαση, τόσο στην συνολική ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των περιφερειών αυτών (49,5% και 45,4%, αντίστοιχα), όσο και στη συνολική τους απασχόληση (50,6% και 46,2%, αντίστοιχα). Ο ίδιος τομέας συγκεντρώνει υψηλό μερίδιο της απασχόλησης στην Κρήτη (39,2%) και σημαντικό μερίδιο της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στο Βόρειο Αιγαίο (23,7%). Στην περίπτωση της Δυτικής Μακεδο-

1. Σύμφωνα με τον σχετικό ορισμό της Eurostat, οι Στατιστικές Διάρθρωσης Επιχειρήσεων δεν καλύπτουν τομείς όπως η γεωργία-κτηνοτροφία-αλιεία, ο χρηματοπιστωτικός τομέας, ο δημόσιος τομέας, η εκπαίδευση, η υγεία και άλλες προσωπικές υπηρεσίες.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.1

Δείκτης περιφερειακής εξειδίκευσης Herfindahl στη βάση στοιχείων για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (έτη 2000, 2008, 2017)

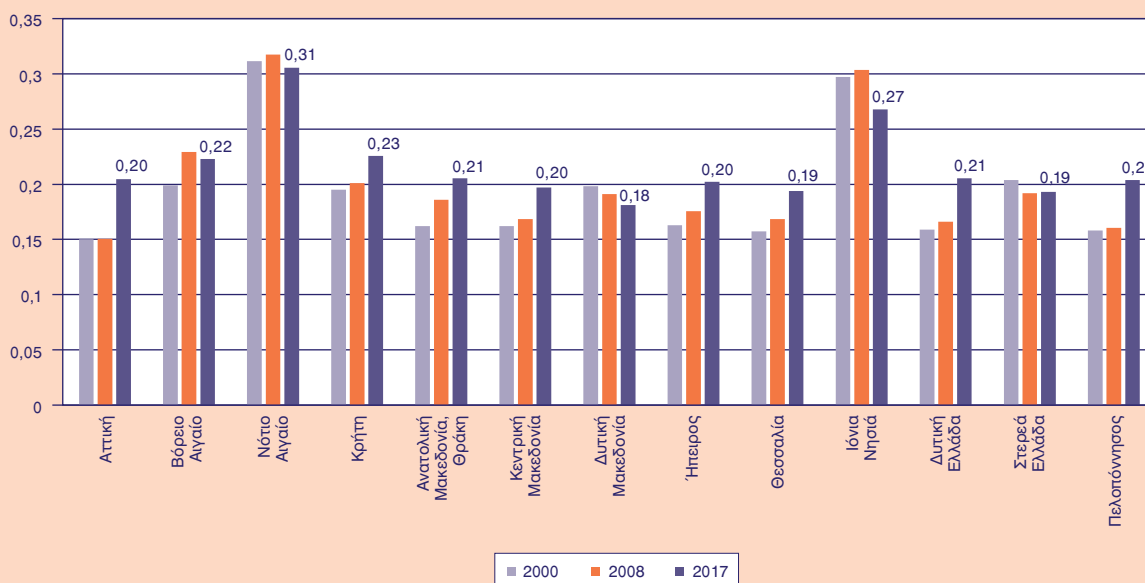

Πηγές: Περιφερειακοί Λογαριασμοί (ΕΛΣΤΑΤ), ίδιοι υπολογισμοί.

Σημείωση: Αναγράφονται οι τιμές του δείκτη για το πλέον πρόσφατο έτος αναφοράς.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.2

Δείκτης περιφερειακής εξειδίκευσης Herfindahl στη βάση στοιχείων για την απασχόληση (έτη 2000, 2008, 2017)

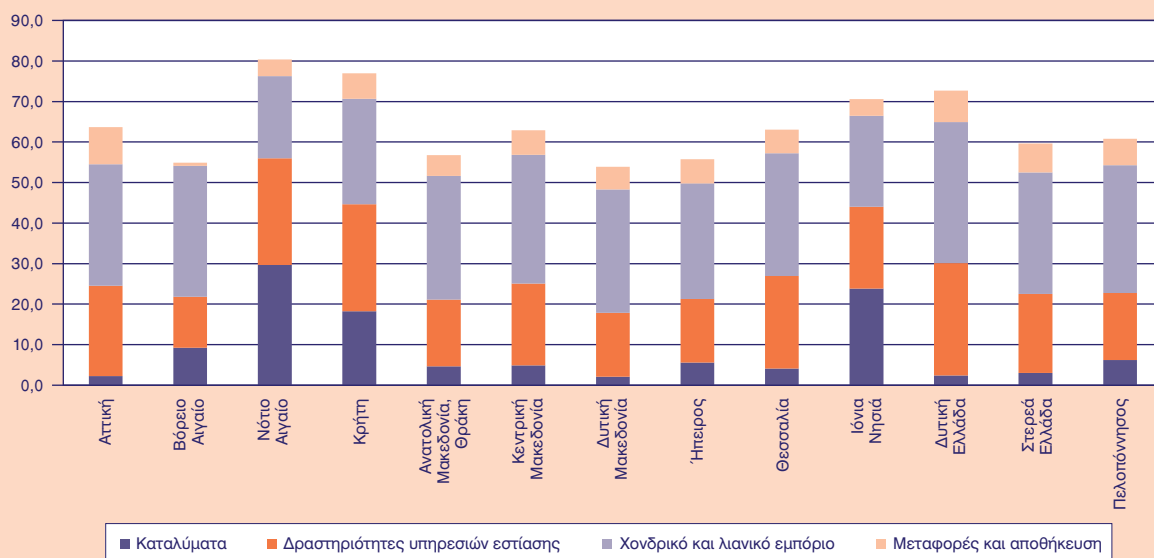

Πηγές: Περιφερειακοί Λογαριασμοί (ΕΛΣΤΑΤ), ίδιοι υπολογισμοί.

Σημείωση: Αναγράφονται οι τιμές του δείκτη για το πλέον πρόσφατο έτος αναφοράς.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.3

Απασχολούμενοι στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο, τις μεταφορές και αποθήκευση, τα καταλύματα και την εστίαση ως ποσοστό (%) των απασχολούμενων στον επιχειρηματικό τομέα κάθε περιφέρειας (έτος 2017)

Πηγές: Στατιστικές Διάρθρωσης Επιχειρήσεων (ΕΛΣΤΑΤ), ίδιοι υπολογισμοί.

νίας παρατηρείται υψηλός βαθμός εξειδίκευσης στον τομέα της βιομηχανίας (μερίδιο 41,3% στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία και 17,1%, στην απασχόληση), ενώ η βιομηχανία αποτελεί τομέα εξειδίκευσης και για τη Στερεά Ελλάδα, καθώς συνεισφέρει το 37,0% τις συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της συγκεκριμένης περιφέρειας.

Λεπτομερέστερη πληροφόρηση για τους επιμέρους κλάδους εξειδίκευσης των περιφερειών της χώρας παρέχεται από τα στοιχεία των Στατιστικών Διάρθρωσης Επιχειρήσεων, τα οποία, όπως προαναφέρθηκε, αναφέρονται στον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας.

Όσον αφορά τις δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στον τομέα χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και αποθήκευση, καταλύματα και εστίαση το Διάγραμμα 4.2.3 απεικονίζει τα μερίδια των βασικών κλάδων του τομέα αυτού στο σύνολο των απασχολούμενων στις επιχειρήσεις κάθε περιφέρειας. Όπως φαίνεται, ο τομέας αυτός συγκεντρώνει μεγάλο μερίδιο της απασχόλησης των επιχειρήσεων σε όλες τις περιφέρειες της χώρας, με την υψηλότερη συμμετοχή να καταγράφεται στις περιπτώσεις του Νοτίου Αιγαίου (80,4%), της Κρήτης (77,0%), της Δυτικής Ελλάδας (72,7%) και των Ιονίων Νήσων (70,6%). Βασικό ρόλο στη διαφοροποίηση του μεριδίου του τομέα μεταξύ των περιφερειών διαδραματίζει η ετερογένειά τους ως προς την αναλογία του τουρισμού στην οι-

κονομική τους δραστηριότητα. Όπως απεικονίζεται στο διάγραμμα, το μερίδιο του κλάδου των καταλυμάτων στην απασχόληση είναι αυτό που παρουσιάζει τον μεγαλύτερο βαθμό διαφοροποίησης μεταξύ των περιφερειών της χώρας, κυμαινόμενο από μόλις 2,1% στην περίπτωση της Δυτικής Μακεδονίας σε 18,2% στην Κρήτη, 23,8% στα Ιόνια Νησιά και 29,7% στην περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου. Είναι, βεβαίως, σαφές ότι, στις τελευταίες τρεις περιφέρειες, ο τουρισμός ευθύνεται επιπροσθέτως για μεγάλο ποσοστό των θέσεων εργασίας στους κλάδους του εμπορίου, της εστίασης, και των μεταφορών και αποθήκευσης, αλλά και για σημαντικό μερίδιο της απασχόλησης στους υπόλοιπους κλάδους της τοπικής τους οικονομίας.

Όσον αφορά τις δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στον τομέα της βιομηχανίας, ο Πίνακας 4.2.1 απεικονίζει τα μερίδια των βασικών κλάδων της μεταποίησης στο σύνολο των απασχολούμενων στον επιχειρηματικό τομέα κάθε περιφέρειας. Όπως φαίνεται, η συμμετοχή της μεταποίησης στην απασχόληση διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ των περιφερειών της χώρας, με το σχετικό μερίδιο να κυμαίνεται από 4,1% στο Νότιο Αιγαίο και 4,5% στα Ιόνια Νησιά σε 17,2% στην Ανατολική Μακεδονία Θράκη, 18,4% στη Δυτική Μακεδονία, 18,5% στη Θεσσαλία και 23,9% στη Στερεά Ελλάδα. Με εξαίρεση τη Δυτική Μακεδονία, στην περίπτωση της οποίας ο σημαντικότερος μεταποιη-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.1 Απασχολούμενοι στους κλάδους της μεταποίησης ως ποσοστό (%) των απασχολούμενων στον επιχειρηματικό τομέα κάθε περιφέρειας (έτος 2017)

	Δραστηριότητα	ΠΑ	ΠΒΑ	ΠΝΑ	ΠΚ	ΠΑΜΘ	ΠΚΜ	ΠΑΔΜ	ΠΗ	ΠΘ	ΠΙΝ	ΠΔΕ	ΠΣΕ	ΠΠ
10	Βιομηχανία τροφίμων	3,2	4,4	1,9	4,3	6,0	7,3	5,1	10,0	8,7	2,0	6,0	7,1	7,2
11	Ποτοποιία	0,2	1,0	0,3	0,3	0,8	0,5	0,4	1,2	0,4	0,1	0,7	1,2	0,6
12	Παραγωγή προϊόντων καπνού	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
13	Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών	0,3	0,2	0,0	0,3	1,0	0,7	0,0	0,1	0,4	0,1	0,2	0,3	0,1
14	Κατασκευή ειδών ένδυσης	0,6	0,0	0,1	0,1	0,4	1,3	7,2	0,1	0,4	0,0	0,3	0,1	0,1
15	Βιομηχανία δέρματος & δερμάτινων ειδών	0,2	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
16	Βιομηχανία ξύλου, προϊόντα από ξύλο & φελλό, εκτός από έπιπλα	0,1	0,4	0,3	0,2	0,8	0,3	0,8	0,7	0,6	0,2	0,2	0,4	0,6
17	Χαρτοποιία & κατασκευή χάρτινων προϊόντων	0,3	0,1	0,0	0,1	0,3	0,6	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	1,1	0,0
18	Εκτυπώσεις & αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	0,5	0,2	0,1	0,2	0,2	0,4	0,2	0,2	0,3	0,1	0,3	0,4	0,2
19	Παραγωγή οπτανθρακα & προϊόντων διύλισης πετρελαίου	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,2
20	Παραγωγή χημικών ουσιών & προϊόντων	0,7	0,1	0,0	0,1	0,2	0,5	0,1	0,1	0,4	0,0	0,2	1,0	0,2
21	Παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων & σκευασμάτων	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
22	Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό & πλαστικές ύλες	0,4	0,0	0,2	0,6	1,0	0,7	0,2	0,6	0,3	0,0	0,3	1,9	0,3
23	Παραγωγή μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων	0,6	0,6	0,4	0,6	2,2	0,8	0,9	0,7	0,8	0,5	0,6	1,1	0,8

24	Παραγωγή βασικών μετάλλων	0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,0	0,0	1,6	0,0	0,1	3,4	0,0
25	Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων	1,1	0,7	0,3	0,8	1,3	1,3	1,7	1,3	1,0	1,7	0,5	1,5	2,9	1,2
26	Κατασκευή Η/Υ, ηλεκτρονικών & οπτικών προϊόντων	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,5
27	Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	0,3	0,0	0,0	0,1	1,1	0,4	0,4	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,9	0,2
28	Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού π.δ.κ.α.	0,3	0,1	0,0	0,2	0,3	1,1	0,4	0,4	0,1	0,5	0,0	0,4	0,8	0,3
29	Κατασκευή οχημάτων	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1
30	Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1	0,2	0,0
31	Κατασκευή επίπλων	0,4	0,2	0,1	0,4	0,6	0,9	0,9	0,4	0,3	0,6	0,2	0,3	0,6	0,2
32	Άλλες μεταπονητικές δραστηριότητες	0,5	0,2	0,2	0,3	0,3	0,5	0,5	0,2	0,3	0,3	0,1	0,2	0,2	0,3
33	Επισκευή & εγκατάσταση μηχανημάτων & εξοπλισμού	0,9	0,4	0,2	0,2	0,4	0,4	0,4	0,8	0,2	0,7	0,4	0,4	0,5	0,3
ΣΥΝΟΛΟ ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗΣ		12,5	8,7	4,1	8,9	17,2	18,6	18,4	15,8	18,5	4,5	12,1	23,9	14,3	

Πηγή: Στατιστικές Διάρθρωσης Επιχειρήσεων (ΕΛΣΤΑΤ), ίδιοι υπολογισμοί.

Σημείωση: ΠΑ: Αττική, ΠΒΑ: Βόρειο Αιγαίο, ΠΝΑ: Νότιο Αιγαίο, ΠΚ: Κρήτη, ΠΑΜΘ: Ανατολική Μακεδονία, Θράκη, ΠΚΜ: Κεντρική Μακεδονία, ΠΔΜ: Δυτική Μακεδονία, ΠΗ: Ήπειρος, ΠΘ: Θεσσαλία, ΠΙΝ: Ιόνια Νησιά, ΠΔΕ: Δυτική Ελλάδα, ΠΣΕ: Στερεά Ελλάδα, ΠΠ: Πελοπόννησος.

τικός κλάδος εξειδίκευσης είναι η κατασκευή ειδών ένδυσης, ο οποίος περιλαμβάνει τη γουνοποιία, στις υπόλοιπες περιφέρειες το υψηλότερο μερίδιο στην απασχόληση μεταξύ των κλάδων της μεταποίησης κατέχει η βιομηχανία τροφίμων.

Σημειώνεται ότι αντίστοιχη εικόνα σε σχέση με την περιφερειακή εξειδίκευση στις δραστηριότητες που προαναφέρθηκαν παρουσιάζουν και τα στοιχεία των Στατιστικών Διάρθρωσης Επιχειρήσεων για τον αριθμό των επιχειρήσεων και τους μισθούς και τα ημερομίσθια σε αυτές. Είναι ενδεικτικό ότι, στο Νότιο Αιγαίο, τα Ιόνια Νησιά και την Κρήτη, το μερίδιο του κλάδου των καταλυμάτων στο σύνολο των μισθών & ημερομισθίων του επιχειρηματικού τομέα φθάνει το 43,4%, 31,1% και 24,9%, αντίστοιχα, ενώ στη Στερεά Ελλάδα, το ανάλογο μερίδιο του τομέα της βιομηχανίας ανέρχεται στο 53,6%.

Συνολικά, και με βάση την παραπάνω πληροφόρηση, προκύπτει ότι μεταξύ των περιφερειών που παρουσιάζουν συγκριτικά υψηλό βαθμό περιφερειακής εξειδίκευσης σύμφωνα με τον δείκτη Herfindahl, στις περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου και Ιονίων Νησιών η εξει-

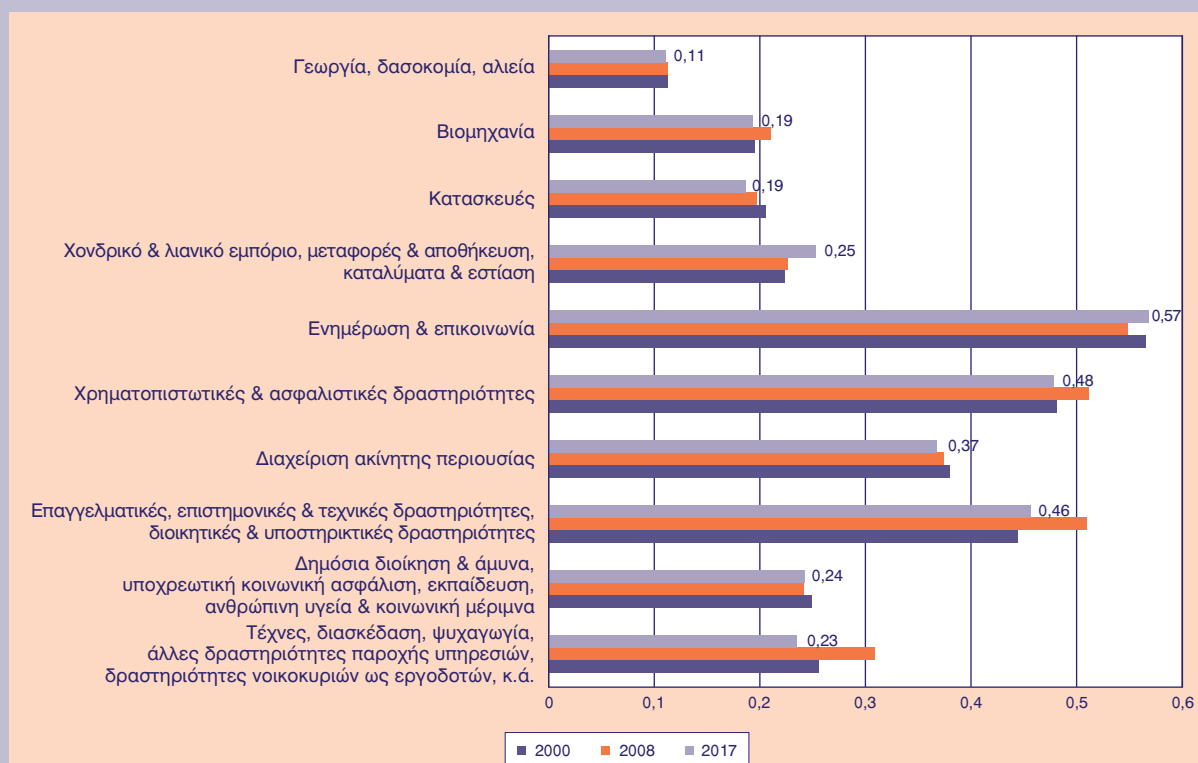
δίκευση αυτή αφορά, όπως ήταν αναμενόμενο, τον κλάδο του τουρισμού. Επιπλέον, σημαντικό βαθμό εξειδίκευσης στον τουρισμό παρουσιάζει η Κρήτη, και σε μικρότερο βαθμό το Βόρειο Αιγαίο. Στις υπόλοιπες περιφέρειες με συγκριτικά υψηλό βαθμό εξειδίκευσης σύμφωνα με τον δείκτη Herfindahl, δηλαδή στη Στερεά Ελλάδα και τη Δυτική Μακεδονία, η εξειδίκευση αυτή αντανakλά τη σημαντική συμμετοχή του βιομηχανικού τομέα στην οικονομική τους δραστηριότητα.

4.2.4. Γεωγραφική συγκέντρωση

Στο Διάγραμμα 4.2.4 αποτυπώνεται η γεωγραφική συγκέντρωση των βασικών τομέων παραγωγής της Ελλάδας, σύμφωνα με τον δείκτη Herfindahl, όπως αυτός υπολογίστηκε με βάση τα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία. Όπως φαίνεται από τις τιμές του δείκτη, χαμηλή γεωγραφική συγκέντρωση παρατηρείται στη γεωργία, δασοκομία, αλιεία, ενώ ιδιαίτερα υψηλή συγκέντρωση καταγράφεται στους τομείς ενημέρωση και επικοινωνία, χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.4

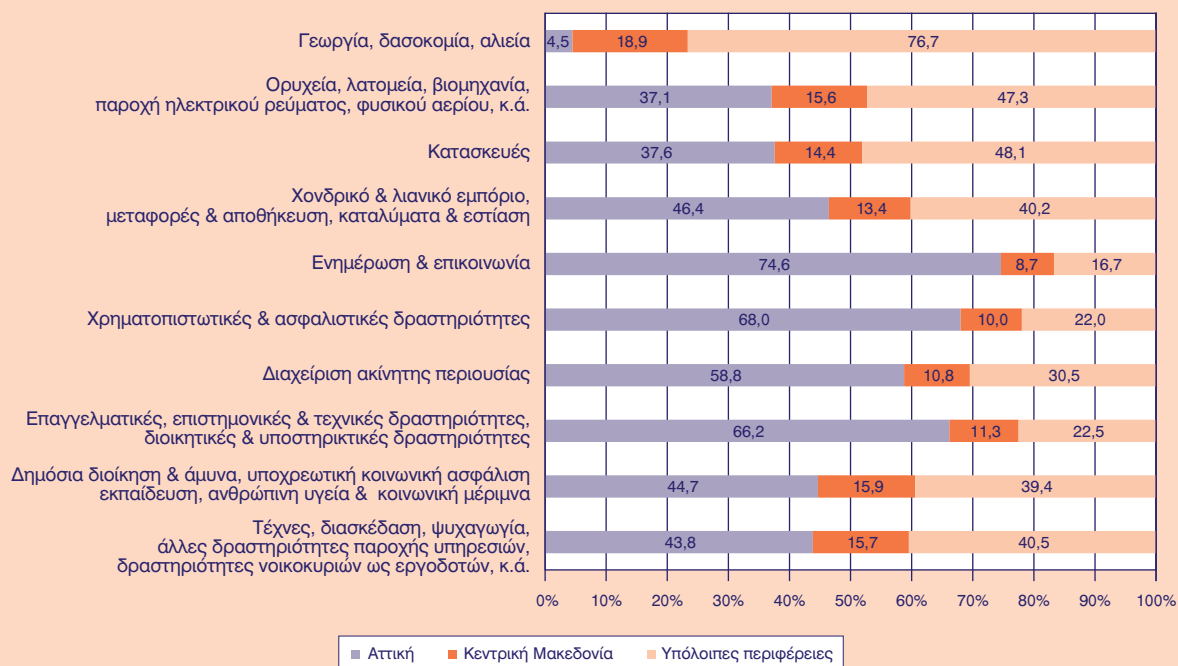
Δείκτης γεωγραφικής συγκέντρωσης Herfindahl στη βάση στοιχείων για την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (έτη 2000, 2008, 2017)

Πηγές: Περιφερειακοί Λογαριασμοί (ΕΛΣΤΑΤ), ίδιοι υπολογισμοί.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.5

Γεωγραφική κατανομή της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας των βασικών τομέων της οικονομίας: αναλογία Αττικής, Κεντρικής Μακεδονίας και αθροίσματος υπόλοιπων περιφερειών (%) (έτος 2017)

Πηγές: Περιφερειακοί Λογαριασμοί (ΕΛΣΤΑΤ), ίδιοι υπολογισμοί.

επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες και διαχείριση ακίνητης περιουσίας. Την ίδια εικόνα όσον αφορά τη γεωγραφική συγκέντρωση παρουσιάζουν και οι αντίστοιχες τιμές του δείκτη Herfindahl με βάση τα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών για την απασχόληση, ενώ, σε σχέση με την πορεία της γεωγραφικής συγκέντρωσης στον χρόνο, δεν φαίνεται να προκύπτουν ιδιαίτερες μεταβολές.

Η ως άνω εικόνα με βάση τον δείκτη Herfindahl αντανακλά τη συγκέντρωση υψηλής αναλογίας των παραγωγικών δραστηριοτήτων της χώρας στην περιφέρεια Αττικής, και τη σημαντική συγκέντρωση δραστηριοτήτων στην περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας. Στους τέσσερις τομείς που εμφανίζουν τις υψηλότερες τιμές του δείκτη, το μερίδιο της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας που συγκεντρώνεται στην Αττική κυμαίνεται από 58,8% για τον τομέα διαχείριση ακίνητης περιουσίας, στο 74,6% για τον τομέα ενημέρωση και επικοινωνία. Επιπλέον, και στους υπόλοιπους τομείς παραγωγής, με εξαίρεση τη γεωργία, δασοκομία και αλιεία, η περιφέρεια Αττικής συγκεντρώνει σημαντικά μερίδια στην παραγωγή, με την αναλογία της στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία να κυμαίνεται από 37,1% για τον τομέα της βιομηχανίας στο 46,4% για

τον τομέα χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και αποθήκευση, καταλύματα και εστίαση. Όσον αφορά τα αντίστοιχα μερίδια της περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία των βασικών τομέων της οικονομίας, αυτά διαμορφώνονται μεταξύ του 8,7% (ενημέρωση και επικοινωνία) και του 18,7% (γεωργία, δασοκομία, αλιεία).

Παρόμοια εικόνα για τη γεωγραφική συγκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων παρέχουν και τα στοιχεία των Περιφερειακών Λογαριασμών για την απασχόληση, με τη συγκέντρωση απασχολούμενων στην περιφέρεια Αττικής να εμφανίζεται ωστόσο στους περισσότερους τομείς λίγο χαμηλότερη σε σχέση με την αντίστοιχη συγκέντρωση σε όρους ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας. Ενδεικτικά, η αναλογία των περιφερειών Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας στην απασχόληση ανέρχεται στον τομέα της βιομηχανίας σε 39,0% και 17,8%, αντίστοιχα, στον τομέα χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και αποθήκευση, καταλύματα και εστίαση σε 39,1% και 16,3%, αντίστοιχα, και στις επαγγελματικές, επιστημονικές, τεχνικές, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες σε 54,4% και 15,4%, αντίστοιχα.

Σε λεπτομερέστερο επίπεδο κλαδικής ανάλυσης, τα στοιχεία των Στατιστικών Διάρθρωσης Επιχειρήσεων

καταδεικνύουν μεγάλες αποκλίσεις στη γεωγραφική συγκέντρωση μεταξύ των επιμέρους κλάδων παραγωγής, ακόμα και στις περιπτώσεις κλάδων που ανήκουν στον ίδιο τομέα.

Ειδικότερα, στον τομέα της *βιομηχανίας*, το συνολικό μερίδιο των περιφερειών Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας στους απασχολούμενους κυμαίνεται από 36,4%, στον κλάδο *βιομηχανία ξύλου, προϊόντα από ξύλο & φελλό, εκτός από έπιπλα*, σε 88,3% στην *παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων & σκευασμάτων*, ενώ στον σημαντικό κλάδο της *βιομηχανίας τροφίμων* το μερίδιο αυτό φθάνει το 54,2%.

Στον τομέα *χονδρικό και λιανικό εμπόριο, μεταφορές και αποθήκευση, καταλύματα και εστίαση*, ο κλάδος των *καταλυμάτων* παρουσιάζει σχετικά χαμηλή γεωγραφική συγκέντρωση, με το αντίστοιχο συνολικό μερίδιο των περιφερειών Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας στους απασχολούμενους να ανέρχεται στο 28,0%, ενώ οι κλάδοι της *εστίασης* και του *χονδρικού και λιανικού εμπορίου* παρουσιάζουν αρκετά υψηλό βαθμό συγκέντρωσης, με το μερίδιο των δύο περιφερειών να ανέρχεται σε 49,1% και 62,6%, αντίστοιχα. Παράλληλα, στον ίδιο τομέα, υψηλή συγκέντρωση παρατηρείται και στις *μεταφορές και αποθήκευση*, με την αναλογία των δύο περιφερειών να ανέρχεται σε 58,6%, 76,2% και 86,6%, στην περίπτωση των κλάδων *χερσαίες, πλωτές και αεροπορικές μεταφορές*, αντίστοιχα, και σε 84,7% και 66,9% στην περίπτωση των κλάδων *αποθήκευση και ταχυδρομικές και ταχυμεταφορικές δραστηριότητες*, αντίστοιχα.

Το υψηλό μερίδιο της Αττικής και δευτερευόντως της Κεντρικής Μακεδονίας στην οικονομική δραστηριότητα παρατηρείται στην πλειονότητα των επιχειρηματικών κλάδων της οικονομίας, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που σχετίζονται με τις επαγγελματικές, επιστημονικές, και τεχνικές δραστηριότητες, αλλά και με την ψυχαγωγία. Ενδεικτικά, το συνολικό μερίδιο των περιφερειών Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας στους απασχολούμενους ανέρχεται στο 66,3% για τις *νομικές και λογιστικές δραστηριότητες*, στο 62,0% για τις *δραστηριότητες αρχιτεκτόνων και μηχανικών*, στο 87,0% για τις *εκδοτικές δραστηριότητες* και στο 91,3% για τον κλάδο *παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο και τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεων και μουσικών εκδόσεων*.

Σημειώνεται ότι παρόμοια εικόνα σε σχέση με τη γεωγραφική συγκέντρωση των δραστηριοτήτων του επιχειρηματικού τομέα παρουσιάζουν και τα στοιχεία των Στατιστικών Διάρθρωσης Επιχειρήσεων για τον αριθμό των επιχειρήσεων και τους μισθούς και τα ημερομίσθια σε αυτές.

4.2.5. Συζήτηση

Όπως προαναφέρθηκε, η πανδημία επηρεάζει σχεδόν όλο το φάσμα των παραγωγικών δραστηριοτήτων, αλλά πλήττει πιο άμεσα και με μεγαλύτερη ένταση κλάδους της οικονομίας όπως τα καταλύματα, η εστίαση, οι μεταφορές, το λιανικό εμπόριο και οι υπηρεσίες που σχετίζονται με την αναψυχή. Σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, οι κλάδοι αυτοί συγκεντρώνουν σημαντικό μερίδιο της οικονομικής δραστηριότητας σε όλες τις περιφέρειες της χώρας, αλλά πολύ περισσότερο στις περιφέρειες που εξειδικεύονται στον τουρισμό, δηλαδή στο Νότιο Αιγαίο, τα Ιόνια Νησιά, την Κρήτη, και σε μικρότερο βαθμό το Βόρειο Αιγαίο. Το υψηλό μερίδιο του κλάδου των καταλυμάτων στον επιχειρηματικό τομέα των περιφερειών αυτών, και η άμεση σύνδεση άλλων παραγωγικών δραστηριοτήτων τους με τον τουρισμό, τείνει να καθιστά τις περιφέρειες αυτές περισσότερο ευάλωτες στις συνέπειες της πανδημίας, σε σχέση π.χ. με περιοχές που εξειδικεύονται στον τομέα της βιομηχανίας.

Σημασία, βεβαίως, για την έκταση των επιπτώσεων της πανδημίας σε περιφερειακό επίπεδο δεν έχει μόνο η αναλογία των πιο ευάλωτων κλάδων στην οικονομική δραστηριότητα μίας περιφέρειας, αλλά και ο βαθμός στον οποίο οι κλάδοι που πλήττονται περισσότερο συγκεντρώνουν μεγάλο μερίδιο των δραστηριοτήτων τους σε μεμονωμένες περιφέρειες. Στον κλάδο των καταλυμάτων, η οικονομική δραστηριότητα παρουσιάζει χαμηλό βαθμό συγκέντρωσης, και επομένως οι επιπτώσεις της πανδημίας διασπείρονται ανά την επικράτεια. Στην πλειονότητα των υπολοίπων κλάδων του επιχειρηματικού τομέα, συμπεριλαμβανομένου του εμπορίου και των μεταφορών, μεγάλο μερίδιο της οικονομικής δραστηριότητας συγκεντρώνεται στην περιφέρεια Αττικής, με πρόσθετο σημαντικό μερίδιο να συγκεντρώνεται στην περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι ιδιαίτερα η πρωτεύουσα και σε μικρότερο βαθμό η συμπρωτεύουσα της χώρας και οι γύρω περιοχές τους θα φέρουν σημαντικό μερίδιο του βάρους των επιπτώσεων της πανδημίας.

Όσο και αν τα ανωτέρω συμπεράσματα είναι εν πολλοίς αναμενόμενα, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη σημασία του τουρισμού για τις νησιωτικές οικονομίες της χώρας, η ποσοτική αποτύπωση της εξειδίκευσης και συγκέντρωσης σε περιφερειακό επίπεδο βοηθά σε μία πιο ολοκληρωμένη αποτίμηση της ετερογένειας στην οικονομική δραστηριότητα των περιφερειών. Η αποτίμηση αυτή μπορεί να έχει χρησιμότητα τόσο βραχυχρόνια, όπως κατά την τρέχουσα συγκυρία κατά την οποία η οικονομική πολιτική εστιάζει σε μέτρα αντιμετώπισης των συνεπειών της πανδημίας,

όσο και μακροχρονιότερα, στο πλαίσιο του αναπτυξιακού σχεδιασμού σε περιφερειακό επίπεδο. Σε γενικές γραμμές, ακόμα και αν τα ειδικότερα χαρακτηριστικά και πλεονεκτήματα κάθε περιφέρειας ωθούν τις επιχειρήσεις της να δραστηριοποιούνται σε συγκεκριμένους τομείς εξειδίκευσης, η προσπάθεια για παράλληλη ανάπτυξη και άλλων δραστηριοτήτων μπορεί να συμβάλει σε μία, κατά το δυνατόν, πιο ισορροπημένη κλαδική διάρθρωση της παραγωγικής δραστηριότητας, αρχικά σε περιφερειακό και εν τέλει σε εθνικό επίπεδο. Όπως προκύπτει με βάση τα δεδομένα για τη γεωγραφική συγκέντρωση, οι

δραστηριότητες του πρωτογενούς τομέα, του τουρισμού, αλλά και πολλών κλάδων της βιομηχανίας, παρουσιάζουν ήδη σημαντική διασπορά ανά την επικράτεια, γεγονός που καταδεικνύει τη δυνατότητά τους να αναπτύσσονται παράλληλα με άλλες δραστηριότητες. Η ανάπτυξη ενός φάσματος τέτοιων δραστηριοτήτων σε περιφέρειες που παρουσιάζουν υψηλή εξειδίκευση (π.χ. η ανάπτυξη αγροτικών ή ήπιων μεταποιητικών δραστηριοτήτων σε περιοχές που επί του παρόντος βασίζονται κυρίως στον τουρισμό) μπορεί να συμβάλει στην ανθεκτικότητα της οικονομίας σε περιόδους κρίσης.

4.3. Εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων¹

Αθανάσιος Χύμης

4.3.1. Το εξωτερικό εμπόριο γενικά

Το 2019 το σύνολο των εισαγωγών αγαθών σημείωσε μικρή αύξηση 0,9% στα €55,68 δις (Πίνακας 4.3.1). Δεδομένου ότι οι εισαγωγές προϊόντων πετρελαίου μειώθηκαν κατά 6,1% στα €15,01 δις, οι συνολικές εισαγωγές των υπολοίπων αγαθών (πλην πετρελαιο-

ειδών) αυξήθηκαν κατά 3% στα 40,67 δις. Αντίστοιχα, το σύνολο των εξαγωγών αυξήθηκε κατά 1,2% στα €33,85 δις. Αφαιρώντας από αυτές τις εξαγωγές πετρελαιοειδών, οι οποίες σημείωσαν πτώση κατά 7,1% στα €10,68 δις, οι εξαγωγές των υπολοίπων προϊόντων σημείωσαν αύξηση κατά 5,5% στα 23,17 δις.

Όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 4.3.1, την τελευταία δεκαετία οι εξαγωγές πετρελαιοειδών έχουν αυξηθεί σημαντικά και συνετέλεσαν στην αύξηση των συνολικών εξαγωγών αγαθών σε επίπεδα άνω των €25 δις. Αυτό είναι φυσικά καλό για τη βιομηχανία διύλισης πετρελαίου που έχει αναπτυχθεί έντονα, θα πρέπει όμως να βρει μιμητές και στις υπόλοιπες βιομηχανίες της χώρας για να καταφέρει η ελληνική

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3.1 Συνολικό εμπόριο και εμπόριο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων (σε δις €)

	2008	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019	% Μεταβολή 2018-2019
Εισαγωγές									
Σύνολο εισαγωγών	60,72	48,09	48,45	42,60	44,09	50,26	55,19	55,68	0,9
Πετρελαιοειδών	12,12	7,19	18,24	11,36	9,74	12,21	15,99	15,01	-6,1
Σύνολο πλην πετρελαιοειδών	48,60	40,90	30,21	31,24	34,34	38,05	39,20	40,67	3,0
Αγροδιατροφικών προϊόντων	7,05	6,40	6,34	6,31	6,62	7,00	7,05	7,31	3,8
Ποσοστό αγροδιατροφικών %	14,5	15,6	21,0	20,2	19,3	18,3	18,0	18,0	
Εξαγωγές									
Σύνολο εξαγωγών	17,36	14,39	27,38	25,50	25,44	28,83	33,46	33,85	1,2
Πετρελαιοειδών	1,90	1,36	10,65	7,60	6,91	8,97	11,48	10,68	-7,1
Σύνολο πλην πετρελαιοειδών	15,46	13,03	16,73	17,90	18,53	19,86	21,97	23,17	5,5
Αγροδιατροφικών προϊόντων	4,01	4,00	5,24	5,72	6,14	6,10	6,49	6,56	1,0
Ποσοστό αγροδιατροφικών %	25,9	30,7	31,3	31,9	33,1	30,7	29,6	28,3	
Έλλειμμα									
Συνολικό έλλειμμα	43,36	33,69	21,07	17,10	18,65	21,43	21,73	21,84	0,5
Άνευ πετρελαιοειδών	33,14	27,87	13,48	13,34	15,81	18,18	17,23	17,50	1,6
Αγροδιατροφικών	3,04	2,40	1,09	0,60	0,49	0,90	0,55	0,76	36,8

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

1. Ως αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα, βάσει της ταξινόμησης του Υπ. Αγροτικής Ανάπτυξης η οποία είναι σύμφωνη με την Τυποποιημένη Ταξινόμηση Διεθνούς Εμπορίου (ΤΤΔΕ)-(SITC, Standard International Trade Classification) του ΟΟΣΑ, θεωρούνται τα εξής με τους ακόλουθους κωδικούς: 0 (αγροτικά προϊόντα), 1 (ποτά-καπνός), 21 (δέρματα), 22 (ελαιώδεις σπόροι), 231 (καουτσούκ), 24 (ξύλεια), 261-265 & 268 (φυσικές υφαντικές ίνες), 29 (γεωργικές πρώτες ύλες), 4 (λίπη-έλαια), 59211/12 (άμυλα σίτου-καλαμποκιού). Για λόγους συντομίας εντός του κειμένου τα αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα αναφέρονται και ως αγροδιατροφικά προϊόντα.

οικονομία να έχει την αναγκαία αύξηση παραγωγής, η οποία θα επιφέρει μεγέθυνση της οικονομίας και θα έχει ως αποτέλεσμα την σημαντική αύξηση των εξαγωγών. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρόμοιες περιφερειακές οικονομίες, όπως της Πορτογαλίας, έχουν αυξήσει τις εξαγωγές τους σε επίπεδα άνω του 35% του ΑΕΠ τους, όταν οι εξαγωγές αγαθών της Ελλάδος δεν υπερβαίνουν το 20% του ΑΕΠ.

Κατόπιν των ανωτέρω εξελίξεων, το συνολικό έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου το 2019 αυξήθηκε κατά 0,5% στα €21,84 δις, ενώ το έλλειμμα χωρίς τα πετρελαιοειδή κατά 1,6% στα €17,5 δις. Ο λόγος που αφαιρούμε τα πετρελαιοειδή από το συνολικό εμπόριο προϊόντων είναι διότι, αφενός, ως προϊόντα έχουν μεγάλη μεταβλητότητα στις τιμές από έτος σε έτος και, αφετέρου, έχουμε καθαρότερη εικόνα του εμπορίου των υπολοίπων αγαθών δεδομένου ότι οι συναλλαγές πετρελαιοειδών αποτελούν περίπου το 30% του συνολικού εμπορίου αγαθών.

4.3.2. Εμπόριο των αγροδιατροφικών προϊόντων

Όσον αφορά τα αγροδιατροφικά προϊόντα (αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα), από τον Πίνακα 4.3.1 φαίνεται ότι οι εισαγωγές αυξήθηκαν κατά 3,8% φθάνοντας σε ύψος τα €7,31 δις, σημειώνοντας νέο ιστορικό υψηλό και ξεπερνώντας για πρώτη φορά σε αξία το ύψος των εισαγωγών του 2008. Οι εξαγωγές αυξήθηκαν κατά 1,0%, στα €6,56 δις, που αποτελεί επίσης νέο ιστορικό υψηλό. Κατά συνέπεια, το έλλειμμα διευρύνθηκε κατά 36,8%, στα €758 εκατ., μειωμένο σημαντικά από το ιστορικά υψηλό επίπεδο των €3 δις που βρισκόταν το 2008, αλλά η ελληνική αγροτική οικονομία έχει ακόμα σημαντικά περιθώρια βελτίωσης και ανάπτυξης, έτσι ώστε να μετατρέψει το εμπορικό ισοζύγιο αγροδιατροφικών προϊόντων σε πλεονασματικό.

Έχει αναφερθεί και σε προηγούμενα άρθρα τούτης της στήλης ότι τα αγροδιατροφικά προϊόντα, ως προϊόντα ανάγκης, παρουσίασαν περιορισμένη μείωση στις εισαγωγές σε σχέση με τα υπόλοιπα προϊόντα που μπορούν να χαρακτηριστούν και προϊόντα πολυτελείας (π.χ. αυτοκίνητα, κλπ.). Συγκεκριμένα, την περίοδο 2008-2012 η αθροιστική μείωση στις εισαγωγές αγροδιατροφικών προϊόντων έφθασε το 10% (από €7,05 στα €6,34 δις), όταν η αντίστοιχη μείωση στις εισαγωγές των υπολοίπων αγαθών έφθασε το 37,8% (από €48,60 στα €30,21 δις). Επιπλέον, τα αγροδιατροφικά προϊόντα αύξησαν σημαντικά τις εξαγωγές τους μέσα στην κρίση (άνω του 50%), περιορίζοντας κατά πολύ το αντίστοιχο εμπορικό έλλειμμα.

Ο αγροδιατροφικός τομέας όχι μόνο άντεξε μέσα στην οικονομική κρίση της τελευταίας δεκαετίας αλλά και ήταν από τους ταχύτερα αναπτυσσόμενους εξα-

γωγικά. Όπως δείχνει και ο Πίνακας 4.3.1, μέχρι και το 2015 οι εξαγωγές αγροδιατροφικών προϊόντων είχαν ήδη αυξηθεί κατά 43% σε σχέση με το 2009, οπότε και σημειώθηκε το χαμηλότερο επίπεδο εξαγωγών των αγροδιατροφικών. Αντίθετα, οι εξαγωγές των υπολοίπων αγαθών (πλην πετρελαιοειδών) μέχρι και το 2015 είχαν σημειώσει αύξηση κατά 37% σε σχέση με το χαμηλότερο επίπεδό τους το 2009. Μετά το 2015 όμως οι εξαγωγές των υπολοίπων προϊόντων ανακάμπτουν μεγεθυνόμενες με ρυθμούς μεγαλύτερους από τους αντίστοιχους των αγροδιατροφικών.

Είναι σαφές ότι, εξερχόμενοι από την κρίση και επιτυγχάνοντας πλέον θετικούς ρυθμούς μεταβολής του ΑΕΠ, το εμπορικό έλλειμμα αναμένεται να διευρυνθεί, αφού οι εισαγωγές βιομηχανικών προϊόντων, που περιορίστηκαν κατά πολύ μέσα στην κρίση, αναμένεται να έχουν αύξηση μεγαλύτερη από αυτή των αγροδιατροφικών. Αυτός είναι και ένας σημαντικός λόγος που η ελληνική βιομηχανία (συμπεριλαμβανομένων της αγροτικής παραγωγής και της μεταποίησης) θα πρέπει να εντείνουν την παραγωγή ώστε να περιορίσουν όσο το δυνατόν την αναμενόμενη αύξηση του εμπορικού ελλείμματος που συντελείται τα τελευταία χρόνια (Πίνακας 4.3.1). Φυσικά, οι εξελίξεις μέσα στο 2020 θα έχουν αρκετές ανατροπές λόγω της οικονομικής κρίσης που αναμένεται να επιφέρει η υγειονομική κρίση του νέου κορωνοϊού.

4.3.3. Διάρθρωση του εμπορίου αγροτικών προϊόντων και τροφίμων

Την περασμένη χρονιά, 2019, οι εισαγωγές αγροδιατροφικών προϊόντων σημείωσαν αύξηση 3,8% και ξεπέρασαν για πρώτη φορά το ιστορικά υψηλό επίπεδο των €7,05 δις του 2008, αγγίζοντας τα €7,31 δις. Μια ενδιαφέρουσα αλλαγή έγινε στη διάρθρωση των εισαγωγών, όπου η αξία εισαγωγών των οπωροκηπευτικών ξεπέρασε για πρώτη φορά (τουλάχιστον τις τελευταίες δεκαετίες) την αξία εισαγωγών των γαλακτοκομικών, τα οποία ήταν συνεχώς στη δεύτερη θέση μετά τις εισαγωγές προϊόντων κρέατος και ζώωντων ζώων (Πίνακας 4.3.2). Φυσικά, αυτό δεν αλλάζει το γεγονός ότι οι εισαγωγές προϊόντων κτηνοτροφικής προέλευσης (κρέας και γαλακτοκομικά) μαζί αποτελούν περίπου το 30% των συνολικών εισαγωγών αγροδιατροφικών προϊόντων.

Γενικά, οι περισσότερες κατηγορίες προϊόντων παρουσίασαν μικρή αύξηση της αξίας των εισαγωγών, με τη μεγαλύτερη (ποσοστιαία) να αφορά τα οπωροκηπευτικά και τα ποτά. Ελάχιστες κατηγορίες όπως ο καπνός, τα έλαια και τα δέρματα σημείωσαν μείωση στην αξία των εισαγωγών. Αξίζει να αναφερθεί ότι, σε αρκετές περιπτώσεις όπου παρατηρείται αύξηση της

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3.2 Διάρθρωση των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων & τροφίμων (σε εκατ. €)

	2008		2010		2012		2014		2016		2018		2019	
	Εκ. €	%	Εκ. €	%	Εκ. €	%	Εκ. €	%	Εκ. €	%	Εκ. €	%	Εκ. €	%
Κρέας ^α	1.211	17,2	1.160	18,4	1.199	18,9	1.162	17,9	1.150	17,4	1.242	17,6	1.322	18,1
Οπωροκηπευτικά	786	11,1	672	10,7	635	10,0	663	10,2	748	11,3	827	11,7	900	12,3
Γαλακτοκομικά	808	11,5	770	12,2	772	12,2	842	13,0	749	11,3	829	11,8	857	11,7
Δημητριακά	681	9,7	541	8,6	560	8,8	532	8,2	615	9,3	682	9,7	707	9,7
Αλιεύματα	428	6,1	384	6,1	373	5,9	378	5,8	432	6,5	521	7,4	540	7,4
Ζωοτροφές	406	5,8	371	5,9	345	5,4	403	6,2	423	6,4	462	6,6	487	6,7
Καφές, τσάι, κλπ.	365	5,2	376	6,0	411	6,5	442	6,8	547	8,3	453	6,4	470	6,4
Είδη διατροφής	344	4,9	356	5,7	333	5,3	367	5,7	354	5,3	358	5,1	374	5,1
Ποτά	436	6,2	370	5,9	267	4,2	248	3,8	281	4,2	309	4,4	328	4,5
Καπνός	335	4,7	310	4,9	234	3,7	236	3,6	323	4,9	347	4,9	327	4,5
Έλαια	290	4,1	232	3,7	286	4,5	274	4,2	244	3,7	256	3,6	226	3,1
Ελαιώδεις σπόροι	224	3,2	173	2,7	219	3,5	220	3,4	193	2,9	202	2,9	204	2,8
Σάκχαρα	225	3,2	220	3,5	295	4,7	227	3,5	231	3,5	196	2,8	203	2,8
Ξυλεία	262	3,7	148	2,3	128	2,0	118	1,8	135	2,0	140	2,0	147	2,0
Ακατέργαστες ύλες	130	1,8	111	1,8	111	1,8	121	1,9	132	2,0	140	2,0	140	1,9
Δορές	93	1,3	76	1,2	146	2,3	116	1,8	46	0,7	62	0,9	56	0,8
Σύνολο	7.054^β		6.299		6.335		6.488		6.621		7.047		7.313	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

α. Περιλαμβάνονται ζώα ζώα και προϊόντα κρέατος.

β. Το άθροισμα των επιμέρους προϊόντων πιθανώς να μην ισούται με το Σύνολο, διότι δεν περιλαμβάνονται κάποιες κατηγορίες με ελάχιστα ποσά όπως βαμβάκι, καουτσούκ, λοιπές φυτικές ίνες, μαλλί και γιούτα.

αξίας των εισαγωγών, αυτή οφείλεται σε αύξηση της κατά μονάδα τιμής των προϊόντων της συγκεκριμένης κατηγορίας, δεδομένου ότι οι εισαγόμενες ποσότητες μειώθηκαν. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις των προϊόντων κρέατος, γαλακτοκομικών, σακχάρων, καφέ, ελαιωδών σπόρων και ακατέργαστων υλών. Αντίθετα, μείωση στις κατά μονάδα τιμές παρατηρήθηκε στις κατηγορίες των αλιευμάτων, ζωοτροφών, ποτών και ελαίων.

Όσον αφορά τις εξαγωγές (Πίνακας 4.3.3), ξεχωρίζει η σημαντική αύξηση της αξίας των εξαγωγών βάμβακος (55%) σε σχέση με το 2018 και η μείωση της αξίας των εξαγωγών ελαίων (βασικά ελαιολάδου) κατά 40%, λόγω της μειωμένης παραγωγής ελαιολάδου που ακολούθησε μια διετία πολύ υψηλής παραγωγής και αντίστοιχα υψηλών εξαγωγών. Τα οπωροκηπευτικά συνεχίζουν την ανοδική τους πορεία και αυξάνουν περαιτέρω το μερίδιό τους επί των εξαγωγών

αγροδιατροφικών (33,2%), ενώ συνεχίζεται επίσης η πολύ καλή πορεία των γαλακτοκομικών (κυρίως φέτα και, δευτερευόντως, γιαούρτι), τα οποία εκτόπισαν το 2019 τα αλιεύματα από τη δεύτερη θέση, αποσπώντας μεγαλύτερο μερίδιο στις συνολικές εξαγωγές αγροδιατροφικών με 10,8%.

Τα αλιεύματα, αν και αύξησαν τις εξαγόμενες ποσότητες το 2019, η ελαφρά μείωση των κατά μονάδα τιμών αυτών οδήγησε τελικά σε οριακή μείωση της αξίας εξαγωγών. Παρόμοια μείωση τιμών που οδήγησε είτε σε μειωμένη αξία εξαγωγών είτε σε αναλογικά μικρότερη αύξηση σε σχέση με την αύξηση των εξαγομένων ποσοτήτων σημειώθηκε στα γαλακτοκομικά, βαμβάκι, έλαια, καφέ, ποτά, ελαιώδεις σπόρους, ακατέργαστες ύλες και δέρματα. Αντίθετα, αύξηση στις κατά μονάδα τιμές οι οποίες εξουδετέρωσαν πλήρως ή εν μέρει την όποια μείωση των εξαγομένων ποσοτήτων ή ενίσχυσαν την αύξησή τους παρατηρήθηκαν σε

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3.3 Διάρθρωση των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων & τροφίμων (σε εκατ. €)

	2008		2010		2012		2014		2016		2018		2019	
	Εκ. €	%	Εκ. €	%	Εκ. €	%	Εκ. €	%	Εκ. €	%	Εκ. €	%	Εκ. €	%
Οπωροκηπευτικά	1.346	33,6	1.485	33,7	1.771	33,8	1.826	35,3	1.966	32,0	2.086	32,1	2.175	33,2
Γαλακτοκομικά	275	6,9	301	6,8	372	7,1	483	9,3	593	9,7	672	10,3	705	10,8
Αλιεύματα	449	11,2	541	12,3	613	11,7	556	10,7	661	10,8	689	10,6	684	10,4
Βαμβάκι	236	5,9	391	8,9	442	8,4	310	6,0	316	5,1	342	5,3	530	8,1
Καπνός	416	10,4	374	8,5	428	8,2	386	7,5	524	8,5	489	7,5	508	7,7
Δημητριακά	315	7,9	292	6,6	330	6,3	338	6,5	421	6,9	402	6,2	422	6,4
Έλαια	333	8,3	287	6,5	393	7,5	322	6,2	674	11,0	704	10,8	421	6,4
Είδη διατροφής	124	3,1	161	3,7	191	3,6	221	4,3	253	4,1	307	4,7	338	5,2
Ποτά	163	4,1	166	3,8	202	3,9	198	3,8	205	3,3	223	3,4	229	3,5
Κρέας ^α	76	1,9	67	1,5	78	1,5	84	1,6	95	1,5	125	1,9	145	2,2
Ζωοτροφές	51	1,3	41	0,9	47	0,9	58	1,1	58	0,9	80	1,2	88	1,3
Καφές, τσάι, κλπ.	30	0,7	34	0,8	54	1,0	60	1,2	86	1,4	80	1,2	86	1,3
Ελαιώδεις σπόροι	76	1,9	64	1,5	78	1,5	86	1,7	81	1,3	76	1,2	76	1,2
Σάκχαρα	54	1,3	129	2,9	119	2,3	71	1,4	91	1,5	91	1,4	76	1,2
Δορές	38	0,9	40	0,9	80	1,5	64	1,2	69	1,1	63	1,0	56	0,9
Ακατέργαστες ύλες	18	0,4	20	0,5	30	0,6	34	0,7	35	0,6	51	0,8	54	0,8
Ξυλεία	9	0,2	7	0,2	8	0,2	10	0,2	6	0,1	11	0,2	13	0,2
Σύνολο	4.011^β		4.406		5.415		5.176		6.136		6.493		6.555	

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΛΣΤΑΤ.

α. Περιλαμβάνονται ζώα ζώα και προϊόντα κρέατος.

β. Το άθροισμα των επιμέρους προϊόντων πιθανώς να μην ισούται με το Σύνολο, διότι δεν περιλαμβάνονται κάποιες κατηγορίες με ελάχιστα ποσά όπως μαλλί, καουτσούκ, λοιπές φυτικές ίνες και γιούτα.

δημητριακά, οπωροκηπευτικά, ζωοτροφές, είδη διατροφής, καπνό, προϊόντα κρέατος και ξυλεία.

4.3.4. Συμπεράσματα

Το 2019 ήταν μια σχετικά καλή χρονιά για το εξωτερικό εμπόριο συνολικά, αλλά όχι εξίσου καλή και για το εμπόριο αγροδιατροφικών προϊόντων των οποίων οι εισαγωγές ενισχύθηκαν με ρυθμό 3,8% έναντι μόλις 1,0% των εξαγωγών, με αποτέλεσμα τη διεύρυνση κατά 36,8% του αντίστοιχου εμπορικού ελλείμματος. Σε παλαιότερο άρθρο της παρούσας στήλης, όταν το έλλειμμα αγροτικών προϊόντων και τροφίμων είχε μειωθεί στο περίπου μισό δις ευρώ, είχε σημειωθεί ότι θα έχει ενδιαφέρον να δούμε εάν μπορεί να μειωθεί και σε χαμηλότερα επίπεδα ή ακόμα και να μετατρα-

πεί σε πλεόνασμα, όπως συμβαίνει στις περισσότερες οικονομίες οι οποίες, όπως η ελληνική, χαρακτηρίζονται από ανεπτυγμένο αγροτικό τομέα.

Προς το παρόν αυτό φαίνεται να μην επιτυγχάνεται και το έλλειμμα του αγροδιατροφικού εμπορικού ισοζυγίου κυμαίνεται τα τελευταία χρόνια μεταξύ €0,5 και €1 δις. Σε έναν βαθμό η διακύμανση αυτή οφείλεται στο ύψος των εξαγωγών ελαιολάδου το οποίο, ως γνωστόν, χαρακτηρίζεται από σημαντική μεταβλητότητα λόγω των αυξομειώσεων στην παραγωγή από έτος σε έτος. Εάν, όπως έχει επανειλημμένως τονιστεί, η αλυσίδα παραγωγής και μεταποίησης ελαιολάδου οργανωθεί καλύτερα, θα έχει τη δυνατότητα όχι μόνο να περιορίσει τη μεταβλητότητα αυτή αλλά και να επιτύχει σημαντικά υψηλότερη αξία μέσω υψηλότερων τιμών κατά μονάδα εξαγομένων ποσοτήτων.

Τέλος, όπως έχει επίσης επανειλημμένως τονιστεί, σημαντική επίπτωση στη μετατροπή του ελλείματος σε πλεόνασμα μπορεί να παίξει ο κλάδος της κτηνοτροφίας. Τα προϊόντα κρέατος είναι η κατηγορία με το μεγαλύτερο έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο αγροδιατροφικών προϊόντων, σχεδόν €1,2 δις. Η έστω και μικρή αλλά σταθερή αύξηση που παρουσιάζουν τα

τελευταία χρόνια οι εξαγωγές προϊόντων κρέατος (και ζώντων ζώων) αποτιμάται θετικά, όμως παραμένει ανεπαρκής. Εάν η μικρή αυτή αύξηση επιταχυνθεί, σε συνδυασμό και με τη βελτίωση της οργάνωσης της μεταποίησης του ελαιολάδου, είναι ζήτημα χρόνου η εκμνηδένιση του ελλείματος στο εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων.

Η εξέλιξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην μεταποίηση και την παροχή ενέργειας ανά την Ευρωπαϊκή Ένωση από το 2007 έως το 2016

Πρόδρομος Προδρομίδης*,

σε συνεργασία με τους

Κωνσταντίνο Μπακρή,

Χριστόφορο Μαλακατέ, Φώτιο Μέρμυγκα,

Αθηνά-Νικολέττα Νικολάου,

Ευαγγελία Παπαδοπούλου,

Παναγιώτη Παύλου,**

Εμμανουήλ Σκοτώρη***

Αναλύεται η εξέλιξη τεσσάρων μέτρων επιχειρηματικής δραστηριότητας στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ανά υποκλάδο της μεταποίησης, καθώς και στην παροχή ενέργειας, από το 2007 έως το 2016. Τα τέσσερα μέτρα είναι: (α) ο αριθμός των επιχειρήσεων (N), (β) ο αριθμός των εργαζομένων (L), (γ) η παραγωγικότητα της εργασίας (Q/L), (δ) ένας δείκτης κερδοφορίας. Μέσω οικονομετρικών παλινδρομήσεων απομονώνονται οι μακροχρόνιες τάσεις από τα αυτόνομα και μεσοχρόνια στοιχεία. Από τις εκτιμήσεις των τάσεων διαπιστώνεται μεταξύ άλλων ότι: (i) Σε 16 από τις 25 δραστηριότητες και σε 22 από τις 28 χώρες, γενικώς, επικράτησαν πτωτικές τάσεις στην Q/L και στις υπόλοιπες δραστηριότητες ή χώρες άλλες τάσεις με μικρότερη συχνότητα. (ii) Σε 15 από τις 28 χώρες ο αριθμός των υποκλάδων που τα N και L εμφάνιζαν

παρεμφερείς τάσεις υπερέβαινε τον αριθμό των κλάδων που συνέβη το αντίθετο. (iii) Η πολύ επιθυμητή κατάσταση ανοδικής τάσεως σε αμφότερα τα L και Q/L σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο ήταν μάλλον σπάνια: εμφανίστηκε στο 5-6% όλων των περιπτώσεων. (iv) Σε ορισμένους κλάδους υπήρξε γενικευμένη πτωτική ή μικτή τάση ενός ή περισσοτέρων μέτρων. Η λεπτομερής εξέταση των εξαιρέσεων, καθώς και των περιπτώσεων υπό το στοιχείο (iii) ενδέχεται να αποκαλύψει χρήσιμα στοιχεία που ίσως μπορούν να μεταφτευτούν σε άλλες χώρες ή κλάδους.

Λέξεις κλειδιά: τάση, παροχή ενέργειας και μεταποίηση, αριθμός επιχειρήσεων και απασχόληση, παραγωγικότητα, κερδοφορία.

Ταξινόμηση JEL: C23, J21, J24, L60, L94, M20

1. Εισαγωγή

Ενόψει μιας νέας δύσκολης οικονομικής και κοινωνικής συγκυρίας σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, το ενδιαφέρον στρέφεται στις επιχειρήσεις, τις καταστάσεις που αντιμετωπίζουν και ίσως αντιμετωπίσουν, καθώς και τις τάσεις που διεγράφησαν το προηγούμενο διάστημα. Στις σελίδες που ακολουθούν εξετάζεται η εξέλιξη, κατά την δεκαετία 2007-2016, τεσσάρων μέτρων επιχειρηματικής δραστηριότητας σε υποκλαδικό επίπεδο –συνολικά 25 δραστηριότητες (βλ. Πίνακα 1)– στην μεταποίηση και την παροχή ενέργειας στις 28 εθνικές οικονομίες (τα 28 κράτη-μέλη) της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ-28). (Βλ. Πίνακα 2.)

Τα τέσσερα μέτρα είναι: (α) ο αριθμός των επιχειρήσεων (N), (β) ο αριθμός των εργαζομένων (L), (γ) η μέση προστιθέμενη αξία ανά απασχολούμενο (ως δείκτης παραγωγικότητας της εργασίας) (Q/L) και (δ) ο λόγος του ακαθαρίστου λειτουργικού κέρδους προς τον κύκλο εργασιών (ως δείκτης κερδοφορίας) (Π). Από κοινού σκιαγραφούν τόσο την υποκλαδική δομή

* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ). E-mail: pjprodr@kepe.gr

** Φοιτητές του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών.

*** Φοιτητής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ασκούμενος στο ΚΕΠΕ.

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Οι οικονομικές δραστηριότητες ανά διψήφιο κωδικό ΣΤΑΚΟΔ

- 10 Βιομηχανία τροφίμων
- 11 Ποτοποιία
- 12 Παραγωγή προϊόντων καπνού
- 13 Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών
- 14 Κατασκευή ειδών ένδυσης
- 15 Βιομηχανία δέρματος και δερματίνων ειδών
- 16 Βιομηχανία ξύλου, κατασκευή προϊόντων (πλην επίπλων) από ξύλο και φελλό, καθώς και ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής
- 17 Χαρτοποιία, κατασκευή χαρτίνων προϊόντων
- 18 Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων
- 19 Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου
- 20 Παραγωγή χημικών ουσιών και προϊόντων
- 21 Παραγωγή βασικών φαρμακευτικών προϊόντων και φαρμακευτικών σκευασμάτων
- 22 Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες
- 23 Παραγωγή άλλων μη μεταλλικών ορυκτών προϊόντων
- 24 Παραγωγή βασικών μετάλλων
- 25 Κατασκευή μεταλλικών προϊόντων (πλην μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού)
- 26 Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων
- 27 Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού
- 28 Κατασκευή μηχανημάτων και ειδών εξοπλισμού που δεν καταχωρούνται αλλού
- 29 Κατασκευή μηχανοκινήτων, ρυμουλκουμένων και ημιρυμουλκουμένων οχημάτων
- 30 Κατασκευή λοιπού εξοπλισμού μεταφορών
- 31 Κατασκευή επίπλων
- 32 Άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες
- 33 Επισκευή και εγκατάσταση μηχανημάτων και εξοπλισμού
- 35 Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού

Πηγή: Η στατιστική ταξινόμηση οικονομικών δραστηριοτήτων (ΣΤΑΚΟΔ) του 2008 είναι μια συστηματική ονοματολογία αγαθών και υπηρεσιών η οποία φτάνει σε πολύ αναλυτικό (τετραψήφιο) επίπεδο. Συνιστά μετάφραση της αναθεωρημένης στατιστικής ταξινόμησης οικονομικών δραστηριοτήτων (NACE) της Ευρωπαϊκής Ένωσης του ιδίου έτους.

όσο και βασικά χαρακτηριστικά του ανταγωνισμού και της αποδόσεως και επιδόσεως των επιχειρήσεων. Υπό αυτό το πρίσμα, το άρθρο παρέχει μια ευρεία οπτική της καταστάσεως και, ιδίως, των τάσεων που διαμορφώθηκαν μεταξύ των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην μεταποίηση και την παροχή ενέργειας, από την εμφάνιση της διεθνούς χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης έως το τέλος της πολυετούς ύφεσης στην Ελλάδα. Το τέλος συμπίπτει με το πέρας μιας μακράς περιόδου υψηλής ανεργίας (άνω του 8,5%) στην ΕΕ-28. Με τον

τρόπο αυτό, το άρθρο συμπληρώνει τις επιμέρους τομεακές και υποτομεακές αναλύσεις που πραγματοποιούνται ξεχωριστά σε κάθε κράτος-μέλος. (Βλ. ενδεικτικά Ο'Sullivan, 2000· Χανδρινό κ.ά., 2005· Μανωλά 2007· Zeli και Mariani, 2009· Αναστασάκου κ.ά., 2011· Voulgaris κ.ά., 2015· Κουτρούλη κ.ά., 2018.)

Τα τέσσερα μέτρα ορίζονται με ομοιόμορφο τρόπο ανά την ΕΕ-28 (Eurostat, 2008) και στατιστικά στοιχεία ανά δραστηριότητα και κράτος-μέλος συλλέγονται σε ετήσια βάση στο πλαίσιο του κανονισμού 58/97 του Συμβουλίου της ΕΕ (Eurostat, 2015). Τα συγκεντρω-

τικά μεγέθη παρέχονται από την ευρωκοινοτική στατιστική υπηρεσία, την Eurostat, και οι τιμές που αναλύονται στην συνέχεια αντλήθηκαν το θέρους του 2019¹. Η ανάλυση συνίσταται από τον εμπειρικό προσδιορισμό –την απομόνωση μέσω οικονομετρικών παλινδρομήσεων– των μακροχρονίων τάσεων από τους σταθερούς όρους και τις σημαντικότερες μεσοχρόνιες αποκλίσεις που σημειώθηκαν σε έκαστο μέτρο και δραστηριότητα σε κάθε κράτος-μέλος. Στον βαθμό που εξετάζονται τέσσερα μέτρα ανά δραστηριότητα και υφίστανται 25 δραστηριότητες, ουσιαστικά διενεργούνται εκατό παλινδρομήσεις προκειμένου: (α) Να ελεγχθεί αν οι τάσεις στην μεταποίηση και την παροχή ενέργειας στην Ελλάδα διέφεραν από (ή ομοιάζαν με) τις τάσεις στους αντίστοιχους κλάδους των αμέσων εταίρων της χώρας (την υπόλοιπη ΕΕ-28). (β) Να διαπιστωθεί αν υφίστανται σημαίνουσες διαφοροποιήσεις από κράτος-μέλος σε κράτος-μέλος εντός του κάθε υποκλάδου (ή σειράς υποκλάδων), δεδομένου ότι τόσο η μεταποίηση όσο και η παροχή ενέργειας λειτουργούν υπό ένα όλο και πιο συγκλίνον –εν πολλοίς το ίδιο– νομικό, ανταγωνιστικό, χρηματοδοτικό, εξαγωγικό και μακροοικονομικό πλαίσιο. (γ) Να διευκολυνθεί η περαιτέρω έρευνα των χαρακτηριστικών, αποδόσεων και επιδόσεων των συγκεκριμένων κλάδων ανά την ΕΕ-28, για να αντληθούν χρήσιμα διδάγματα που θα ήταν σκόπιμο να τελούν σε γνώση των σχεδιαστών εθνικής ή περιφερειακής βιομηχανικής/κλαδικής ή ευρύτερης αναπτυξιακής οικονομικής πολιτικής.

Το άρθρο δομείται ως εξής: Αρχικώς εξηγείται η εμπειρική προσέγγιση (Κεφάλαιο 2). Εν συνεχεία παρέχονται συνοπτικά και συγκρίνονται τα ευρήματά των οικονομετρικών αναλύσεων (Κεφάλαιο 3). Ολοκληρώνεται με την διατύπωση συμπερασμάτων (Κεφάλαιο 4).

2. Εμπειρική προσέγγιση

Η οικονομετρική ανάλυση της διαχρονικής πορείας κάθε μέτρου ανά δραστηριότητα, y , και, ειδικότερα, η εκτίμηση και η απομόνωση: (i) των σταθερών όρων (αρχικών μεγεθών) ανά κράτος-μέλος, (ii) της

κλίσεως της μακροχρονίου τάσεως σε κάθε κράτος-μέλος και (iii) των επιδράσεων των κυριότερων μεσοχρονίων διαφοροποιήσεων από την (κάθε) τάση, διενεργείται στην βάση μιας παραλλαγής της συναρτησιακής μορφής που περιγράφουν/απεικονίζουν οι Smith και Duncan (1944), Fox (1968), Franzini και Harvey (1983), Τζωρτζόπουλος (1985), Black (1992), Cameron (2005), Lee κ.ά. (2019) και άλλοι:

$$y_{it} = \sum_{i=1}^{28} \beta_{0i} + \sum_{i=1}^{28} \beta_{1i} \times t_i + \sum_{i=1}^{28} \beta_{2i} \times t_i^2 + \sum_{i=1}^{28} \sum_{j=0}^3 \beta_{3ij} \times m_{ij} + u_{it} \quad (1)$$

όπου ο χρόνος, t ($=1, \dots, 10$), εισέρχεται στην σχέση αφενός ως δείκτης, αφετέρου ως η μεταβλητή της τάσεως σε κάθε κράτος-μέλος, i . Η τάση μπορεί να είναι γραμμική, κυρτή ή κοίλη². Οι κυριότερες μεσοχρόνιες διαφοροποιήσεις από αυτήν οργανώνονται με την μορφή ψευδομεταβλητών, m , ήτοι, μεταβλητών με δυαδικές τιμές, απαρτιζόμενες από (α) συγκεντρώσεις διαδοχικών μοναδιαίων τιμών που υποδηλώνουν την ύπαρξη μιας ιδιαιτερότητας υψηλής, ολιγοετούς, θετικής ή αρνητικής απόκλισης και (β) μηδενικές τιμές για τα υπόλοιπα έτη. Ο δείκτης j υποδηλώνει τον αριθμό αυτών των αποκλίσεων σε ένα κράτος-μέλος (ο αριθμός κυμαίνεται μεταξύ του μηδενός και του τρία)³. Οι συντελεστές β υποδηλώνουν τους σταθερούς όρους, τις κλίσεις και τις άλλες επιδράσεις, ενώ ο όρος u υποδηλώνει τον λευκό θόρυβο των μεμονωμένων (μη διαδοχικών) ή πολύ μικρών αυξομειώσεων. Έκαστη εξίσωση αναλύεται (παλινδρομείται) ξεχωριστά στην βάση όλων των διαθεσίμων ετησίων δεδομένων από τα κράτη-μέλη της ΕΕ-28.

Η διαδικασία προσδιορισμού της σχέσεως (1) αποβλέπει σε μια σύντομη, όμως περιεκτική και με υψηλή ερμηνευτική ικανότητα έκφραση, και έχει ως εξής: (α) Αρχικώς διενεργείται μια προκαταρκτική παλινδρόμηση με τις τάσεις ως ανεξάρτητες μεταβλητές και την Γερμανία ως περιοχή αναφοράς. Για να διασφαλιστούν βαθμοί ελευθερίας διατηρούνται μόνον τα t^2 των οποίων τα συναρτώμενα β_{1i} και β_{2i} εμφανί-

1. Αντλήθηκαν από τον ιστότοπο <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> και δη την θέση «Industry, trade and services», το πεδίο «Structural business statistics», υποπεδίο «Main indicators». Η ανάλυση διενεργείται στην βάση των πλέον προσφάτων στοιχείων, με την επιφύλαξη ότι τα συγκεκριμένα στοιχεία περιοδικά επικαιροποιούνται και, κατά συνέπεια, αλλάζουν. Για τον λόγο αυτό, στις επόμενες σελίδες τα συμπεράσματα διατυπώνονται μάλλον βάσει του πλήθους των ευρημάτων παρά μεμονωμένων ευρημάτων.

2. Η προσθήκη του τετραγώνου του χρόνου επιτρέπει (μέσω της πρώτης και δεύτερας παραγώγου ως προς τον χρόνο) την εξέταση της συναρτήσεως αναφορικά με το αν στρέφει το κοίλο μέρος της προς τα άνω ή κάτω, καθώς και αν σημειώνει μέγιστο ή ελάχιστο και αλλαγή κατευθύνσεως.

3. Στην πλειονότητα των κρατών δεν παρατηρούνται ιδιαιτερότητες υψηλής απόκλισης. Σε πολύ λίγες περιπτώσεις εμφανίζονται μία, δύο ή τρεις τέτοιες αποκλίσεις. Η διάρκεια των αποκλίσεων που προκύπτουν κυμαίνεται μεταξύ δύο και πέντε ετών, όπως και αλλού στην βιβλιογραφία. Βλ. ενδεικτικά Begg κ.ά. (1998), Carnot κ.ά. (2011).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Οι διεθνείς κωδικοί των κρατών-μελών της ΕΕ-28

AT	Αυστρία	FR	Γαλλία	NL	Ολλανδία
BE	Βέλγιο	GR	Ελλάς	PL	Πολωνία
BG	Βουλγαρία	HR	Κροατία	PT	Πορτογαλία
CY	Κύπρος	HU	Ουγγαρία	RO	Ρουμανία
CZ	Τσεχία	IE	Δημ. της Ιρλανδίας	SE	Σουηδία
DE	Γερμανία	IT	Ιταλία	SI	Σλοβενία
DK	Δανία	LT	Λιθουανία	SK	Σλοβακία
EE	Εσθονία	LU	Λουξεμβούργο	UK	Ηνωμένο Βασίλειο Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας (χάριν συντομίας, Ηνωμένο Βασίλειο). Απεχώρησε από την ΕΕ το 2020 και η ΕΕ κατέστη 27μελής.
ES	Ισπανία	LV	Λετονία		
FI	Φινλανδία	MT	Μάλτα		

ζουν p -values κατώτερα του 10%⁴. (β) Η έκφραση συμπίπτει περαιτέρω με διαδοχικές παλινδρομήσεις και αναλύσεις των αποτελεσμάτων, βάσει των οποίων: (i) αφαιρούνται τα β_0 που εμφανίζουν υψηλά p -values (αρχικώς στο κατώφλι του 99%, σε κάθε επανάληψη σε χαμηλότερο κατώφλι) και (ii) συγχωνεύονται οι μεταβλητές που αντιστοιχούν σε ζεύγη β_0 , ζεύγη β_1 και ζεύγη β_2 με παρεμφερείς τιμές⁵. Η διαδικασία επαναλαμβάνεται όσο ο λόγος των ανεξαρτήτων μεταβλητών προς τον αριθμό των παρατηρήσεων υπερβαίνει το 8,5%. (γ) Διενεργείται νέα παλινδρόμηση βάσει της οποίας υπολογίζονται οι τιμές των καταλοίπων. Εντοπίζονται οι υψηλότερες εξάρσεις ή βυθίσεις καταλοίπων που αναλογούν στο 5% των παρατηρήσεων. Οι χρονικά διάδοχες παρατηρήσεις κάθε χώρας που αντιστοιχούν σε αυτές τις εξάρσεις, καθώς και οι χρονικά διάδοχες παρατηρήσεις κάθε χώρας που αντιστοιχούν στις εν λόγω βυθίσεις λαμβάνουν μοναδιαίες τιμές και οργανώνονται σε ψευδομεταβλητές. Με διαδοχικές δοκιμαστικές αντικαταστάσεις εκάστης μοναδιαίας τιμής με μηδενική τιμή, καθώς και με παλινδρομήσεις (επανεκτιμήσεις της σχέσεως), εξετάζεται η βελτίωση ή μη του R^2 και προσδιορίζεται το εύρος και ο συνδυασμός των ψευδομεταβλητών (μεσοχρονίων περιόδων) που ταιριάζουν καλύτερα στην σχέση (δηλαδή, περιγράφουν καλύτερα την σχέση). Πρόσθετες ή εκτενέστερες ψευδομεταβλητές σχηματίζονται στη βάση των υψηλότερων εξάρσεων και υψηλότερων βυθίσεων που απομένουν έως ότου ο λόγος των ανεξαρτήτων μεταβλητών προς τον αριθ-

μό των παρατηρήσεων ανέλθει περί το 10%. Με τον τρόπο αυτό τελικώς προκύπτει μια εύληπτη εκδοχή της σχέσεως (1), με σταθερούς όρους, στοιχεία τάσεως και κάποιες μεσοχρονίες περιόδους που εξηγούν πολύ μεγάλο μέρος της μεταβλητότητας.

Παράδειγμα μια τέτοιας σχέσης παρέχεται στον Πίνακα 3. Αφορά στην εξέλιξη των αριθμού των επιχειρήσεων στην παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών και, σε συνδυασμό με τον Πίνακα 2, διαβάζεται ως εξής: Στην αρχή της υπό εξέταση δεκαετίας η Ιταλία και η Ισπανία διέθεταν (εμφάνιζαν) τον μεγαλύτερο αριθμό επιχειρήσεων (βλ. γραμμές 9-10), ενώ το Λουξεμβούργο και η Σλοβακία διέθεταν τον μικρότερο αριθμό (βλ. γραμμή 2). Με την πάροδο του χρόνου, ο αριθμός των δραστηριοποιούμενων επιχειρήσεων:

- Εμφάνισε ανοδική τάση σε Γερμανία, Δημ. της Ιρλανδίας, Ολλανδία, Λετονία, Λουξεμβούργο (βλ. γραμμή 17), Γαλλία και Πολωνία (γραμμή 18).
- Αρχικώς μειώθηκε και εν συνεχεία αυξήθηκε σε Ελλάδα, Ισπανία (βλ. συνδυαστικά γραμμές 12, 22 και υποσημείωση 2), Βέλγιο, Πορτογαλία, Ρουμανία (γραμμές 13 και 21), Ηνωμένο Βασίλειο, Κροατία, Ουγγαρία (γραμμές 14 και 21), Βουλγαρία, Λιθουανία (γραμμές 15 και 21).
- Αρχικώς αυξήθηκε και εν συνεχεία μειώθηκε σε Σλοβακία και Τσεχία (γραμμές 18-20).
- Μειώθηκε στην Ιταλία (γραμμές 11 και 23).

4. Με άλλα λόγια, διατηρούνται οι ρυθμοί μεταβολής που σε πολλές αναλύσεις θα εθεωρούντο οι πλέον σημαντικοί. Διαπιστώνεται ότι η απλούστευση είτε δεν επιφέρει είτε επιφέρει ανεπαίσθητη μείωση του $\text{adj-}R^2$.

5. Οι έλεγχοι ισότητας των τιμών του σταδίου (ii) διενεργούνται στο ίδιο (αρχικό ή διαδοχικά μειούμενο) κατώφλι των p -values που χρησιμοποιείται παραλλήλως για την διεύρυνση της περιοχής αναφοράς στο στάδιο (i).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Η εξέλιξη του αριθμού των επιχειρήσεων (N) παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών υλών στα κράτη-μέλη της ΕΕ-28, 2007-2016

	Μεταβλητές	Συντελεστές	p-values
	<i>Σταθεροί όροι</i>		
1	DE, GR, FR, PL (χώρες αναφοράς)	3.611	0,000
2	LU, SK	-3.735	0,000
3	CY, DK, EE, IE, LV, SI	-3.324	0,000
4	AT, BG, HR, FI, LT	-2.833	0,000
5	HU, NL	-2.183	0,000
6	BE, CZ, RO	-1.651	0,000
7	SE	-1.339	0,000
8	PT, UK	660	0,000
9	ES	4.245	0,000
10	IT	16.769	0,000
	<i>Μακροχρόνιες τάσεις</i>		
11	IT	-1.150	0,000
12	GR, ES	-502	0,000
13	BE, PT, RO	-173	0,000
14	HR, HU, UK	-113	0,000
15	BG, LT	-85	0,000
16	AT, CY, DK, EE, FI, SI, SE	-8	0,037
17	DE, IE, LU, LV, NL	27	0,000
18	CZ, FR, PL	274	0,000
19	SK	368	0,000
	<i>Τάσεις στο τετράγωνο (αποτυπώνει τον ρυθμό μεταβολής)</i>		
20	CZ, SK	-23	0,000
21	BE, BG, HR, FI, HU, IE, LT, LU, PT, RO, UK	9	0,000
22	GR, ES	31	0,000
23	IT	49	0,000
	<i>Υψηλές αποκλίσεις διετούς ή μεγαλύτερας διάρκειας</i>		
24	SK 2008-2009	-481	0,000
25	PL 2012-2016	-992	0,000
26	NL 2013-2016	442	0,000
	Παρατηρήσεις	266	
	Ερμηνευτική ικανότητα (R ²)	99,78%	

Πηγή: Eurostat, ίδιοι υπολογισμοί.

Παρατηρήσεις: Δεν υφίστανται στοιχεία για την Μάλτα. Οι παλινδρομήσεις διενεργούνται με ανθεκτικούς εκτιμητές προκειμένου να αντιμετωπιστεί η όποια ετεροσκεδαστικότητα των καταλοίπων. Τέσσερις παρατηρήσεις αφορούσαν στα πρώτα ή τα τελευταία έτη απουσιάζουν. Όταν στις τιμές των (απόντων) καταλοίπων χρησιμοποιηθούν οι τιμές των καταλοίπων των εγγυτέρων παρατηρήσεων, η διενέργεια ελέγχου μοναδιαίας ρίζας των καταλοίπων καθίσταται δυνατή. Προκύπτει ότι τα κατάλοιπα είναι στάσιμα.

Υψηλές θετικές αποκλίσεις από την τάση σημειώθηκαν στην Ολλανδία κατά την τετραετία 2013-2016 (γραμμή 26), ενώ υψηλές αρνητικές αποκλίσεις από την τάση σημειώθηκαν στην Σλοβακία κατά την διετία 2008-2009 και την Πολωνία κατά την τετραετία 2012-2016 (γραμμές 24-25).

Χάριν συντομίας η παρουσίαση των αποτελεσμάτων σε καθεμία από τις υπόλοιπες 99 παλινδρομήσεις παραλείπεται. Στρέφουμε την προσοχή μας στην σύγκριση των μακροχρόνιων τάσεων ανά δραστηριότητα, κράτος-μέλος και μέτρο.

3. Οι μακροχρόνιες τάσεις

Από την διενεργηθείσα οικονομετρική ανάλυση διαπιστώνεται αξιόλογη ετερογένεια μεταξύ των τάσεων όσον αφορά στην εξέλιξη του:

N: Σε δέκα δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 17, 18, 20-21, 23, 25-29) η συχνότερα απαντώμενη τάση μεταξύ των κρατών-μελών ήταν η πτωτική⁶. Σε πέντε δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 12, 14, 24, 33, 35) ήταν η ανοδική⁷. Σε τρεις δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 11, 13, 31) ήταν η πτωτική που ακολουθείτο από ανάκαμψη, σαν σχήμα V⁸. Σε τέσσερις δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 10, 15, 30, 32) ενδεχομένως ήταν η ανοδική⁹. (Τα αποτελέσματα σχετίζονται με p-values που υπερβαίνουν το 1%). Στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 22

ενδεχομένως ήταν η πτωτική¹⁰. Στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 16 περί το 30% των χωρών (οκτώ χώρες) παρουσίασε ανοδική τάση και άλλο τόσο παρουσίασε τάση σε σχήμα V, ενώ στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 19 περί το 40% των χωρών (ένδεκα χώρες) παρουσίασε ανοδική τάση και άλλο τόσο παρουσίασε πτωτική τάση. Αλλάζοντας οπτική, σε οκτώ χώρες (Βέλγιο, Βουλγαρία, Ιταλία, Ισπανία, Κροατία, Κύπρο, Σουηδία, Φινλανδία) η συχνότερα απαντώμενη εγχώρια τάση ήταν η πτωτική¹¹. Σε επτά χώρες (Γερμανία, Δημ. της Ιρλανδίας, Λιθουανία, Ολλανδία, Σλοβακία, Σλοβενία, Τσεχία) ήταν η ανοδική¹². Σε έξι χώρες (Γαλλία, Ελλάδα, Ηνωμένο Βασίλειο, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία) ήταν σε σχήμα V¹³. Σε τέσσερις χώρες (Αυστρία, Δανία, Λουξεμβούργο, Μάλτα) ήταν ενδεχομένως η πτωτική¹⁴. Συμπληρωματικά, η Ουγγαρία παρουσίασε πτωτική τάση σχεδόν στο 1/3 των περιπτώσεων (δέκα δραστηριότητες) και τάση σε σχήμα V σε ισάριθμες περιπτώσεις, ενώ η Εσθονία παρουσίασε ανοδική τάση σχεδόν στο 1/4 των περιπτώσεων (επτά δραστηριότητες) και ενδεχομένως ανοδική τάση σε ισάριθμες περιπτώσεις. (Βλ. Πίνακα 4.)

L: Σε δέκα δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 10, 13-14, 16-17, 20, 22-23, 25, 29, 30, 35) η συχνότερα απαντώμενη τάση μεταξύ των κρατών-μελών ήταν σε σχήμα V¹⁵. Σημειώνεται, δε, ότι σε δύο από αυτές δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 13-14) δεν υπήρξε μια αμιγής ανοδική τάση σε κάποιο κράτος-μέλος. Σε επτά δραστη-

6. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 17, η συγκεκριμένη τάση απαντήθηκε σε δεκαεπτά χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 23 και 26 σε δώδεκα χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 18, 20, 21, 25 και 27 σε δέκα χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 28 σε εννέα χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 29 σε οκτώ χώρες.

7. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 35 η συγκεκριμένη τάση απαντήθηκε σε δεκαοκτώ χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 33 σε δεκαεπτά χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 12 και 24 σε δεκαπέντε χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 14 σε οκτώ χώρες.

8. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 11 η συγκεκριμένη τάση απαντήθηκε σε ένδεκα χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 13 σε δέκα χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 31 σε οκτώ χώρες. Τα δε ακρότατα (βλ. υποσημείωση 2) φαίνεται να προέκυψαν σε διαφορετικά έτη.

9. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 10 η συγκεκριμένη τάση απαντήθηκε σε είκοσι τρεις χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 32 σε δεκαοκτώ χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 30 σε δέκα χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 15 σε επτά χώρες.

10. Απαντήθηκε σε δεκατέσσερις χώρες.

11. Στην Ιταλία σε 16 δραστηριότητες, στην Κροατία σε 14 δραστηριότητες, στην Ισπανία σε 12 δραστηριότητες, στην Φινλανδία σε 11 δραστηριότητες, στο Βέλγιο σε 10 δραστηριότητες, στην Σουηδία σε 9 δραστηριότητες, στην Κύπρο σε 7 δραστηριότητες, στην Βουλγαρία σε 6 δραστηριότητες.

12. Στην Ολλανδία σε 16 δραστηριότητες, στην Λιθουανία σε 14 δραστηριότητες, στην Γερμανία και την Σλοβακία σε 12 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Δημ. της Ιρλανδίας σε 11 δραστηριότητες, στην Σλοβενία σε 9 δραστηριότητες, στην Τσεχία σε 8 δραστηριότητες.

13. Στο Ηνωμένο Βασίλειο και την Ρουμανία σε 13 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Ελλάδα και την Πολωνία σε 11 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Πορτογαλία σε 10 δραστηριότητες, στην Γαλλία σε 7 δραστηριότητες.

14. Στην Δανία σε 10 δραστηριότητες, στην Μάλτα σε 8 δραστηριότητες, στο Λουξεμβούργο σε 7 δραστηριότητες, στην Αυστρία σε 6 δραστηριότητες.

15. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 13 η συγκεκριμένη τάση απαντήθηκε σε είκοσι χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 14 σε δεκαεννέα χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 16 σε δεκαέξι χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 25 σε δεκαπέντε χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 17 και 23 σε δεκατρείς χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 10, 20 και 30 σε δώδεκα χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 29 και 35 σε ένδεκα χώρες της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 22 σε δέκα χώρες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Η εξέλιξη του αριθμού των επιχειρήσεων (N) στην μεταποίηση και την παροχή ενέργειας στην ΕΕ-28, 2007-2016: Οι τάσεις

ΣΤΑΚΟΔ	AT	BE	BG	CY	CZ	DE	DK	EE	ES	FI	FR	GR	HR	HU	IE	IT	LT	LU	LV	MT	NL	PL	PT	RO	SE	SI	SK	UK
10	+	+	+	\	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	\	+	+	+	+	+	\	+	V	+	+
11	/	V	/	-	/	V	-	V	V	V	V	V	-	\	/	/	-	-	/	-	V	V	/	V	/	/	V	V
12	-	-	\	/	/	/	-	/	/	/	/	V	\	\	/	/	-	/	/	/	/	V	-	\	\	-	/	/
13	-	V	V	-	Λ	/	-	-	V	-	/	V	V	V	/	\	V	/	/		/	/	V	V	-	-	V	V
14	-	-	V	/	/	/	-	-	V	-	/	\	\	V	/	\	V	-	-	-	/	V	V	V	/	/	V	V
15	+	\	+	+	\	/	+	+	V	\	V	\	\	\	/	V	/		+		/	V	V	V	/	+	/	/
16	V	/	-	/	-	/	-	/	\	\	/	\	V	V	-	\	V	-	/	-	/	V	V	V	\	/	V	V
17	\	\	V	\	Λ	\	\	\	/	\	\	\	\	\	/	\	V	\	/	\	V	Λ	\	V	\	\	V	V
18	\	\	Λ	+	V	\	\	+	\	\	+	V	\	V	Λ	\	/	+	+	+	Λ	V	V	V	\	+	\	\
19	\	\	\		\	\	-	\	/	/	\	/	\	/		\	-	/	/		/	/	/	/	\	/	\	\
20	\	\	/	\	Λ	Λ	\	/	\	\	V	V	V	\	Λ	\	/	\	/	\	/	V	V	V	/	/	V	V
21	-	\	\	\	V	\	/	\	\	Λ	\	Λ	/	\	Λ	\	-	\	+	+	/	/	V	-	-	+	/	/
22	-	\	-	+	-	-	-	-	\	-	V	\	\	V	Λ	\	-	-	-	-	/	V	-	\	-	-	V	V
23	V	+	\	V	Λ	/	\	V	\	\	+	\	\	\	Λ	\	/	/	V	\	/	V	\	V	\	+	\	\
24	-	-	\	/	/	/	-	/	/	/	/	V	\	\	/	/	-	/	/	/	/	V	-	\	\	-	/	/
25	\	-	\	-	/	/	\	-	\	\	-	\	\	V	Λ	\	/	-	-	-	/	/	\	V	\	-	V	V
26	V	V	V	\	\	\	\	\	\	V	V	V	\	V	Λ	\	\	\	+	\	Λ	/	\	V	V	V	V	V
27	+	\	-	-	Λ	Λ	-	+	\	-	\	\	\	\	Λ	\	-	-	+	-	Λ	\	V	\	-	\	V	V
28	V	\	V	-	\	-	-	V	V	\	V	\	\	V	Λ	\	/	-	/	-	Λ	/	\	\	\	V	V	V
29	Λ	V	+	\	Λ	\	\	+	\	\	V	V	/	\	Λ	\	V	+	/		Λ	\	+	V	Λ	/	V	V
30	+	\	+	+	/	/	V	+	\	\	+	V	\	V	/	\	+	+	/	+	Λ	/	V	Λ	+	+	/	/
31	V	-	-	\	Λ	-	V	/	\	\	\	\	Λ	V	V	V	/	/	V	-	/	/	\	V	/	/	V	V
32	+	+	+	/	+	/	+	/	+	+	Λ	+	+	+	/	+	+	Λ	/	\	/	+	+	+	+	+	/	/
33	Λ	/	/	+	/	/	+	/	V	/	+	V	/	Λ	/	/	/	+	/	+	/	V	V	/	/	/	/	/
35	/	/	/	+	/	/	Λ	+	Λ	+	/	V	/	Λ	/	/	/	+	/	\	/	/	/	/	V	/	/	/

Πηγή: Βλ. Πίνακα 3.

Υπόμνημα:

Αποτελέσματα με p-value ≤ 1 %

Ανοδική τάση ακολουθούμενη από αντιστροφή πορείας: Λ

Πτωτική τάση ακολουθούμενη από αντιστροφή πορείας: V

Απουσία στοιχείων (κενό)

Ανοδική τάση: /

Πτωτική τάση: \

Αποτελέσματα με p-value > 1%

Ανοδική τάση: +

Πτωτική τάση: -

ριότητες (τις υπ' αριθμ. 11, 15, 18, 26-28, 31) η συχνότερα απαντώμενη τάση μεταξύ των κρατών-μελών ήταν η πτωτική¹⁶. Σε τρεις δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 24, 32-33) ήταν η ανοδική¹⁷. Στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 21 ενδεχομένως ήταν η πτωτική¹⁸. Στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 19 περί το 30% των χωρών (οκτώ χώρες) ενδεχομένως παρουσίασε πτωτική τάση και άλλο τόσο παρουσίασε πολύ μικρό ή μηδενικό αριθμό παρατηρήσεων, ενώ στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 12 περί το 45% των χωρών (13 χώρες) παρουσίασε πολύ μικρό ή μηδενικό αριθμό παρατηρήσεων. Αλλάζοντας οπτική, σε δεκατρείς χώρες (Βουλγαρία, Δανία, Δημ. της Ιρλανδίας, Ισπανία, Κροατία, Λετονία, Ουγγαρία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σλοβενία, Σουηδία, Τσεχία) η συχνότερα απαντώμενη εγχώρια τάση ήταν σε σχήμα V¹⁹. Σε δέκα χώρες (Βέλγιο, Γαλλία, Ελλάδα, Εσθονία, Ιταλία, Κύπρο, Λιθουανία, Ολλανδία, Ηνωμένο Βασίλειο, Φινλανδία) ήταν η πτωτική²⁰. Σε δύο χώρες (Αυστρία, Γερμανία) ήταν η ανοδική²¹. Συμπληρωματικά, η Σλοβακία παρουσίασε τάση σε σχήμα V σχεδόν στο 1/5 των περιπτώσεων (έξι δραστηριότητες) και ενδεχομένως ανοδική τάση σε ισάριθμες περιπτώσεις, ενώ το Λουξεμβούργο και η

Μάλτα δεν παρείχαν πληροφορίες σε ένδεκα περιπτώσεις (έκαστη) ή οι συγκεκριμένες πληροφορίες αυτές κρίθηκαν μη δημοσιεύσιμες για λόγους αναγνωρισμότητας. (Βλ. Πίνακα 5.)

Q/L: Σε δεκαέξι δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 11, 13-18, 20-22, 26-28, 30-31, 33) η συχνότερα απαντώμενη τάση μεταξύ των κρατών-μελών ήταν η ανοδική²². Σε τρεις δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 23, 25, 29) ήταν σε σχήμα V²³. Σε δύο δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 24, 35) ήταν η ανοδική που ακολουθείτο από κάμψη, σαν σχήμα Λ²⁴. Στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 10 ήταν η πτωτική²⁵. Στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 32 ενδεχομένως ήταν η πτωτική²⁶ και σε δύο δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 12, 19) η συχνότερη περίπτωση ήταν ο πολύ μικρός ή μηδενικός αριθμός παρατηρήσεων²⁷. Αλλάζοντας οπτική, σε 22 χώρες (Αυστρία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Δημ. της Ιρλανδίας, Εσθονία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ισπανία, Ιταλία, Λετονία, Λιθουανία, Ολλανδία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Σλοβακία, Σλοβενία, Σουηδία, Τσεχία, Φινλανδία) η συχνότερα απαντώμενη εγχώρια τάση ήταν η ανοδική²⁸. Σε δύο χώρες

16. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 18 σε είκοσι τρεις χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 11 και 15 σε δεκαπέντε χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 28 και 31 σε δεκατέσσερις χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 26 σε δεκατρείς χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 27 σε δώδεκα χώρες.

17. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 24 σε είκοσι χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 32 σε δεκαεπτά χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 33 σε δέκα χώρες.

18. Απαντήθηκε σε ένδεκα χώρες.

19. Στην Πολωνία σε 17 δραστηριότητες, στην Βουλγαρία και την Ισπανία σε 16 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Ρουμανία σε 15 δραστηριότητες, στην Πορτογαλία και την Τσεχία σε 14 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Ουγγαρία σε 13 δραστηριότητες, στην Δημ. της Ιρλανδίας σε 11 δραστηριότητες, στην Κροατία και την Λετονία σε 10 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Σουηδία σε 9 δραστηριότητες, στην Σλοβενία σε 8 δραστηριότητες, στην Δανία σε 7 δραστηριότητες.

20. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιταλία και την Κύπρο σε 12 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Γαλλία, την Ελλάδα και την Φινλανδία σε 11 δραστηριότητες (κάθε φορά), στο Βέλγιο, την Λιθουανία και την Ολλανδία σε 10 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Εσθονία σε 8 δραστηριότητες.

21. Στην Αυστρία σε 8 δραστηριότητες, στην Γερμανία σε 7 δραστηριότητες.

22. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 22 σε είκοσι μία χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 13 και 28 σε είκοσι χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 17 σε δεκαεννέα χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 27 σε δεκαοκτώ χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 30 σε δεκαεπτά χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 11 σε δεκαέξι χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 15, 26 και 33 σε δεκαπέντε χώρες, των δραστηριοτήτων 16, 18 και 31 σε δεκατέσσερις χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 14 σε δεκατρείς χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 20 σε δώδεκα χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 21 σε εννέα χώρες.

23. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 29 σε είκοσι δύο χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 23 και 25 σε είκοσι μία χώρες.

24. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 24 σε δεκαπέντε χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 35 σε δεκατρείς χώρες.

25. Απαντήθηκε σε δεκαεννέα χώρες.

26. Απαντήθηκε σε επτά χώρες.

27. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 12 σε δεκαέξι χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 19 σε δώδεκα χώρες.

28. Στην Σουηδία σε 17 δραστηριότητες, στην Εσθονία και την Πολωνία σε 15 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Γερμανία και την Σλοβενία σε 14 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Γαλλία, την Δανία, την Λετονία, την Ρουμανία και την Τσεχία σε 12 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Ιταλία και την Λιθουανία σε 11 δραστηριότητες (κάθε φορά), στο Βέλγιο, την Βουλγαρία, την Ισπανία, την Ολλανδία, την Πορτογαλία και την Φινλανδία σε 10 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Αυστρία, την Δημ. της Ιρλανδίας και την Σλοβακία σε 9 δραστηριότητες (κάθε φορά).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Η εξέλιξη του αριθμού των εργαζομένων (L) στην μεταποίηση και την παροχή ενέργειας στην ΕΕ-28, 2007-2016: Οι τάσεις

ΣΤΑΚΟΔ	AT	BE	BG	CY	CZ	DE	DK	EE	ES	FI	FR	GR	HR	HU	IE	IT	LT	LU	LV	MT	NL	PL	PT	RO	SE	SI	SK	UK	
10	/	+	V	+	V	/	V	+	V	+	+	V	-	V	+	V	V	/	+	/	+	V	V	V	+	-	+	V	
11	-	-	\	\	V	\	-	V	V	\	/	\	\	\	-	V	\	\	\	\	V	V	-	V	\	\	\	\	
12		\	\			\	V		\			V	V	/		V		V		\	V	V	V				\		
13	V	V	V	\	V	V	V	V	V	\	V	V	V	V	\	\	V		V		V	V	V	V	\	V	V	\	
14	\	V	V	V	V	V	V	V	V	\	V	V	\	V	V	V	V		\	V	\	\	V	\	V	V	V	\	
15	\	\	\	\	\	\	V	\	V	\	\	V	/	V	\	V	\		\		\	V	V	V	\	\	V	/	
16	V	V	V	-	\	-	-	V	\	V	\	\	V	V	V	\	V	-	V	-	\	V	V	V	V	V	V	+	V
17	V	\	V	\	V	+	\	\	V	V	V	\	V	V	/	\	/		\	V	V	/	\	V	\	V	\	V	
18	\	\	-	\	\	\	\	\	\	\	\	\	\	\	\	\	\	\	\	-	\	V	\	\	\	/	V	\	
19	-	-	V		\	/		-	/			V	/	\		\		-	-		\	V	-	V	-	-		\	
20	/	+	V	+	V	/	/	+	V	V	V	V	\	V	V	\	\	-	-	+	+	V	V	\	V	V	+	\	
21	/	/	/	-	-	/	/	\	V	-	V	/	/	/	-	V	-		-		\	\	-	-	V	-	-	-	
22	/	\	V	\	V	/	-	\	V	-	V	\	V	-	V	\	V		V		V	-	V	/	\	-	/	-	
23	V	V	V	\	V	\	+	V	V	\	\	+	V	V	V	\	V	\	V	\	\	V	\	V	+	\	\	\	
24	+	+	+	\	+	+	+	-	\	+	\	+	+	+	+	\	+		+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	\
25	/	\	-	-	V	/	-	V	V	V	\	\	V	V	V	V	V	-	\	-	V	/	V	V	V	V	/	V	
26	V	\	V	\	V	V	+	\	V	\	\	\	V	\	V	\	\		+		\	V	V	V	Λ	\	\	\	
27	/	Λ	V	\	V	Λ	\	Λ	V	\	\	\	V	V	V	\	/	\	\	\	Λ	V	\	V	\	V	V	\	
28	/	\	V	\	V	\	\	\	\	\	\	\	V	/	/	V	\	\	\		V	V	V	V	V	\	V	\	
29	V	\	└	+	V	V	+	+	V	+	\	+	+	V	+	\	V		\		V	V	V	/	V	+	/	V	
30	V	V	V	+	/	+	V	+	+	\	/	\	\	\	V	V	V		V	+	Λ	V	V	\	V	V	+	+	
31	\	\	V	/	\	V	\	\	V	\	\	\	\	V	V	V	V	+	\	/	\	V	\	V	\	\	/	V	
32	/	/	+	\	+	Λ	+	/	+	/	Λ	+	+	+	+	V	+	/	/		+	+	+	+	+	+	+	+	
33	Λ	/	V	+	/	/	+	+	V	Λ	+	V	+	Λ	/	+	+	+	+	/	/	V	/	V	V	/	/	+	
35	Λ	/	V	Λ	V	V	V	V	\	Λ	/	V	\	V	V	/	\	/	V		/	Λ	V	\	/	Λ	\	V	

Πηγή: Βλ. Πίνακα 3.

Υπόμνημα:

Αποτελέσματα με p-value ≤ 1 %

Ανοδική τάση ακολουθούμενη από αντιστροφή πορείας: Λ

Πτωτική τάση ακολουθούμενη από αντιστροφή πορείας: V

Απουσία στοιχείων (κενό)

Ανοδική τάση: /

Πτωτική τάση: \

Αποτελέσματα με p-value > 1%

Ανοδική τάση: +

Πτωτική τάση: -

(Ελλάδα, Κύπρο) ήταν η πτωτική²⁹. Σε δύο χώρες (Κροατία, Ουγγαρία) ήταν σε σχήμα V³⁰, ενώ, πάλι, τόσο το Λουξεμβούργο όσο και η Μάλτα δεν παρείχαν πληροφορίες σε δώδεκα περιπτώσεις (έκαστη). (Βλ. Πίνακα 6.)

Π: Σε επτά δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 16, 20, 23-25, 31-32) η συχνότερα απαντώμενη τάση μεταξύ των κρατών-μελών ήταν σε σχήμα V³¹. Σε οκτώ δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 13, 17, 22, 26, 28-30, 35) ήταν η ανοδική³². Σε τρεις δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 10, 18, 33) ενδεχομένως ήταν η ανοδική³³. Στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 14 ήταν η πτωτική³⁴. Στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 15 περί το 30% των χωρών (9 χώρες) παρουσίασε ανοδική τάση και άλλο τόσο παρουσίασε τάση σε σχήμα Λ. Στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 11 περί το 20% των χωρών (6 χώρες) παρουσίασε ανοδική τάση και άλλο τόσο ενδεχομένως παρουσίασε ανοδική τάση. Στην δραστηριότητα υπ' αριθμ. 27 περί το 20% των χωρών παρουσίασε ανοδική τάση, άλλο τόσο παρουσίασε πτωτική τάση και ισάριθμες χώρες ενδεχομένως παρουσίασαν πτωτική τάση, ενώ σε δύο δραστηριότητες (τις υπ' αριθμ. 12, 19) η συχνότερη περίπτωση ήταν ο πολύ μικρός ή μηδενικός αριθμός παρατηρήσεων³⁵. Αλλάζοντας οπτική, σε οκτώ χώρες (Βέλγιο, Δανία, Δημ. της Ιρλανδίας, Ιταλία, Λιθουανία, Ολλανδία, Σλοβακία, Σουηδία) η συχνότερα απαντώμενη εγχώρια

τάση ήταν η ανοδική³⁶. Σε πέντε χώρες (Αυστρία, Ελλάδα, Ισπανία, Λετονία, Πολωνία) ήταν η πτωτική³⁷. Σε οκτώ χώρες (Βουλγαρία, Γαλλία, Κροατία, Κύπρο, Πορτογαλία, Σλοβενία, Τσεχία, Φινλανδία) ήταν σε σχήμα V³⁸. Σε δύο χώρες (Ουγγαρία, Ρουμανία) ήταν σε σχήμα Λ³⁹. Στην Γερμανία ήταν ενδεχομένως ανοδική⁴⁰. Συμπληρωματικά, το Ηνωμένο Βασίλειο παρουσίασε πτωτική τάση σχεδόν στο 1/5 των περιπτώσεων (έξι δραστηριότητες) και ανοδική τάση σε ισάριθμες περιπτώσεις, η Εσθονία παρουσίασε ανοδική τάση στο 1/4 των περιπτώσεων (επτά δραστηριότητες) και ενδεχομένως ανοδική σε ισάριθμες περιπτώσεις, ενώ το Λουξεμβούργο και η Μάλτα δεν παρείχαν πληροφορίες σε δεκατέσσερις και δεκαέξι περιπτώσεις, αντιστοίχως. (Βλ. Πίνακα 7.)

Στην Ελλάδα της πολυετούς οικονομικής υφέσεως, οι εξαιρέσεις στις πτωτικές τάσεις ή τις μικτές τάσεις (λ.χ., πτωτικές τάσεις ακολουθούμενες από ανάκαμψη) στα τέσσερα εξεταζόμενα μέτρα είναι πολύ λίγες. Εκ των ανοδικών τάσεων ελάχιστες συνοδεύονται από *p-values* που εμπνέουν εμπιστοσύνη⁴¹. Όλες, δε, οι εγχώριες εξαιρέσεις απηχούν το ανοδικό μοτίβο των ιδίων μεγεθών σε αρκετές ή πολλές άλλες χώρες της ΕΕ-28. Συνεπώς, ακόμα και αν συνιστούν φωτεινές εξαιρέσεις στο ελλαδικό περιβάλλον, δεν μπορούν να θεωρηθούν εξαιρέσεις στο άμεσο κλαδικό, ευρωκοινοτικό περιβάλλον. Στο τελευταίο, οι ανοδικές τάσεις

29. Στην Ελλάδα σε 9 δραστηριότητες, στην Κύπρο σε 7 δραστηριότητες.

30. Στην Κροατία σε 9 δραστηριότητες, στην Ουγγαρία σε 7 δραστηριότητες.

31. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 23 σε είκοσι τέσσερις χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 25 σε δεκαπέντε χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 31 σε δεκατέσσερις χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 20 σε δεκατρείς χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 24 σε δώδεκα χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 16 σε δέκα χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 32 σε οκτώ χώρες.

32. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. σε 30 δεκαπέντε χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 22 και 26 σε δεκατρείς χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 13 σε ένδεκα χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 28 και 29 σε δέκα χώρες, των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 17 και 35 σε εννέα χώρες.

33. Στην περίπτωση των δραστηριοτήτων υπ' αριθμ. 10 και 33 σε εννέα χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 18 σε οκτώ χώρες.

34. Απαντήθηκε σε εννέα χώρες.

35. Στην περίπτωση της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 12 σε δεκατρείς χώρες, της δραστηριότητας υπ' αριθμ. 19 σε ένδεκα χώρες.

36. Στην Δημ. της Ιρλανδίας, Ιταλία και Λιθουανία σε 11 δραστηριότητες (κάθε φορά), στο Βέλγιο σε 9 δραστηριότητες, στην Δανία και την Σουηδία σε 8 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Ολλανδία και την Σλοβακία σε 7 δραστηριότητες (κάθε φορά).

37. Στην Ελλάδα σε 11 δραστηριότητες, στην Αυστρία σε 10 δραστηριότητες, στην Πολωνία σε 9 δραστηριότητες, στην Ισπανία σε 8 δραστηριότητες, στην Λετονία σε 7 δραστηριότητες.

38. Στην Κύπρο και Πορτογαλία σε 14 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Γαλλία σε 11 δραστηριότητες, στην Βουλγαρία και την Σλοβενία σε 10 δραστηριότητες (κάθε φορά), στην Φινλανδία σε 9 δραστηριότητες, στην Κροατία και την Τσεχία σε 8 δραστηριότητες (κάθε φορά).

39. Στην Ρουμανία σε 11 δραστηριότητες, στην Ουγγαρία σε 7 δραστηριότητες.

40. Σε 10 δραστηριότητες.

41. Στην βάση ενδεχομένως και προσωρινών στοιχείων, αυτές αφορούν στον αριθμό των δραστηριοποιούμενων επιχειρήσεων στην παραγωγή οπτανθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου (δραστηριότητα υπ' αριθμ. 19), την απασχόληση στην φαρμακοβιομηχανία (δραστηριότητα υπ' αριθμ. 21), την παραγωγικότητα της εργασίας στην ποτοποιία και την παροχή ενέργειας (δραστηριότητες υπ' αριθμ. 11 και 35, αντιστοίχως), την κερδοφορία της παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών υλών (δραστηριότητα υπ' αριθμ. 13).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 Η εξέλιξη της παραγωγικότητας της εργασίας (Q/L) στην μεταποίηση και την παροχή ενέργειας στην ΕΕ-28, 2007-2016: Οι τάσεις

ΣΤΑΚΟΔ	AT	BE	BG	CY	CZ	DE	DK	EE	ES	FI	FR	GR	HR	HU	IE	IT	LT	LU	LV	MT	NL	PL	PT	RO	SE	SI	SK	UK
10	\	-	\	\	\	\	-	\	\	\	-	\	\	\	/	-	\	\	\	\	\	\	\	-	\	-	V	
11	/	/	-	/	/	/	/	\	/	\	-	/	/	Λ	V	V	V		/	/	/	\	/	/	/	/	-	
12		+	+			Λ	/		/			+	+	+		\						+	/	Λ				
13	/	/	/	\	Λ	/	/	/	/	/	/	\	/	Λ	Λ	/	Λ		/		/	/	/	/	/	/	/	
14	/	V	/	\	/	/	Λ	/	-	Λ	\	\	V	Λ	Λ	/	/		V	\	\	/	/	/	/	/	/	V
15	Λ	Λ	+	\	/	/	/	/	Λ	/	/	-	+	/	Λ	/	/		Λ		Λ	/	/	/	/	/	Λ	/
16	V	V	-	V	V	/	V	/	V	/	/	\	/	V	/	V	/	\	/	/	/	/	V	Λ	/	/	-	/
17	/	+	/	+	/	+	+	/	/	/	/	+	/	Λ	V	/	/		/	\	/	/	/	/	/	/	/	
18	+	/	V	\	/	/	+	/	\	+	+	\	/	+	/	V	/	\	/	/	/	/	/	+	/	/	V	V
19	V	/			\	\		/	V			V		\		V			\		V	/	V		/	\		/
20	V	/	/	+	+	/	/	+	/	/	V	V	V	V	/	/	+	/	\	V	V	+	V	/	/	/	+	V
21	\	/	+	/	+	\	/	\	/	/	Λ	V	\	/	Λ	Λ	V		/		/	\	V	+	/	\	Λ	\
22	/	V	/	V	/	/	-	/	/	/	/	-	V	/	/	/	/		/		/	/	/	/	/	/	/	/
23	V	V	V	V	+	/	V	V	V	V	+	V	V	V	V	V	V	V	/	V	V	V	+	+	/	V	V	V
24	Λ	Λ	Λ	Λ	/	Λ	Λ	/	/	Λ	Λ	Λ	+	/	/	Λ	/	V	+	/	Λ	/	/	Λ	Λ	Λ	Λ	/
25	V	V	V	+	/	V	V	V	V	+	V	V	V	V	V	V	V	/	V	V	V	+	+	/	V	V	V	V
26	/	V	/	Λ	/	V	/	Λ	-	V	/	Λ	V	/	\	/	/		/		/	/	V	-	/	/	/	/
27	/	Λ	/	\	Λ	/	/	/	V	/	/	\	V	V	/	/	/	/	/	/	/	V	/	\	/	/	Λ	/
28	/	/	/	Λ	Λ	/	\	/	/	/	/	\	/	Λ	/	/	/	/	Λ		/	\	/	/	/	/	/	/
29	V	V	V	+	V	V	V	V	V	V	V	+	V	V	+	V	V		V		+	V	V	V	V	V	V	V
30	/	/	/	/	/	/	/	/	Λ	/	/	\	\	Λ	\	/	\		\	/	\	/	V	Λ	/	/	/	/
31	V	/	V	\	/	/	/	/	V	V	/	\	V	/	V	V	/	V	V	/	/	/	V	/	/	V	/	V
32	\	V	V	V	-	-	/	\	\	\	-	Λ	/		Λ	/	\	\	/		Λ	-	-	/	V	\	-	-
33	Λ	/	/	Λ	/	/	/	/	-	V	/	Λ	-	V	/	V	/	V	-	/	Λ	/	-	/	Λ	/	/	/
35	+	\	Λ	V	Λ	Λ	Λ	/	/	+	/	/	/	+	Λ	Λ	Λ	V	Λ		-	/	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	+

Πηγή: Βλ. Πίνακα 3.

Υπόμνημα:

Αποτελέσματα με p-value ≤ 1 %

Ανοδική τάση ακολουθούμενη από αντιστροφή πορείας: Λ

Πτωτική τάση ακολουθούμενη από αντιστροφή πορείας: V

Απουσία στοιχείων (κενό)

Ανοδική τάση: /

Πτωτική τάση: \

Αποτελέσματα με p-value > 1%

Ανοδική τάση: +

Πτωτική τάση: -

ΠΙΝΑΚΑΣ 7 Η εξέλιξη της κερδοφορίας (Π) στην μεταποίηση και την παροχή ενέργειας στην ΕΕ-28, 2007-2016: Οι τάσεις

ΣΤΑΚΟΔ	AT	BE	BG	CY	CZ	DE	DK	EE	ES	FI	FR	GR	HR	HU	IE	IT	LT	LU	LV	MT	NL	PL	PT	RO	SE	SI	SK	UK	
10	V	V	V	\	+	+	-	+	\	+	+	-	\	+	/	+	+	V	V		-	\	V	Λ	-	/	Λ	+	
11	+	/	-	V	-	+	Λ	-	\	Λ	Λ	V	/	V	/	+	/	+	V		/	\	+	\	/	\	+	\	
12		/	\			/	\		\		Λ	\	\	\		\					\	\	/	Λ				\	
13	-	/	/	V	Λ	/	V	/	/	V	/	/	-	Λ	Λ	/	Λ		-		/	-	V	Λ	/	V	Λ	/	
14	\	/	V	\	V	\	Λ	/	\	/	V	\	V	Λ	/	/	/		\	Λ	\	\	V	Λ	/	/	Λ	\	
15	Λ	V	+	V	/	+	+	+	Λ	Λ	/	-	-	Λ	Λ	/	+		Λ		Λ	+	+	Λ	-	+	Λ	+	
16	V	\	V	V	V	+	/	+	V	+	V	\	/	+	+	V	+	\	+	Λ	+	V	V	Λ	+	V	/	/	
17	+	\	/	V	V	\	/	+	+	/	V	\	/	/	/	/	/		\	\	\	\	\		+	+	/	Λ	
18	\	+	V	V	/	+	Λ	\	\	V	V	\	\	+	Λ	/	+	\	\	/	V	V	+	+	V	+	+	/	
19	V	/			V	\		/	V		\	V		\		V			\		V	V	V		\	\		V	
20	V	/	V	V	Λ	Λ	/	V	/	-	V	-	V	V	Λ	/	V	/	\	V	V	V	V	Λ	V	/	/	-	
21	\	+		V	V	\	/	\	/	/	+	+	+	\	Λ	/	/		/		+	\	V	Λ	+	V	Λ	\	
22	\	V	/	V	-	-	Λ	/	/	V	/	\	V	Λ	/	/	/		-		/	-	/	/	/	V	/	/	
23	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	\	V	V	V	V	V	V	/	V	V	V	V	V	\	+	V	V	V
24	V	V	/	Λ	/	V	+	V	V	V	+	V	/	V	/	+	+	+	V	/	/	V	V	V	+	+	+	+	
25	V	V	V	V	V	+	+	+	V	V	V	+	V	+	/	V	/	V	V	+	V	+	V	+	/	V	/	/	
26	/	/	/	-	Λ	/	Λ	\	/	\	/	Λ	V	/	\	/	/		/		\	-	V	-	/	/	/	Λ	
27	\	-	\	-	Λ	-	V	Λ	V	-	V	\	V	V	/	Λ	/	/	/	/	-	\	\	\	-	/	Λ	Λ	
28	\	/	V	Λ	/	-	Λ	/	-	\	\	-	/	Λ	/	/	/	-	Λ		/	\	/	Λ	/	V	-	Λ	
29	\	-	/	V	/	/	/	-	/	V	V	\	-	\	-	-	/		/		\	Λ	-	V	-	/	/	/	
30	\	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	\	\	Λ	\	V	\		\	/	\	/	/	Λ	/	/	V	\	
31	V	V	V	V	/	+	/	+	V	V	V	V	V	/	/	V	/	V	+	Λ	/	+	V	Λ	V	V	+	+	
32	\	V	V	V	\	+	/	\	\	\	/	Λ	/	/	\	/	V	\	/		Λ	V	V	/	V	V	+	+	
33	\	+	\	Λ	\	+	V	+	\	V	V	Λ	\	+	V	+	+	V	\	+	Λ	\	V	+	+	Λ		Λ	
35	V	+	/	/	V	+	+	/	\	+	/	\	/	Λ	/	Λ	V	V	V		/	/	+	/	Λ	V	V	\	

Πηγή: Βλ. Πίνακα 3.

Υπόμνημα:

Αποτελέσματα με p-value ≤ 1 %

Ανοδική τάση ακολουθούμενη από αντιστροφή πορείας: Λ

Πτωτική τάση ακολουθούμενη από αντιστροφή πορείας: V

Απουσία στοιχείων (κενό)

Ανοδική τάση: /

Πτωτική τάση: \

Αποτελέσματα με p-value > 1%

Ανοδική τάση: +

Πτωτική τάση: -

που συνιστούν φωτεινές εξαιρέσεις εντοπίζονται στις περιπτώσεις:

- Της απασχόλησης στην γαλλική ποτοποιία (δραστηριότητα υπ' αριθμ. 11), την ουγγρική καπνοβιομηχανία (δραστηριότητα υπ' αριθμ. 12), την σλοβενική εκτύπωση και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων (δραστηριότητα υπ' αριθμ. 18), την λιθουανική παραγωγή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού (δραστηριότητα υπ' αριθμ. 27) και ίσως την σλοβακική βιομηχανία ξύλου, φελλού και συναφών υλικών (δραστηριότητα υπ' αριθμ. 16).
- Της παραγωγικότητας της εργασίας στην βιομηχανία τροφίμων (δραστηριότητα υπ' αριθμ. 10) στην Δημ. της Ιρλανδίας.

Αν τα αποτελέσματα δεν βασίζονται σε προσωρινές τιμές –και η αίσθηση είναι ότι δεν βασίζονται–, τότε είναι πιθανόν κάτι εκεί να έγινε διαφορετικά και να είναι σκόπιμο να διερευνηθεί, διότι ίσως προσφέρεται για την άντληση χρησίμων διδαγμάτων στην άσκηση πολιτικής. Ομοίως, ίσως είναι σκόπιμο να διερευνηθούν οι χρονικές στιγμές ενάρξεως και λήξεως των μεσοχρονίων αποκλίσεων από τις τάσεις και βάσει αυτών να προσδιοριστούν οι παρεμβάσεις ή τα συμβάντα που προξένησαν ή συνέτειναν στις αποκλίσεις, καθότι ενδέχεται τόσο η ανάληψη ή επανάληψη ενεργειών που προκαλούν τέτοιες εξάρσεις όσο και η αποφυγή ενεργειών που επιφέρουν τέτοιες βυθίσεις να είναι επίσης χρήσιμες στην άσκηση βιομηχανικής ή κλαδικής πολιτικής.

Η κατά ζεύγη (ή συνδυαστική) εξέταση των τάσεων φωτίζει ορισμένες πρόσθετες πτυχές. Συγκεκριμένα, διαπιστώνεται ότι:

- Σε δεκατρείς δραστηριότητες, τις υπ' αριθμ. 10, 14, 18, 22, 25-27, 30 και (ιδίως) τις υπ' αριθμ. 16-17 και 31-33, ο αριθμός των χωρών στις οποίες τα μέτρα του Ν και του Λ κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση υπερέβαινε τον αριθμό των χωρών στις οποίες τα δύο μέτρα κινήθηκαν προς την αντίθετη κατεύθυνση, κατά τουλάχιστον τρεις (ενίοτε κατά τουλάχιστον δέκα) χώρες⁴². Στις δραστηριότητες υπ' αριθμ. 12 και 24 συνέβη το αντίθετο, ενώ στις υπόλοιπες δραστηριότητες τα δύο μέτρα κινήθηκαν με πιο ισορροπημένο τρόπο. (Βλ. Πίνακα 8, στήλες 1-2.) Παρομοίως, σε δεκαπέντε χώρες –Βέλγιο, Βουλγαρία, Γαλλία, Δανία, Εσθονία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ισπανία, Κροατία, Μάλτα, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Φινλανδία και,

ιδίως, Ελλάδα και Ιταλία, ο αριθμός των εγχωρίων δραστηριοτήτων στις οποίες τα δύο μέτρα κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση υπερέβαινε τον αριθμό των εγχωρίων δραστηριοτήτων στις οποίες τα δύο μέτρα κινήθηκαν προς την αντίθετη κατεύθυνση, κατά τουλάχιστον τρεις δραστηριότητες. (Στην περίπτωση της Ελλάδας και της Ιταλίας ο αριθμός των εγχωρίων δραστηριοτήτων στις οποίες τα δύο μέτρα κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση υπερέβαινε τον αριθμό των εγχωρίων δραστηριοτήτων στις οποίες τα δύο μέτρα κινήθηκαν προς την αντίθετη κατεύθυνση, κατά τουλάχιστον δέκα δραστηριότητες.) Σε δύο άλλες χώρες –Ολλανδία, Σλοβακία– συνέβη το αντίθετο, ενώ στις υπόλοιπες χώρες τα δύο μέτρα κινήθηκαν με πιο ισορροπημένο τρόπο. (Βλ. Πίνακα 9, στήλες 1-2.)

- Σε πέντε δραστηριότητες, τις υπ' αριθμ. 15, 24, 27, 35 και (ιδίως την) 10, ο αριθμός των χωρών στις οποίες τα μέτρα του Ν και του Π κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση υπερέβαινε κατά τουλάχιστον τρεις (ενίοτε κατά τουλάχιστον δέκα) χώρες τον αριθμό των χωρών στις οποίες τα δύο μέτρα κινήθηκαν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Στις δραστηριότητες υπ' αριθμ. 26, 30 και 33 συνέβη το αντίθετο, ενώ στις υπόλοιπες δραστηριότητες τα δύο μέτρα κινήθηκαν με πιο ισορροπημένο τρόπο. (Βλ. Πίνακα 8, στήλες 3-4.) Παρομοίως, σε δέκα χώρες –Αυστρία, Γαλλία, Γερμανία, Δημ. της Ιρλανδίας, Ελλάδα, Λιθουανία, Μάλτα, Πολωνία, Σλοβακία, Σλοβενία– ο αριθμός των εγχωρίων δραστηριοτήτων στις οποίες τα δύο μέτρα κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση υπερέβαινε κατά τουλάχιστον τρεις δραστηριότητες τον αριθμό των εγχωρίων δραστηριοτήτων στις οποίες τα δύο μέτρα κινήθηκαν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Σε τέσσερις άλλες χώρες –Βέλγιο, Ηνωμένο Βασίλειο, Ισπανία, Ιταλία– συνέβη το αντίθετο, ενώ στις υπόλοιπες χώρες τα δύο μέτρα κινήθηκαν με πιο ισορροπημένο τρόπο. (Βλ. Πίνακα 9, στήλες 3-4.)
- Σε έξι δραστηριότητες, τις υπ' αριθμ. 20, 22, 25, 29-30, 33, ο αριθμός των χωρών στις οποίες τα μέτρα του Λ και του Q/L κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση υπερέβαινε κατά τουλάχιστον τρεις χώρες τον αριθμό των χωρών στις οποίες τα δύο μέτρα κινήθηκαν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Σε δώδεκα δραστηριότητες, τις υπ' αριθμ. 11, 13-15, 17-18, 26-28, 31-32, 35, συνέβη το αντίθετο,

42. Με άλλα λόγια, αμφότερα τα μεγέθη: (α) αυξήθηκαν ή μειώθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου ή (β) κορυφώθηκαν ταυτόχρονα ή με διαφορά έτους και εν συνεχεία κινήθηκαν μαζί προς άλλη κατεύθυνση ή (γ) καταβαραθρώθηκαν ταυτόχρονα ή με διαφορά έτους και εν συνεχεία κινήθηκαν μαζί προς άλλη κατεύθυνση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8 Τάσεις στα κράτη-μέλη της ΕΕ-28 ανά δραστηριότητα, 2007-2016

ΣΤΑΚΟΔ	N και L κατεύθυνση		N και Π κατεύθυνση		L και Q/L κατεύθυνση	
	ίδια	αντίθετη	ίδια	αντίθετη	ίδια	αντίθετη
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
10	8	1	10	0	1	3
11	3	5	2	1	2	8
12	2	5	4	4	0	2
13	4	3	4	3	1	5
14	6	1	4	6	1	5
15	8	7	5	2	2	8
16	12	2	2	1	1	3
17	12	1	6	7	3	6
18	10	1	6	4	6	11
19	4	4	3	5	3	2
20	3	4	5	7	5	2
21	5	6	5	4	5	5
22	7	2	5	3	6	3
23	7	5	3	2	3	1
24	0	5	5	2	2	2
25	7	2	2	1	6	2
26	7	3	2	5	2	8
27	3	0	6	3	6	10
28	3	2	6	7	4	10
29	5	3	4	3	8	0
30	6	0	4	7	5	1
31	8	5	3	2	4	8
32	16	1	2	2	1	4
33	13	1	1	5	7	3
35	5	6	9	2	2	10
Σύνολο περιπτώσεων	164	75	108	88	86	122

Προς την ίδια κατεύθυνση: Αν στους Πίνακες 4-7 αμφότερες οι τάσεις έφεραν το ίδιο σύμβολο και στην περίπτωση των Λ και V το μέγιστο ή το ελάχιστο σημειώθηκαν το ίδιο έτος ή σε διαδοχικά έτη.

Προς την αντίθετη κατεύθυνση: Αν στους Πίνακες 4-7 (α) η μια τάση έφερε το σύμβολο «/» και η άλλη τάση το σύμβολο «\» ή (β) η μια τάση έφερε το σύμβολο «Λ» και η άλλη το σύμβολο «V» και τα αντίστοιχα μέγιστο και ελάχιστο σημειώθηκαν το ίδιο έτος ή σε διαδοχικά έτη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9 Τάσεις στις δραστηριότητες μεταποίησης και παροχής ενέργειας ανά κράτος-μέλος της ΕΕ, 2007-2016

ΣΤΑΚΟΔ	N και L κατεύθυνση		N και Π κατεύθυνση		L και Q/L κατεύθυνση	
	ίδια	αντίθετη	ίδια	αντίθετη	ίδια	αντίθετη
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
AT	3	3	3	0	4	4
BE	9	1	1	5	2	5
BG	5	2	4	3	0	1
CY	5	3	3	1	6	3
CZ	5	3	5	4	4	4
DE	3	5	9	4	7	9
DK	8	2	3	3	4	3
EE	7	1	4	2	2	7
ES	7	2	1	7	2	4
FI	8	0	4	2	1	7
FR	6	2	4	0	2	7
GR	11	0	7	2	9	2
HR	6	3	5	5	3	4
HU	5	4	4	5	5	2
IE	4	6	8	3	4	2
IT	13	1	1	10	1	7
LT	6	5	4	1	3	5
LU	3	2	1	1	1	4
LV	3	4	3	5	2	5
MT	4	0	3	0	2	2
NL	4	8	5	3	1	6
PL	7	1	6	2	5	1
PT	7	0	1	1	3	3
RO	8	2	2	4	1	4
SE	4	5	4	3	0	9
SI	3	2	6	3	3	4
SK	3	6	6	2	6	2
UK	7	2	1	7	3	6
Σύνολο περιπτώσεων	164	75	108	88	86	122

Προς την ίδια κατεύθυνση: Αν στους Πίνακες 4-7 αμφότερες οι τάσεις έφεραν το ίδιο σύμβολο και στην περίπτωση των Λ και V το μέγιστο ή το ελάχιστο σημειώθηκαν το ίδιο έτος ή σε διαδοχικά έτη.

Προς την αντίθετη κατεύθυνση: Αν στους Πίνακες 4-7 (α) η μια τάση έφερε το σύμβολο «/» και η άλλη τάση το σύμβολο «\» ή (β) η μια τάση έφερε το σύμβολο «Λ» και η άλλη το σύμβολο «V» και το μέγιστο και το ελάχιστο σημειώθηκαν το ίδιο έτος ή σε διαδοχικά έτη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10 Οι περιπτώσεις ανοδικών τάσεων σε απασχόληση και παραγωγικότητα της εργασίας στις δραστηριότητες μεταποίησης και ενέργειας στην ΕΕ-28, 2007-2016

ΣΤΑΚΟΔ	Χώρες
15	UK
17	LT, PL
18	SI
20	DE, DK
21	BE, DK, HU
22	AT, DE, RO, SK
25	AT, DE, PL, SK
27	AT, LT
28	AT, IE
30	CZ, FR
31	MT, SK
32	LV
33	BE, CZ, DE, IE, MT, SI, SK
35	FR

Πηγή: Πίνακες 4-7.

ενώ στις υπόλοιπες δραστηριότητες τα δύο μέτρα κινήθηκαν με πιο ισορροπημένο τρόπο. (Βλ. Πίνακα 8, στήλες 5-6.) Παρομοίως, σε πέντε χώρες –Ελλάδα, Κύπρο, Ουγγαρία, Πολωνία, Σλοβακία– ο αριθμός των εγχωρίων δραστηριοτήτων στις οποίες τα δύο μέτρα κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση υπερέβαινε κατά τουλάχιστον τρεις δραστηριότητες τον αριθμό των εγχωρίων δραστηριοτήτων στις οποίες τα δύο μέτρα κινήθηκαν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Σε ένδεκα χώρες –Βέλγιο, Γαλλία, Εσθονία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιταλία, Λετονία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Ρουμανία, Σουηδία, Φινλανδία– συνέβη το αντίθετο, ενώ στις υπόλοιπες χώρες τα δύο μέτρα κινήθηκαν με πιο ισορροπημένο τρόπο. (Βλ. Πίνακα 9 πιο πάνω, στήλες 5-6.)

- Η πολύ επιθυμητή κατάσταση της ταυτόχρονης ανοδικής τάσης στα L και Q/L σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο ήταν μάλλον σπάνια: φαίνεται να προέκυψε μόλις στο 5,16% όλων των περιπτώσεων. (Βλ. Πίνακα 10.)

4. Συμπεράσματα

Η οικονομετρική εκτίμηση των μακροχρονίων τάσεων σε τέσσερα μέτρα παρακολούθησης της λειτουργίας των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην μεταποίηση και παροχή ενέργειας ανά την ΕΕ-28, κατά το χρονικό διάστημα 2007-2016, παρέχει στον αναγνώστη τη δυνατότητα να εξετάσει συνοπτικά τις τάσεις (ανά υποκλάδο, χώρα ή μέτρο) που τον ενδιαφέρουν. Επίσης, επιτρέπει τις εξής διαπιστώσεις: (α) Στην πλειονότητα των εξεταζομένων υποκλάδων (εν προκειμένω 16 εκ των 25, ήτοι, το 64%) η συχνότερα απαντώμενη τάση στην παραγωγικότητα της εργασίας μεταξύ των κρατών-μελών ήταν η ανοδική. Η άλλη όψη του νομίσματος είναι ότι στην πλειονότητα των χωρών (εν προκειμένω, σε 22 χώρες, ήτοι, στο 79%), η συχνότερα απαντώμενη τάση στην παραγωγικότητα της εργασίας μεταξύ των εγχωρίων υποκλάδων ήταν η ανοδική. Στην Ελλάδα συνέβη το αντίθετο. (β) Οι τάσεις στα άλλα τρία μέτρα –αναφορικά με την εξέλιξη του αριθμού των επιχειρήσεων, την απασχόληση και την κερδοφορία– ήταν πιο μοιρασμένες, υποδηλώνοντας μεγαλύτερη ετερογένεια στις συγκεκριμένες πτυχές. Εντούτοις, στην παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών και την κατασκευή ειδών ένδυσης ενδέχεται να μην υπήρξε καν αμιγής ανοδική τάση στην απασχόληση σε κάποιο κράτος-μέλος.

Στην πλειονότητα των εθνικών οικονομιών, οι μακροχρόνιες τάσεις στην απασχόληση και τον αριθμό των επιχειρήσεων γενικώς ήταν προς την ίδια κατεύθυνση σε μεγαλύτερο βαθμό (σε περισσότερους υποκλάδους) από ό,τι ήταν προς αντίθετες κατευθύνσεις. (Στο κατώφλι υπέρβασης κατά τρεις ή περισσότερους κλάδους, η συγκεκριμένη πλειονότητα ανήρχετο στο 54% των κρατών-μελών.) Αυτό υποδηλοί ότι στις περισσότερες κοινοτικές οικονομίες, ιδίως την ελληνική, γενικά: (i) όταν η μεταποίηση και η παροχή ενέργειας καθίσταντο πιο ανταγωνιστικές (ολιγοπωλιακές) η παραγόμενη ποσότητα αυξανόταν (μειωνόταν) με αποτέλεσμα να αυξάνει (μειώνεται) η ζήτηση εργασίας και κατ' επέκτασιν η απασχόληση ή (ii) η αύξηση (μείωση) της προσφοράς εργασίας και, κατ' επέκτασιν, η αύξηση της απασχόλησης επιδρούσε θετικά (αρνητικά) στην δημιουργία επιχειρήσεων. Οι περιπτώσεις που οι τάσεις στην απασχόληση και παραγωγικότητα ήταν προς αντίθετες κατευθύνσεις αντί προς την ίδια κατεύθυνση ήταν λιγότερες, η δε ευτυχής περίπτωση ανοδικής τάσεως αμφοτέρων ήταν μάλλον σπάνια.

Παρομοίως σπάνιες ήταν και οι περιπτώσεις αμιγούς ανοδικής τάσεως (α) στην απασχόληση σε μια σειρά από δραστηριότητες (την ποτοποιία, την καπνοβιομηχανία, την εκτύπωση και αναπαραγωγή προεγγε-

γραμμένων μέσων, την κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού, ίσως την βιομηχανία ξύλου, φελλού και συναφών υλικών), καθώς και (β) στην παραγωγικότητα της εργασίας στην βιομηχανία τροφίμων. Αν από τις εξαιρέσεις ή/και από τον εντοπισμό των κομβικών στιγμών είναι δυνατόν να διαγνωστούν τα αίτια των τάσεων και αποκλίσεων, τότε ίσως είναι δυνατό να αντληθούν χρήσιμα διδάγματα για την άσκηση πολιτικής στο μέλλον.

Ευχαριστίες

Ευχαριστίες εκφράζονται στους μετασχόντες στο 32ο Πανελλήνιο Συνέδριο Στατιστικής, καθώς και δύο ανώνυμους κριτές (έναν επιλογής των *Οικονομικών Εξελίξεων* και έναν επιλογής του Ελληνικού Στατιστικού Ινστιτούτου) για τα χρήσιμα και εποικοδομητικά σχόλια και παρατηρήσεις, καθώς και στην Ε. Σουλτανάκη για την γλωσσική επιμέλεια.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αναστασάκου Ζ.Ν., Καβουνίδη Τ., Κανελλόπουλος Κ., Καδίτη Ε., Νίτση Ε., Προδρομίδης Π.Κ., Χολέζας Ι., και Χύμης Α. 2011. *Συνθήκες αγοράς και ανταγωνισμός στην Ελληνική οικονομία. Μέρος Α': Παραγωγή προϊόντων*. Επιστημονική επιμέλεια Κ. Κανελλόπουλου. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Κουτρούλης Α., Αθανασίου Ε., Κανελλόπουλος Ν.Κ., Κώτση Α., και Χολέζας Ι. 2018. *Ελληνική μεταποίηση: Εξελίξεις, προοπτικές και προκλήσεις πολιτικής*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Μανωλάς Ν. 2007. *Ο ενεργειακός τομέας στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Τζωρτζόπουλος Π.Θ. 1985. *Ανάλυση χρονολογικών σειρών. Τάση-εποχικότητα*. 3η έκδοση. Αθήνα: Οικονομικό.

Χανδρινός Σ., Αλτίνογλου Κ., και Πεπέ Α. 2005. *Εξέλιξη των ΜΜΕ στην χώρα μας. Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων*. Αθήνα: ΚΕΠΕ.

Ξενόγλωσση

Begg D., Fisher S., και Dornbusch R. 1998. *Εισαγωγή στην Οικονομική*. Μετάφραση Σ. Πανταζιδη, επιστημονική επιμέλεια Θ. Μίνωγλου. Αθήνα: Κριτική.

Black K. 1992. *Business Statistics*. St. Paul MI: West Publishing.

Cameron S. 2005. *Econometrics*. Maidenhead UK: McGraw Hill.

Carnot N., Koen V., and Tissot B. 2011. *Economic Forecasting and Policy*. 2^η έκδοση. Houndmills, UK: Palgrave Macmillan.

Eurostat. 2008. *NACE Rev. 2*. Luxembourg: European Commission.

Eurostat. 2015. *Structural business statistics (SBS). Glossary*. Luxembourg: European Commission.

Fox K.A. 1968. *Intermediate Economic Statistics*. New York: Wiley.

Franzini L., and Harvey A.C. 1983. «Testing for deterministic trend and seasonal components in time series models.» *Biometrika*, 70.3: 673-682.

Lee C.F., Chen H.Y., and Lee J. 2019. *Financial Econometrics, Mathematics and Statistics: Theory, Method and Statistics*. New York: Springer.

O'Sullivan M. 2000. «The sustainability of industrial development in Ireland.» *Regional Studies*, 34.3: 277-290.

Smith J. D. and Duncan A. J. 1944. *Fundamentals of the Theory of Statistics*. New York: McGraw-Hill.

Voulgaris F., Agiomirgianakis G., and Papadogonas T. 2015. «Job creation and job destruction in economic crisis at firm level: the case of Greek manufacturing sectors.» *International Economics and Economic Policy*, 12.1: 21-39.

Zeli A., Mariani P. 2009. «Productivity and profitability analysis of large Italian companies: 1998-2002.» *International Review of Economics*, 56.2: 175-188.

Ανατομία της δυνατότητας εργασίας από το σπίτι στην Ελλάδα

Νικόλαος Κ. Κανελλόπουλος*

Περίληψη

Σε αυτό το άρθρο, ακολουθώντας πρόσφατη βιβλιογραφία και χρησιμοποιώντας πρωτογενή στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού, προσδιορίζουμε ποιο είναι το ποσοστό των απασχολούμενων που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι τους στην Ελλάδα με βάση το αντικείμενο και τη φύση της εργασίας τους. Προκύπτει ότι αυτό το ποσοστό προσεγγίζει για το 2019 το 33%, ωστόσο διαφοροποιείται σημαντικά κατά επάγγελμα και γεωγραφική περιφέρεια. Επίσης, διαφορές καταγράφονται τόσο με βάση τα χαρακτηριστικά του εργαζόμενου (ηλικία, φύλο, εκπαίδευση) όσο και με βάση τα χαρακτηριστικά της εργασίας του (τομέας και κλάδος απασχόλησης, θέση στην αγορά εργασίας, μέγεθος επιχείρησης). Από την ανάλυση διαπιστώνεται ότι η δυνατότητα της οίκου εργασίας επηρεάζεται από τη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, με τις πολλές μικρές επιχειρήσεις και το υψηλό ποσοστό αυτοαπασχολούμενων να περιορίζουν τη δυνατότητα εργασίας από το σπίτι, ενώ σημαντική επίδραση ασκεί η κλαδική σύνθεση και η ειδίκευση κάθε περιφέρειας. Τέτοιες σημαντικές διαφοροποιήσεις πιθανόν να μην εναρμονίζονται με την εφαρμογή οριζόντιων αρχών πολιτικής για το εξεταζόμενο θέμα στο σύνολο της οικονομίας.

Λέξεις κλειδιά: COVID-19, επαγγέλματα, εργασία από το σπίτι.

Ταξινόμηση JEL: D24, J21, J81, L23, M54.

1. Εισαγωγή

Το ξέσπασμα της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 οδήγησε πολλές κυβερνήσεις σε ολόκληρο τον κόσμο, είτε αμέσως είτε με κάποια καθυστέρηση, να εφαρμόσουν μέτρα ούτως ώστε οι άνθρωποι να μην

πλησιάζουν αλλήλους σε απόσταση μικρότερη των δύο μέτρων. Ήτοι καθιέρωσαν τη γνωστή πλέον κοινωνική αποστασιοποίηση, προκειμένου να αποτρέψουν τη διάδοση του κορωνοϊού και να προφυλάξουν τη δημόσια υγεία, ιδιαίτερα αυτή των ευπαθών ομάδων του πληθυσμού, όπου εντάσσονται άτομα που είτε είναι φορείς συγκεκριμένων νοσημάτων είτε, λόγω μεγάλης ηλικίας, είναι πιο δύσκολο να αντιμετωπίσουν τα συμπτώματα του ιού. Βασικός στόχος τέθηκε η κοινωνική αποστασιοποίηση να εφαρμοστεί παντού. Σε όλες τις αγορές, τις παραγωγικές διαδικασίες, τις μετακινήσεις, καθώς και σε όλες τις κοινωνικές συναθροίσεις και εκδηλώσεις. Μεταξύ των μέτρων που εφαρμόστηκαν ήταν το αναγκαστικό κλείσιμο συγκεκριμένων χώρων εργασίας, με προτεραιότητα χώρους όπου συνωστιζόταν αρκετός κόσμος (εστιατόρια, χώροι διασκέδασης και άθλησης, καθώς και χώροι εκπαίδευσης και λατρείας), η απαγόρευση μετακινήσεων μεταξύ των νομών και νησιών, ο περιορισμός των μετακινήσεων στις αποκλειστικά απαραίτητες, καθώς και η ενθάρρυνση της εργασίας από το σπίτι.

Η ελληνική κυβέρνηση υιοθετώντας τις προτάσεις ειδικών επιστημόνων του Εθνικού Οργανισμού Δημόσιας Υγείας (ΕΟΔΥ) εφάρμοσε αρκετά αυστηρά περιοριστικά μέτρα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα και στις 23 Μαρτίου επέβαλε καθολικό απαγορευτικό. Τα μέτρα τηρήθηκαν σχολαστικά από τους πολίτες, οδηγώντας σε εντυπωσιακά αποτελέσματα αναφορικά με τον περιορισμό της εξάπλωσης του κορωνοϊού και τον σχετικά μικρό αριθμό κρουσμάτων, νοσηλευθέντων και θανάτων. Έτσι από τις 4 Μαΐου εφαρμόζεται σταδιακή άρση των περιοριστικών μέτρων, που αναμένεται να ολοκληρωθεί έως το τέλος του Ιουνίου. Μέχρι τα μέσα Μαΐου 2020 είχαν καταγραφεί 2.760 επιβεβαιωμένα κρούσματα και 155 θάνατοι, ενώ ο αριθμός των νέων κρουσμάτων ημερησίως είχε κατέβει σε χαμηλό μονοψήφιο αριθμό.

Ένα από τα πρώτα μέτρα που εφαρμόστηκαν ήταν η παύση των δια ζώσης μαθημάτων στο σύνολο των εκπαιδευτικών βαθμίδων, και σύντομα ακολούθησε το αναγκαστικό κλείσιμο στο σύνολο της επικράτειας σχεδόν του συνόλου των επιχειρήσεων λιανικού εμπορίου, καθώς και των χώρων άθλησης και των χώρων

* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ). E-mail: nkanel@kepe.gr

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον σύναδελφό μου Ι. Χολέζα καθώς και έναν ανώνυμο κριτή με τα προσεκτικά σχόλια των οποίων βελτιώθηκε η επιχειρηματολογία και διατύπωση του άρθρου.

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις του συγγραφέα και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

ψυχαγωγίας. Γενικότερα, τα αρμόδια υπουργεία εξετάζοντας τις συνθήκες παραγωγής και διάθεσης προϊόντων και υπηρεσιών κατά κωδικό άσκησης οικονομικής δραστηριότητας, τους γνωστούς ΚΑΔ, αποφάσισαν για το κλείσιμο ή την αυστηρή ρύθμιση της δράσης των επιχειρήσεων, σε συνδυασμό με ειδική επιδότηση των εργαζομένων που καθίσταντο ανενεργοί. Επίσης, χορηγήθηκαν άδειες ειδικού σκοπού στον ένα γονέα σε εργαζόμενους που είχαν παιδιά στα κλειστά πλέον νηπιαγωγεία και δημοτικά, απαγορεύτηκαν οι άσκοπες μετακινήσεις, τα μέσα συγκοινωνιών τηρούσαν την κοινωνική αποστασιοποίηση και γενικά τηρήθηκε καθολικά το «μένουμε σπίτι». Υπό το ευρύτερο πλαίσιο περιορισμού των μετακινήσεων και της ανάγκης για προστασία της δημόσιας υγείας και της υγείας των εργαζομένων, δεν είναι λίγες οι επιχειρήσεις που, για να συνεχίσουν τη δράση τους, εφάρμοσαν για μέρος ή το σύνολο του προσωπικού τους καθεστώς εργασίας από το σπίτι, ενώ και ο δημόσιος τομέας ενθάρρυνε όπου μπορούσε την εργασία από το σπίτι¹.

Το παρόν άρθρο, χωρίς να αξιολογεί τα όποια θετικά (εξοικονόμηση του χρόνου μετάβασης και επιστροφής, αποφυγή του κόστους μετακίνησης, συνδυασμός επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής, μείωση της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης) αλλά και αρνητικά χαρακτηριστικά της κατ' οίκον εργασίας (ενίσχυση του άτυπου χαρακτήρα της εργασιακής σχέσης και εμπλοκή επαγγελματικών και οικιακών δραστηριοτήτων, δυσκολία ελέγχου και αξιόπιστης αξιολόγησης της καταβαλλόμενης προσπάθειας και του παραγόμενου έργου, μετακύλιση κόστους από τις επιχειρήσεις προς τον εργαζόμενο), εξετάζει ποιο είναι το ποσοστό των εργαζομένων που με βάση τα χαρακτηριστικά της εργασίας του έχει τη δυνατότητα να εργάζεται από το σπίτι. Η ανάλυσή μας ακολουθεί παρόμοιες εργασίες που έχουν γίνει πρόσφατα για τις ΗΠΑ (Dingel and Neiman, 2020a) και άλλες χώρες, υιοθετώντας τη μεθοδολογία τους και προσαρμόζοντάς την στα ελληνικά στατιστικά δεδομένα. Ειδικότερα, χρησιμοποιούμε μικροδεδομένα από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), τα οποία μας επιτρέπουν να εξετάσουμε την ανατομία της δυνατότητας εργασίας από το σπίτι αξιοποιώντας τη διαθέσιμη αναλυτική πληροφόρηση.

Το αντικείμενο της εργασίας φαίνεται ενδιαφέρον για τη χάραξη πολιτικής στην οίκον εργασία. Μελλοντικές οριζόντιες ρυθμίσεις της εργασίας από το σπίτι πολύ πιθανόν να μην έχουν την ίδια επίδραση παντού, εάν αξιολογηθούν με κριτήρια αποτελεσματικότητας και δικαιοσύνης. Βασική διαπίστωση της εργασίας είναι ότι στην Ελλάδα τα ποσοστά αυτών που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι είναι παρόμοια με εκείνα άλλων ανεπτυγμένων χωρών, που σημαίνει ότι υπάρχουν αξιόλογα περιθώρια μονιμότερης διεύρυνσης της κατ' οίκον εργασίας, εάν αυτό κριθεί σκόπιμο. Ωστόσο, αυτό το ποσοστό διαφέρει ουσιαστικά ανάλογα με τα χαρακτηριστικά των εργαζομένων, το επάγγελμα, τον τομέα και τον κλάδο που εργάζονται, οπότε η όποια διεύρυνσή του μάλλον θα έχει άνισες επιπτώσεις στις επιμέρους αγορές εργασίας και έτσι απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή και μελέτη πριν τη θέσπιση της.

2. Σχετική βιβλιογραφία

Η βιβλιογραφία αναφορικά με τη δυνατότητα εργασίας από το σπίτι είναι σχετικά περιορισμένη και πολύ πρόσφατη. Η πρώτη εμπειρική εργασία που αποτελεί και σημείο αναφοράς για όλες τις μετέπειτα είναι αυτή των Dingel and Neiman (2020a) στην οποία εξετάζεται η δυνατότητα εργασίας από το σπίτι στις ΗΠΑ. Οι συγγραφείς αξιοποίησαν πληροφόρηση από δύο δειγματοληπτικές έρευνες του εκεί Δικτύου Επαγγελματικής Πληροφόρησης O*NET (Occupational Information Network) που αναφέρονται στο «*περιεχόμενο της εργασίας*» και στις «*γενικές δραστηριότητες της εργασίας*». Εάν, παραδείγματος χάριν, μια εργασία απαιτεί καθημερινή εξωτερική εργασία ή τη λειτουργία οχημάτων, μηχανικών εργαλείων ή ειδικού εξοπλισμού, οι συγγραφείς την κατατάσσουν στις εργασίες που δεν μπορούν να γίνουν από το σπίτι. Οι Dingel and Neiman, αφού εξετάζουν το σύνολο των επαγγελματιών σε πολύ αναλυτικό επίπεδο, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι στις ΗΠΑ το 34% των επαγγελματιών, που αντιστοιχεί σε 44% της μισθολογικής δαπάνης, δυνητικά μπορούν να πραγματοποιηθούν από το σπίτι, ενώ καταγράφουν σημαντικές διαφορές σε αυτό το ποσοστό μεταξύ πόλεων και κλάδων οικονομικής δραστηριότητας. Επίσης για τις ΗΠΑ, οι Hensvik κ.ά. (2020) εκτιμούν ότι το ποσοστό των απα-

1. Είναι σκόπιμο να γίνει σαφές ότι εννοιολογικά είναι διαφορετική η εργασία από το σπίτι από την τηλεργασία. Η τηλεργασία περιλήφθηκε για πρώτη φορά στην Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας του 2006-07 και ορίζεται ως «... μια μορφή οργάνωσης ή/και εκτέλεσης εργασίας που χρησιμοποιεί τεχνολογίες πληροφορικής, βάσει μιας σύμβασης ή σχέσης εργασίας, όπου μια εργασία που θα μπορούσε επίσης να εκτελεστεί στις εγκαταστάσεις του εργοδότη εκτελείται κανονικά εκτός αυτών των εγκαταστάσεων». Συνεπώς, η τηλεργασία δεν περιλαμβάνει όσους εργάζονται στο σπίτι τους χωρίς τη χρήση τεχνολογιών πληροφορικής και δεν περιλαμβάνει τους αυτοαπασχολούμενους. Γίνεται λοιπόν σαφές ότι η εργασία από το σπίτι είναι κάτι πιο ευρύ από την τηλεργασία.

σχολουμένων που εργάζονταν από το σπίτι μεταξύ 2011 και 2018 ήταν περίπου 15%.

Οι Barrot κ.ά. (2020) υπολογίζουν την επίδραση της κοινωνικής αποστασιοποίησης στο συνολικό ΑΕΠ και κατά κλάδο για τη Γαλλία και στη συνέχεια εφαρμόζουν το υπόδειγμά τους και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Προκειμένου να το κάνουν αυτό, εκτιμούν το ποσοστό των απασχολούμενων που έχουν τη δυνατότητα τηλεργασίας, καθώς και τη μείωση των απασχολούμενων στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας από τα περιοριστικά μέτρα εναντίον του κορωνοϊού. Για τη Γαλλία το ποσοστό τηλεργασίας για τις επιχειρήσεις με περισσότερους από 10 εργαζόμενους εκτιμάται περίπου στο 32%, ενώ λαμβάνοντας υπόψη και τη μείωση του ενεργού εργατικού δυναμικού λόγω των μέτρων εναντίον του κορωνοϊού η συνολική μείωση της απασχόλησης ανέρχεται στο 52%, η οποία μέσω του χρησιμοποιούμενου υποδείγματος παραγωγής οδηγεί σε μείωση του ΑΕΠ κατά 5,6%, ύστερα από μια κοινωνική αποστασιοποίηση έξι εβδομάδων. Στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες που εξετάζονται από τους Barrot κ.ά. (2020) η επίδραση μιας κοινωνικής αποστασιοποίησης έξι εβδομάδων στο ΑΕΠ διαφοροποιείται από αυτή της Γαλλίας μόνο λόγω διαφοράς στο ποσοστό τηλεργασίας και στην κλαδική σύνθεση².

Οι Boeri κ.ά. (2020) υπολογίζουν για έξι ευρωπαϊκές χώρες πόσο θα αυξηθεί το ποσοστό των εργαζομένων από το σπίτι εάν υπάρξει άρση συγκεκριμένων περιορισμών λόγω COVID-19 στις μετακινήσεις και στην επικοινωνία των εργαζομένων πρόσωπο με πρόσωπο. Εκτιμούν ότι το μερίδιο των θέσεων εργασίας που μπορεί να εκτελεστεί με 'ασφάλεια' είναι περιορισμένο και δεν ξεπερνά το 50%.

Εργασίες οι οποίες εξετάζουν περισσότερες χώρες, και ειδικότερα περιλαμβάνουν και αναπτυσσόμενες χώρες (Dingel and Neiman, 2020b· Saltiel, 2020· Gottlieb κ.ά., 2020), καταλήγουν ότι το ποσοστό των απασχολούμενων που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι είναι σημαντικά χαμηλότερο σε πιο φτωχές χώρες, με κριτήριο το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Οι Gottlieb κ.ά. (2020) αποδίδουν αυτό το εύρημα στο υψηλό ποσοστό αυτοαπασχολούμενων στις φτωχές χώρες, οι οποίοι ασκούν επαγγέλματα τα οποία δεν προσφέρονται για εργασία από το σπίτι, ενώ η συνολική δυνατότητα σε μια χώρα για κατ' οίκον εργασία εξαρτάται

σε μεγάλο βαθμό και από την αντίστοιχη δυνατότητα που υπάρχει στον πρωτογενή τομέα και το σχετικό του μέγεθος στη συνολική απασχόληση.

3. Δεδομένα και αποτελέσματα

Προκειμένου να υπολογίσουμε το ποσοστό των εργαζομένων που δυνητικά μπορούν να εργαστούν από το σπίτι υιοθετούμε τη μεθοδολογία που εφάρμοσαν οι Dingel and Neiman (2020a) για τις ΗΠΑ. Όπως σημειώθηκε παραπάνω, οι Dingel and Neiman, για κάθε επάγγελμα σε αναλυτική ταξινόμηση SOC (Standard Occupational Classification) χρησιμοποίησαν τα αποτελέσματα από δύο δειγματοληπτικές έρευνες του O*NET προκειμένου το κάθε αναλυτικό επάγγελμα να χαρακτηριστεί ως ικανό να πραγματοποιηθεί από το σπίτι ή όχι, ανάλογα με το αν ικανοποιεί κάποια συγκεκριμένα κριτήρια. Στη συνέχεια, οι συγγραφείς συνέπτυξαν αυτά τα επαγγέλματα σε ανώτερο επίπεδο ταξινόμησης, φθάνοντας σε διψήφια ταξινόμηση. Αυτή τη διψήφια ταξινόμηση κατά SOC την μετατρέψαμε σε ταξινόμηση ISCO-08, προκειμένου να την αντιστοιχίσουμε με την ταξινόμηση της ΕΛΣΤΑΤ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να έχουμε το ποσοστό των επαγγελματιών που μπορούν να γίνουν από το σπίτι σε διψήφια πλέον ταξινόμηση ISCO-08³. Η πληροφορία αυτή αντιστοιχίστηκε στα δεδομένα της ΕΕΔ και μας επιτρέπει να εκτιμήσουμε το ποσοστό των επαγγελματιών, καθώς και δευτερευόντως των απασχολούμενων κατά επάγγελμα, που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι με βάση τα συγκεκριμένα κριτήρια και υποθέσεις ανάλυσης. Το τελικό στάδιο είναι από την απασχόληση κατά επάγγελμα και εξεταζόμενες μεταβλητές, με την αναγκαία στάθμιση, να υπολογίσουμε τα εκάστοτε ποσοστά που μας ενδιαφέρουν.

Από τις εκτιμήσεις μας προκύπτει ότι το 32,8% των εργαζομένων στην Ελλάδα για το 2019 θα μπορούσε να εργαστεί από το σπίτι (βλ. Πίνακα 1). Σε απόλυτο μέγεθος αυτό ισοδυναμεί με σχεδόν 1,3 εκατ. εργαζόμενους ή ακριβέστερα 1.263 χιλιάδες. Το ποσοστό αυτό δεν διαφέρει πολύ από αυτό άλλων ανεπτυγμένων χωρών της Ευρώπης, όπως έχουν υπολογίσει οι Dingel and Neiman, (2020b). Η Ελλάδα εντάσσεται στα χαμηλά της πλειάδας των χωρών οι οποίες εμφανίζουν ποσοστό αυτών που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι μεταξύ 30-40%.

2. Ίσως το πιο ενδιαφέρον εύρημα των Barrot κ.ά. (2020) αναφορικά με την Ελλάδα είναι η εκτίμησή τους ότι έξι εβδομάδες κοινωνικής αποστασιοποίησης σε χρηματικούς όρους ισοδυναμούν με πτώση του ΑΕΠ κατά 8%.

3. Η επιλογή της διψήφιας ταξινόμησης και όχι της τριψήφιας, που είναι και η πιο αναλυτική που διαθέτει η ΕΛΣΤΑΤ, έγινε για δύο λόγους. Αρχικά θέλαμε τα αποτελέσματά μας να είναι άμεσα συγκρίσιμα με αυτά άλλων εργασιών. Επιπλέον, επειδή εξετάζουμε το κάθε επάγγελμα σε συνδυασμό με διάφορα χαρακτηριστικά, για ορισμένους συνδυασμούς αντιστοιχούν πολύ λίγες παρατηρήσεις θέτοντας υπό αμφισβήτηση την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Απασχολούμενοι που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι το 2019

	Επάγγελμα, ISCO-08	%	Αριθμός απασχολούμενων	Σχετική συμμετοχή
1	Ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη	74,2	83.679	6.6%
2	Επαγγελματίες	73,9	556.170	44.0%
3	Τεχνικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	50,0	155.976	12.4%
4	Υπάλληλοι γραφείου	75,7	340.326	26.9%
5	Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές	10,8	99.330	7.9%
6	Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς	3,3	13.493	1.1%
7	Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	1,7	6.062	0.5%
8	Χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι)	1,3	3.442	0.3%
9	Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες	1,6	4.359	0.3%
Θέση στο επάγγελμα				
1	Αυτοαπασχολούμενος με προσωπικό	32,4	93.690	7,4%
2	Αυτοαπασχολούμενος	18,9	157.909	12,5%
3	Μισθωτός	38,3	997.308	79,0%
4	Βοηθός σε οικογενειακή επιχείρηση	11,3	13.930	1,1%
	Σύνολο	32,8	1.262.837	100,0%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού.

3.1. Χαρακτηριστικά της εργασίας

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, το ποσοστό αυτών που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι διαφέρει ουσιαστικά μεταξύ των επαγγελμάτων σε μονοψήφιο κωδικό, με το υψηλότερο ποσοστό να εμφανίζεται στους υπάλληλους γραφείου (75,7%) και ακολουθούν πολύ κοντά τα ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη (74,2%) και οι επαγγελματίες (73,9%). Οι τελευταίοι αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα, αφού σε αυτή την κατηγορία η εργασία από το σπίτι εκτιμάται ότι είναι εφικτή για πάνω από μισό εκατομμύριο εργαζόμενους⁴. Το μικρότερο ποσοστό καταγράφεται στους χειριστές βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού (1,3%). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ένας στους δύο που ανή-

κουν στην κατηγορία 'Τεχνικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα' εκτιμάται ότι θα μπορούσε να εργαστεί από το σπίτι, ενώ σχεδόν ο ένας στους δέκα (10,8%) απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ των εργαζομένων που μπορούν να εργαστούν κατ' οίκον ανά μονοψήφιο επάγγελμα, τόσο στο απόλυτο όσο και στο σχετικό τους μέγεθος. Οι διαφορές αυτές γίνονται ακόμα πιο έντονες όταν προχωράμε σε πιο αναλυτικό επίπεδο. Για παράδειγμα, σε διψήφια ταξινόμηση προκύπτει ότι για δύο επαγγελματικές κατηγορίες το σύνολο των εργαζομένων θα μπορούσε να εργαστεί από το σπίτι, αλλά για οκτώ κανένας εργαζόμενος δεν θα μπορούσε να εργαστεί οίκοι.

4. Από τους 556 χιλιάδες επαγγελματίες που μπορούν δυνητικά να εργαστούν από το σπίτι το 46% είναι εκπαιδευτικοί, το 20% επαγγελματίες σε επιχειρήσεις και από 15% είναι οι μηχανικοί και οι νομικοί. Οι επαγγελματίες του τομέα υγείας είναι μόλις το 1%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Αριθμός απασχολούμενων που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι ανά βασικά χαρακτηριστικά της εργασίας, 2019

	%	Αριθμός απασχολούμενων	Σχετική συμμετοχή
Ιδιοκτησιακό καθεστώς εργοδοσίας			
Δημόσια υπηρεσία	68,2	218.474	17,3%
ΝΠΔΔ, ΝΠΙΔ του Δημοσίου ή Δημόσιος Οργανισμός	48,0	139.371	11,0%
Δήμος ή Κοινότητα, Δημοτική Επιχείρηση	46,3	52.265	4,1%
ΔΕΚΩ	38,5	13.831	1,1%
Τράπεζα κρατική ή ελεγχόμενη από το κράτος	60,6	6.270	0,5%
Επιχείρηση ελεγχόμενη από το Δημόσιο	34,6	6.555	0,5%
Επιχείρηση του ιδιωτικού τομέα	27,0	826.071	65,4%
Μέγεθος τοπικής μονάδας εργασίας			
Έως 10 εργαζόμενοι	27,5	688.242	54,5%
Περισσότεροι από 10 εργαζόμενοι	42,8	574.594	45,5%
Καθεστώς απασχόλησης			
Μερική απασχόληση	25,5	91.906	7,3%
Πλήρης απασχόληση	33,6	1.170.931	92,7%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού.

Είναι ενδιαφέρον ότι, με βάση τη θέση στο επάγγελμα, το υψηλότερο ποσοστό αυτών που θα μπορούσαν να εργαστούν από το σπίτι το εμφανίζουν οι μισθωτοί (38,3%), ακολουθούμενοι από τους αυτοαπασχολούμενους με προσωπικό (εργοδότες) με 32,4%. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι αυτοαπασχολούμενοι εμφανίζουν σχετικά χαμηλό ποσοστό αυτών που θα μπορούσαν να εργαστούν από το σπίτι (18,9%), γεγονός που μάλλον συνδέεται με το ότι στην Ελλάδα πολλοί αυτοαπασχολούμενοι είναι αγρότες, τεχνίτες, επισκευαστές, η εκτέλεση της εργασίας των οποίων απαιτεί απομάκρυνση από το σπίτι.

Ενδιαφέρουσα, επίσης, είναι η εκτίμηση ότι εργασία από το σπίτι θα μπορούσαν να αναλάβουν σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό οι δημόσιοι υπάλληλοι (68,9%) και γενικότερα οι εργαζόμενοι στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, έναντι των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα (27%) (βλ. Πίνακα 2). Το αποτέλεσμα αυτό οφείλεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στα επαγγέλματα εκπαίδευσης, τα οποία αντιπροσωπεύουν πολύ μεγάλο αριθμό δημοσίων υπαλλήλων και υψηλό ποσοστό αυτών θεωρητικά θα μπορούσαν να εργαστούν από το σπίτι, καθώς και σε επαγγέλματα τα οποία απαιτούν τη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών. Σημειωτέον ότι οι όποιες

αποφάσεις για μονιμότερες ρυθμίσεις διευκόλυνσης της εργασίας από το σπίτι στον δημόσιο τομέα πρέπει να λάβουν υπόψη τους ότι, σε αντίθεση με τον ιδιωτικό τομέα, η εποπτεία και αξιολόγηση του οίκου παραγόμενου έργου είναι εξαιρετικά δύσκολη.

Η μερική απασχόληση εμφανίζει μικρότερο ποσοστό εργασίας από το σπίτι (25,5%) έναντι της πλήρους απασχόλησης (33,6%). Τα κλαδικά και λοιπά χαρακτηριστικά που εμφανίζει η μερική απασχόληση στην Ελλάδα, που συγκεντρώνεται στη γεωργία και σε καταστήματα λιανικής, φαίνεται ότι ερμηνεύουν αυτό το εύρημα.

Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, ότι η εργασία από το σπίτι διευκολύνεται περισσότερο στις παραγωγικές μονάδες με προσωπικό πάνω από 10 εργαζόμενους (42,8%) παρά στις μικρότερες μονάδες (27,5%). Σε κάποιο βαθμό αυτό μπορεί να αποδοθεί, μεταξύ άλλων, στην καλύτερη κατανομή αρμοδιοτήτων και καθηκόντων στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις, στο αντικείμενο των εργασιών τους και στη μεγαλύτερη διείσδυση της σύγχρονης τεχνολογίας.

Όπως απεικονίζεται στον Πίνακα 3, προκύπτουν εντυπωσιακές διαφορές στο ποσοστό αυτών που θα μπο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Αριθμός απασχολούμενων σε εργασίες που μπορούν να γίνουν από το σπίτι ανά μονοψήφιο κλάδο απασχόλησης, 2019

	%	Αριθμός απασχολούμενων	Σχετική συμμετοχή
1 Γεωργία, δασοκομία, αλιεία	4,3	19.284	1,5%
2 Ορυχεία και λατομεία	7,2	901	0,1%
3 Μεταποίηση	22,5	84.867	6,7%
4 Ενέργεια	40,5	11.988	0,9%
5 Παροχή νερού	20,9	6.925	0,5%
6 Κατασκευές	13,1	19.321	1,5%
7 Εμπόριο και επισκευή οχημάτων	22,7	157.371	12,5%
8 Μεταφορά και αποθήκευση	25,4	52.582	4,2%
9 Καταλύματα και εστίαση	14,0	53.298	4,2%
10 Ενημέρωση και επικοινωνία	71,4	72.950	5,8%
11 Χρηματοπιστωτικός τομέας	73,0	61.452	4,9%
12 Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	79,1	3.982	0,3%
13 Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	72,0	157.084	12,4%
14 Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	25,3	23.022	1,8%
15 Δημόσια διοίκηση και άμυνα	52,1	145.992	11,6%
16 Εκπαίδευση	89,5	287.214	22,7%
17 Υγεία και κοινωνική μέριμνα	22,4	55.745	4,4%
18 Τέχνες και ψυχαγωγία	44,2	23.730	1,9%
19 Λοιπές υπηρεσίες	24,7	20.413	1,6%
20 Νοικοκυριά ως εργοδότες	8,1	2.014	0,2%
21 Ετερόδοκοι οργανισμοί	62,5	2.704	0,2%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού.

ρούσαν να εργαστούν από το σπίτι κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Στο ένα άκρο υπάρχουν κλάδοι, όπως τα ορυχεία και τα ξενοδοχεία, με αρκετά χαμηλή ευχέρεια κατ' οίκον εργασίας, ενώ στο άλλο κλάδοι, όπως η εκπαίδευση και η διαχείριση ακινήτων και οι επιστημονικές εργασίες, με αρκετά υψηλή. Γενικότερα φαίνεται ότι κλάδοι που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα και υπηρεσίες (μεταποίηση, ορυχεία, γεωργία, ξενοδοχεία) εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά ευχέρειας εργασίας από το σπίτι από ό,τι κλάδοι που στρέφονται κυρίως στην εγχώρια αγορά.

Από τα παραπάνω χαρακτηριστικά των εργασιών που θα μπορούσαν να γίνουν από το σπίτι φαίνεται ότι εκεί συγκεντρώνονται περισσότερο εργασίες που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως καλές εργασίες. Δηλαδή, εμφανίζουν σχετικά υψηλά ποσοστά πλήρους απασχόλησης, είναι σε επιστημονικά επαγγέλματα και απολαμβάνουν τα γνωστά οφέλη της απασχόλησης στο Δημόσιο. Επιβεβαίωση αυτού είναι ότι κλάδοι με υψηλότερη ευχέρεια εργασίας από το σπίτι εμφανίζουν και υψηλότερες μηνιαίες αμοιβές.

Η ποσοτικοποίηση αυτής της σχέσης γίνεται αρχικά με την εκτίμηση του συντελεστή συσχέτισης (βλ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Σχέση μέσου μισθού και ποσοστού απασχολούμενων που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι, 2015-2019

	Συντελεστής συσχέτισης	Επίδραση μέσων μισθών
Άνδρες	0,572*	0,077*
Γυναίκες	0,736*	0,065**
Σύνολο	0,629*	0,081*

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού.

Σημειώσεις: Η δεύτερη στήλη παρουσιάζει τα αποτελέσματα από τον συντελεστή συσχέτισης Spearman μεταξύ μέσων μισθών και ποσοστού απασχόλησης από το σπίτι για το σύνολο των διψήφων κλάδων. Η τρίτη στήλη παρουσιάζει τον συντελεστή μιας παλινδρόμησης σταθερών επιδράσεων του ποσοστού απασχόλησης από το σπίτι με τους μέσους μισθούς. Οι παλινδρομήσεις περιλαμβάνουν ψευδομεταβλητές για το έτος και το τρίμηνο. Όλες οι εκτιμήσεις σταθμίζουν με βάση το μέγεθος του κάθε κλάδου.

* p-value 0,001, ** p-value 0,1.

Πίνακα 4). Ο συντελεστής συσχέτισης μεταξύ του ποσοστού δυνητικής οίκου εργασίας και μέσων μισθών κατά κλάδο δραστηριότητας προκύπτει θετικός και στατιστικά σημαντικός τόσο για το σύνολο, όσο και για κάθε φύλο. Ειδικότερα, για το σύνολο της οικονομίας εκτιμάται σε 0,629, ενώ για τις γυναίκες είναι υψηλότερος, σε 0,736, και για τους άνδρες λίγο χαμηλότερος σε 0,572. Από τα δεδομένα προκύπτει ότι, για αμφότερα τα φύλα, ο βαθμός δυνατότητας εργασίας από το σπίτι είναι πιο μεγάλος σε κλάδους όπου και οι μισθοί είναι υψηλότεροι, και αυτό είναι πιο έντονο στις γυναίκες. Για να εξειδικεύσουμε παραπέρα την ακριβή σχέση μεταξύ εργασίας στο σπίτι και μισθών, εκτιμήσαμε μια παλινδρόμηση σταθερών επιδράσεων, η οποία λαμβάνει υπόψη της τόσο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε κλάδου, όσο και παράγοντες όπως η εποχικότητα και το μέγεθος του κάθε κλάδου. Η επίδραση, όπως εμφανίζεται στην τελευταία στήλη του Πίνακα 4, παραμένει θετική και στατιστικά σημαντική, αν και πλέον για τους άνδρες φαίνεται να είναι πιο ισχυρή, ενώ για τις γυναίκες εμφανίζει μεγαλύτερη μεταβλητότητα.

Από τα παραπάνω θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι μια πιο διαδεδομένη και χαλαρή εφαρμογή της ερ-

γασίας από το σπίτι θα συντελέσει σε διεύρυνση των ανισοτήτων μεταξύ εργαζομένων σε «καλές» και «κακές» εργασίες, ενισχύοντας τον κατακερματισμό της αγοράς εργασίας.

3.2. Χαρακτηριστικά εργαζομένων

Προκύπτει επίσης σημαντική διαφοροποίηση των εργαζομένων που θα μπορούσαν να εργαστούν οίκοι ανάλογα με την ηλικία τους (βλ. Πίνακα 5). Φαίνεται ότι το ποσοστό αυτό εμφανίζει τη μορφή αντεστραμμένου U με τις μικρές ηλικίες να έχουν χαμηλά ποσοστά, 15,2% για τους νέους 15-19 ετών, η κορύφωση (37,5%) να εντοπίζεται στις ηλικίες 50-54 και να ακολουθούν συστηματικά χαμηλότερα ποσοστά.

Διαπιστώνεται σημαντική διαφοροποίηση του ποσοστού των εργαζομένων που θα μπορούσαν να εργαστούν από το σπίτι με βάση το φύλο. Ειδικότερα, ενώ στους άνδρες είναι περίπου ο ένας στους τέσσερις (27,3%) στις γυναίκες ανέρχεται σε τέσσερις στις δέκα (40,2%). Ίσως αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει ενθαρρυντικό στοιχείο για τη διευκόλυνση ενταξιακής επαγγελματικής και οικογενειακού βίου για τις γυναίκες. Το παραπάνω κατά ηλικία πρότυπο του ποσοστού των εργαζομένων που θα μπορούσαν να εργαστούν από το σπίτι διατηρείται συστηματικά και όταν η εξέταση γίνει κατά φύλο. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι οι γυναίκες, όχι μόνο συνολικά αλλά και για όλες τις ομάδες ηλικιών, εμφανίζουν υψηλότερο ποσοστό αυτών που θα μπορούσαν να εργαστούν από το σπίτι από ό,τι οι άνδρες. Μόνο μετά τα 60 το πρότυπο αυτό αλλάζει και μάλλον έχει να κάνει με τις εργαζόμενες αγρότισσες.

Παρατηρούμε ότι υπάρχει μια θετική σχέση μεταξύ των εκπαιδευτικών προσόντων των εργαζομένων και της δυνατότητας εργασίας από το σπίτι. Πιο συγκεκριμένα, το 59,2% των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (τουλάχιστον ΑΤΕΙ) μπορούν δυνητικά να εργαστούν από το σπίτι, ενώ για τη χαμηλότερη εκπαιδευτική βαθμίδα (υποχρεωτική εκπαίδευση, περιλαμβανομένου του Γυμνασίου) το αντίστοιχο ποσοστό είναι μόλις 7,2%. Για τους απόφοιτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης εκτιμάται ότι το 23,2% θα μπορούσε να εργαστεί από το σπίτι. Τα ποσοστά αυτά συνεπάγονται ότι και η σχετική συμμετοχή των εκπαιδευτικών κατηγοριών ακολουθεί παρόμοιο πρότυπο, αφού δύο στους τρεις που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι είναι πτυχιούχοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, 30% δευτεροβάθμιας και μόλις 4,7% έχουν φοιτήσει μέχρι την υποχρεωτική εκπαίδευση. Σημειωτέον ότι μέσα στις ευρείες αυτές εκπαιδευτικές κατηγορίες υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανάλογα με το αντικείμενο εκπαίδευσης, αφού τα τεχνικά επαγγέλματα είναι λιγότερο

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Αριθμός απασχολούμενων που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι ανά φύλο, ηλικία και επίπεδο εκπαίδευσης, 2019

	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	%	Σχετική συμμετοχή	%	Σχετική συμμετοχή	%	Σχετική συμμετοχή
Ομάδες ηλικιών						
15-19	15,2	0,2%	14,9	0,2%	15,9	0,1%
20-24	21,3	2,3%	14,2	1,7%	29,4	2,8%
25-29	29,1	8,0%	22,6	7,3%	37,6	8,6%
30-34	34,0	11,4%	26,5	10,5%	43,6	12,3%
35-39	34,7	14,1%	27,8	13,4%	43,8	14,7%
40-44	33,6	16,2%	27,4	15,5%	41,4	16,8%
45-49	33,9	14,7%	27,9	14,6%	41,9	14,9%
50-54	37,5	17,0%	31,0	16,5%	46,1	17,4%
55-59	32,9	9,5%	30,7	11,3%	36,4	7,9%
60-64	27,8	5,2%	28,3	6,8%	27,1	3,6%
65-69	20,8	1,1%	22,8	1,7%	17,3	0,6%
70-74	20,9	0,2%	20,8	0,3%	21,2	0,1%
Επίπεδο εκπαίδευσης						
Τριτοβάθμια	59,2	64,6%	55,6	62,8%	62,7	66,3%
Δευτεροβάθμια	23,6	30,6%	19,1	31,0%	30,3	30,3%
Υποχρεωτική	7,2	4,7%	6,8	6,2%	7,9%	3,4%
Σύνολο	32,8	1.262.837	27,3	603.934	40,2	658.903

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού.

πιθανό να μπορούν να απασχοληθούν από το σπίτι. Αυτό σε κάποιο βαθμό εξηγεί και τις διαφορές ανά επίπεδο εκπαίδευσης και φύλο, με τις γυναίκες να καταγράφουν υψηλότερη έναντι των ανδρών δυνατότητα εργασίας από το σπίτι σε όλα τα εκπαιδευτικά επίπεδα.

3.3. Περιφερειακή διάρθρωση

Βρίσκουμε αξιόλογες διαφορές του ποσοστού των εργαζομένων που θα μπορούσαν να εργαστούν από το σπίτι με βάση τη γεωγραφική περιφέρεια (βλ. Πίνακα 6). Εδώ το υψηλότερο ποσοστό εμφανίζει η Περιφέρεια Αττικής, όπου περισσότεροι από τέσσερις στους δέκα εργαζόμενους, ακριβέστερα το 41,8%, θα μπορούσε να εργαστεί από το σπίτι. Το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό εμφανίζεται στην Κεντρική Μακεδονία, όπου

περιλαμβάνεται η Θεσσαλονίκη, με ποσοστό 31,3%. Τα ποσοστά αυτά, πέρα από τις όποιες θετικές ή αρνητικές επιδράσεις έχει η κατ' οίκον εργασία στους εργαζόμενους και εργοδότες, δείχνουν και υπαρκτά περιθώρια βελτίωσης των ατμοσφαιρικών συνθηκών στις ελληνικές μεγαλουπόλεις και την εξοικονόμηση στις εκεί μετακινήσεις και τα καύσιμα. Στο άλλο άκρο βρίσκεται η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, καθώς και η Στερεά Ελλάδα. Η πρώτη, μάλλον, λόγω του σχετικά μεγάλου αριθμού αγροτών και η δεύτερη λόγω των εργαζομένων σε βιομηχανίες. Σχετικά χαμηλά ποσοστά καταγράφουν και οι Περιφέρειες του Αιγαίου, γεγονός που προφανώς συνδέεται με την εκεί κυριαρχία των επαγγελματιών τουρισμού που κατά κανόνα απαιτούν την επιτόπια παρουσία του εργαζόμενου.

Το υψηλό ποσοστό αυτών που μπορούν εργαστούν από το σπίτι στις μεγαλουπόλεις επιβεβαιώνεται

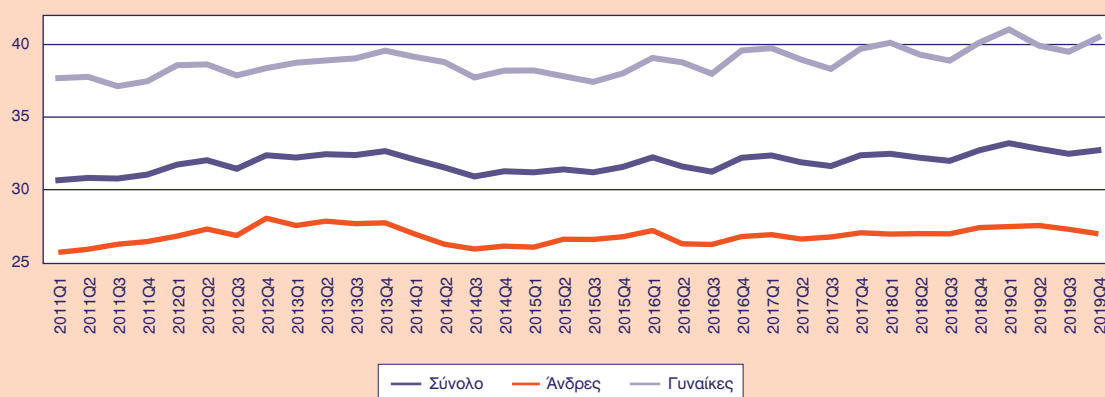
ΠΙΝΑΚΑΣ 6 Περιφερειακή κατανομή απασχολούμενων που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι, 2019

Περιφέρεια	%	Αριθμός απασχολούμενων	Σχετική συμμετοχή
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	24,0	48.307	3,8%
Κεντρική Μακεδονία	31,3	199.279	15,8%
Δυτική Μακεδονία	25,0	21.413	1,7%
Ήπειρος	29,5	33.192	2,6%
Θεσσαλία	29,6	73.373	5,8%
Ιόνια νησιά	28,7	22.123	1,8%
Δυτική Ελλάδα	24,7	52.982	4,2%
Στερεά Ελλάδα	24,0	46.048	3,6%
Αττική	41,8	595.333	47,1%
Πελοπόννησος	25,9	54.345	4,3%
Βόρειο Αιγαίο	26,2	18.412	1,5%
Νότιο Αιγαίο	25,1	32.669	2,6%
Κρήτη	26,0	65.361	5,2%
Βαθμός αστικότητας			
Περιφέρεια Πρωτευούσης	44,0	517.826	41,0%
Π.Σ. Θεσσαλονίκης	38,2	124.989	9,9%
Λοιπές αστικές περιοχές	34,3	360.676	28,6%
Ημιαστικές περιοχές	26,3	134.055	10,6%
Αγροτικές περιοχές	16,0	125.291	9,9%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Διαχρονική εξέλιξη του ποσοστού των εργαζομένων που μπορούν να εργαστούν από το σπίτι συνολικά και ανά φύλο

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού.

όταν το εξετάσουμε κατά βαθμό αστικότητας. Σχεδόν ο ένας στους δύο στην Περιφέρεια Πρωτευούσης (44,0%) εκτιμάται ότι μπορεί να εργαστεί από το σπίτι, και σχεδόν τέσσερις στους 10 (38,2%) στο ΠΣ Θεσσαλονίκης. Στον αντίποδα στις αγροτικές περιοχές το εξεταζόμενο ποσοστό περιορίζεται μόλις στο 16,0%.

Γίνεται, λοιπόν, σαφές ότι η περιφερειακή διάρθρωση της απασχόλησης έχει μεγάλη σημασία για το ύψος του ποσοστού των απασχολούμενων που μπορούν δυνητικά να εργαστούν από το σπίτι τους. Περιφέρειες οι οποίες εμφανίζουν σχετικά υψηλότερη συγκέντρωση επαγγελματιών τα οποία στρέφονται στη βιομηχανία ή στον αγροτικό τομέα φαίνεται να υστερούν σε σχέση με περιφέρειες στις οποίες μεγάλο ποσοστό των εργαζομένων απασχολείται σε διοικητικές υπηρεσίες. Αξίζει, πάντως, να διευκρινίσουμε ότι στην Ελλάδα, όπου οι αγροτικές δραστηριότητες συγκεντρώνονται σε μικρές οικογενειακές εκμεταλλεύσεις, αν μέλημά μας είναι η κοινωνική αποστασιοποίηση για τη μη διασπορά του κορωνοϊού, θα μπορούσαν και αυτές να θεωρηθούν σε κάποιο βαθμό ως ασφαλείς εργασίες, παρόλο που δεν μπορούν να γίνουν από το σπίτι.

3.4. Έλεγχος αξιοπιστίας

Προκειμένου να ελεγχθεί η αξιοπιστία των αποτελεσμάτων μας πραγματοποιήσαμε τους ίδιους υπολογισμούς για τα έτη από το 2011 και εντεύθεν ανά τρίμηνο. Η διαχρονική σταθερότητα του ποσοστού αυτών που θα μπορούσαν να εργαστούν από το σπίτι θεωρούμε ότι αποτελεί έναν πρώτο έλεγχο της αξιοπιστίας των αποτελεσμάτων που παρουσιάσαμε και δείχνει ότι η διάρθρωση των αγορών εργασίας στη χώρα μας δεν αλλάζει δραστικά βραχυχρόνια. Ενδεικτικά, στο Διάγραμμα 1 πιο πάνω φαίνεται η διαχρονική εξέλιξη του συνολικού ποσοστού των απασχολούμενων που θα μπορούσαν να εργαστούν από το σπίτι και το αντίστοιχο ανά φύλο. Είναι εμφανές ότι υπάρχει μια σχετική σταθερότητα και πέρα από τις αναμενόμενες εποχικές διακυμάνσεις δεν παρατηρούνται έντονες μεταβολές.

4. Συμπεράσματα και αρχές πολιτικής

Η εργασία αυτή είναι η πρώτη που προσπαθεί να υπολογίσει τον αριθμό των απασχολούμενων που θα μπορούσαν θεωρητικά να εργαστούν από το σπίτι στην Ελλάδα. Υιοθετήθηκε μεθοδολογία που ήδη έχει εφαρμοστεί σε ανεπτυγμένες χώρες και τα αποτελέσματα είναι σε γενικές γραμμές παραπλήσια με αυτά των ανεπτυγμένων χωρών. Εκτιμάται ότι σχεδόν το ένα τρίτο των απασχολούμενων θα μπορούσαν να ερ-

γαστούν κατ' οίκον. Ωστόσο, εντοπίζονται σημαντικές διαφορές μεταξύ γυναικών (υψηλότερο ποσοστό) και ανδρών (χαμηλότερο), κατά επάγγελμα με τα λεγόμενα επιστημονικά επαγγέλματα να υπερέρχουν των χειρονακτικών και κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και τομέα.

Το θέμα απέκτησε ξαφνικά έντονο ενδιαφέρον με την εμφάνιση της πανδημίας του κορωνοϊού, και τις προτάσεις που αναλήφθηκαν για περιορισμό της μετάδοσής του, μεταξύ άλλων, με την εργασία από το σπίτι προκειμένου να τηρείται η αναγκαία κοινωνική αποστασιοποίηση. Οι παραπάνω εκτιμήσεις δείχνουν ότι υπάρχουν περιθώρια επέκτασης του θεσμού της εργασίας από το σπίτι. Ωστόσο, η όποια απόπειρα μόνιμης επέκτασής της, πέρα από τις αντιδράσεις που προκαλεί από συνδικαλιστές και άλλους εμπλεκόμενους, απαιτεί προσεκτικά βήματα, καθώς μπορεί να διευρύνει τις υφιστάμενες ανισότητες μεταξύ καλών και λιγότερο καλών θέσεων εργασίας, ενώ μπορεί να βλάψει την αποτελεσματική απασχόληση κάποιων εργαζομένων. Η παραγωγικότητα της εργασίας από το σπίτι δεν είναι αναγκαστικά και μόνιμα η ίδια με αυτή στον τόπο εργασίας. Χρειάζεται ορθολογική ρύθμιση της οικιακής εργασίας λαμβάνοντας υπόψη, πέρα από τη γνώμη των εμπλεκόμενων, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και τη λειτουργία των επιμέρους αγορών εργασίας. Ο βαθμός επέκτασης της εργασίας από το σπίτι εξαρτάται και από τις τεχνολογικές δυνατότητες της χώρας, οι οποίες, αν και βελτιώνονται, σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές παραμένουν ακόμη περιορισμένες.

Επίσης, είναι σκόπιμο να λαμβάνονται υπόψη και οι αλληλεπιδράσεις από την απόφαση για εργασία από το σπίτι. Για παράδειγμα, η ευρεία εφαρμογή της εργασίας από το σπίτι για κάποια επαγγελματική ομάδα ενδέχεται να απαιτεί και την παραμονή στο σπίτι για άλλα μέλη του νοικοκυριού. Σε άλλες περιπτώσεις, η εργασία από το σπίτι μπορεί να έχει σημαντικά αμοιβαία οφέλη για τους εργαζόμενους και τους εργοδότες και να βοηθήσει στην επαγγελματική ενσωμάτωση ατόμων με κινητικά προβλήματα, καθώς και να διευρύνει την περίοδο λοχείας. Εντούτοις, είναι απαραίτητο το κόστος της (εξοπλισμός, αυξημένες λειτουργικές δαπάνες σπιτιού λόγω μεγαλύτερης παραμονής) να το επωμίζεται ο εργοδότης. Επιπλέον, είναι αναγκαίο να γίνεται αυστηρή τήρηση του ωραρίου εργασίας και αυτό να μην διευρύνεται με το πρόσχημα της παραμονής στο σπίτι, ενώ ουσιαστική σημασία έχουν και οι συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας στο σπίτι.

Όπως κάθε τι καινούργιο, έτσι και η εργασία από το σπίτι, που αποτελεί μια εκδήλωση ευκαμψίας στην αγορά εργασίας, έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Εφόσον υπάρξει πολιτική βούληση μπορεί να

διαμορφωθεί το αναγκαίο νομικό πλαίσιο, το οποίο να διασφαλίζει τα δικαιώματα του εργαζόμενου και να μην δυσχεραίνει την επιλογή εργασίας από το σπίτι για τις επιχειρήσεις. Η πρόσφατη εμπειρία έδειξε ότι η εργασία από το σπίτι σε ακραίες περιστάσεις, όπως η πανδημία του κορωνοϊού COVID-19, είναι απαραίτητη τόσο για ψυχολογικούς όσο και για οικονομικούς λόγους.

Βιβλιογραφία

Barrot, J.-N., Grassi, B. and Sauvagnat, J. (2020), 'Sectoral effects of social distancing', *Covid Economics* 3.

Boeri, T., Caiumi, A. and Paccagnella, M. (2020), 'Mitigating the work security trade-off while rebooting the economy', *Covid Economics* 2.

Dingel, J. and Neiman, B. (2020a), 'How many jobs can be done at home?', *Covid Economics* 1.

Dingel, J. and Neiman, B. (2020b), 'How many jobs can be done at home?', *Becker Friedman Institute White Paper*.

Gottlieb, C., Grobovšek, J. and Poschke, M. (2020), 'Working from home across countries', *Covid Economics* 8.

Hensvik, L., Le Barbanchon, T. and Rathelot, R. (2020), 'Which jobs are done from home? Evidence from the American time use survey', *IZA Discussion Paper* 13138.

Saltiel, F. (2020), 'Who can work from home in developing countries?' Από <<https://sites.google.com/view/fernandosaltiel/>>.

Τουρισμός και κορωνοϊός: Οι επιδράσεις στην ελληνική οικονομία και ο αντισταθμιστικός ρόλος του δημόσιου τομέα

Νικόλαος Ροδουσάκης*

Γιώργος Σώκλης**

Περίληψη

Το παρόν άρθρο εκτιμά τη συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία και τις επιπτώσεις που θα έχει στο ΑΕΠ, την απασχόληση και τον εξωτερικό τομέα μια πιθανή κατάρρευση των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων της χώρας λόγω της εξάπλωσης του νέου κορωνοϊού (COVID-19). Σε αντίθεση με ό,τι συνήθως υποστηρίζεται, εκτιμούμε ότι η σχετική συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι μεν υψηλότερη από τον μέσο όρο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά σε απόλυτη αντιστοιχία με αυτή των άλλων χωρών του ευρωπαϊκού Νότου. Περαιτέρω, η εκτίμηση των μοναδιαίων επιδράσεων των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων και των κρατικών καταναλωτικών δαπανών στην ελληνική οικονομία στη βάση του σραφφαϊανού πολλαπλασιαστή καταδεικνύει ότι οι κρατικές δαπάνες έχουν σημαντικά ισχυρότερες πολλαπλασιαστικές επιδράσεις σε σχέση με αυτές της τουριστικής ζήτησης. Συνεπώς, οι βασιζόμενες σε υπερεκτίμηση του ρόλου του τουρισμού προβλέψεις για συγκριτικά υψηλότερη ύφεση στην ελληνική οικονομία, δεν φαίνεται να ευσταθούν.

Λέξεις-κλειδιά: Διεθνείς ταξιδιωτικές εισπράξεις, ελληνική οικονομία, κορωνοϊός, σραφφαϊανός πολλαπλασιαστής, συμβολή του τουρισμού στην οικονομία.

Ταξινόμηση JEL: C67, D57, E11, E12, E61, Z32

Εισαγωγή

Ο τουριστικός τομέας αναμένεται να αντιμετωπίσει ένα από σημαντικότερα πλήγματα από τη διεθνή εξά-

πλωση του νέου κορωνοϊού (COVID-19). Στη βάση αυτή τα επιτακτικά ερωτήματα που απασχολούν τον δημόσιο διάλογο στη χώρα μας δύναται να συνοψιστούν ως εξής:

- Ποια είναι η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία;
- Σε ποιο βαθμό είναι εκτεθειμένη η οικονομία σε μια ενδεχόμενη κατάρρευση της τουριστικής ζήτησης;
- Σε ποιο βαθμό μπορεί η κρατική παρέμβαση να αντισταθμίσει τις όποιες απώλειες;
- Ποιο θα είναι, εν τέλει, το εύρος της ενδεχομένης ύφεσης στην ελληνική οικονομία;

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να απαντήσει εμπεριστατωμένα στα παραπάνω ερωτήματα, αναδεικνύοντας την πραγματική συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία, τις πραγματικές διαστάσεις των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων μιας ενδεχόμενης κατάρρευσης της τουριστικής ζήτησης στο ΑΕΠ, την απασχόληση και το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της οικονομίας, και, ταυτοχρόνως, τον αντισταθμιστικό ρόλο που δύναται να διαδραματίσει ο δημόσιος τομέας.

Το υπόλοιπο του παρόντος άρθρου δομείται ως εξής: Η Ενότητα 1 συνοψίζει την πορεία του ελληνικού τουρισμού μέχρι την εμφάνιση του COVID-19. Η Ενότητα 2 αναλύει το ζήτημα της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία. Η Ενότητα 3 συγκρίνει τις αρνητικές επιδράσεις της συρρίκνωσης του τουρισμού στην οικονομία με τις θετικές επιδράσεις μιας επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής, εκτιμώντας με αυτό τον τρόπο και το εύρος της ενδεχομένης ύφεσης. Τέλος, συνοψίζονται τα συμπεράσματα της συνολικής διερεύνησης.

1. Η πορεία του ελληνικού τουρισμού μέχρι την εμφάνιση του COVID-19

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος (ΤτΕ), οι διεθνείς ταξιδιωτικές εισπράξεις της χώρας το 2019 έφθασαν τα €18,179 δισ., καταγράφοντας αύξηση κατά 13,0% σε σχέση με το προηγούμενο

* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ). Email: nrodousakis@kepe.gr

** Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ). Email: gsoklis@kepe.gr

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων και δεν αντανakλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

έτος, ενώ οι διεθνείς ταξιδιωτικές αφίξεις έφθασαν τα 34,005 εκατ., σημειώνοντας αύξηση κατά 2,8% σε σχέση με το προηγούμενο έτος¹. Περαιτέρω, κατά το α' δίμηνο του 2020, οι διεθνείς ταξιδιωτικές εισπράξεις της χώρας έφθασαν τα €527 εκατ., σημειώνοντας αύξηση κατά 22,9% σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους, ενώ οι διεθνείς ταξιδιωτικές αφίξεις έφθασαν τις 1,417 εκατ., σημειώνοντας αύξηση κατά 21,8% σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους. Όλα τα παραπάνω προμήνυαν ότι, υπό κανονικές συνθήκες, το 2020 θα ήταν άλλη μια «καλή χρονιά» για τον ελληνικό τουρισμό.

2. Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία

2.1. Προβλήματα εκτίμησης της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία

Η σύγχρονη αναγνωρισμένη προσέγγιση για την εκτίμηση της συμβολής του τουριστικού τομέα στην οικονομία είναι μέσω του συστήματος των Δορυφόρων Λογαριασμών Τουρισμού (ΔΛΤ), μέσω των οποίων εκτιμάται η τουριστική Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία, το τουριστικό Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν και ο δείκτης της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία (tourism ratio). Ο δείκτης της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία, ο οποίος ορίζεται ως ο λόγος της συνολικής (εισερχόμενης και εσωτερικής) τουριστικής κατανάλωσης προς τη συνολική προσφορά της οικονομίας, αποτελεί έναν διεθνώς αναγνωρισμένο δείκτη μέτρησης του ειδικού βάρους του τουριστικού τομέα σε μια οικονομία². Η Ελλάδα είναι από τις λίγες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) που δεν έχει ακόμα αναπτύξει σύστημα ΔΛΤ και, επομένως, δεν υπάρχει ακριβής εκτίμηση για το ύψος της τουριστικής ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας και του τουριστικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος στην ελληνική οικονομία, ενώ, κατά καιρούς, δημοσιεύονται εκτιμήσεις για τη συμβολή του ελληνικού τουρισμού στο ΑΕΠ της οικονομίας, οι οποίες μπορεί κυμαίνονται από το 10% έως το 30%, ή και ακόμα υψηλότερα. Ως εκ τούτου, δεν υπάρχει ακριβής εικόνα για την πραγματική συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία.

Εάν εξετάσουμε τα στοιχεία του τομέα «Διαμονή και Εστίαση», ο οποίος είναι ο κατεξοχήν τομέας που συνδέεται με τις τουριστικές δραστηριότητες, τότε, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα σχετικά στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), τα οποία αφορούν το έτος 2017, ο εν λόγω τομέας αποτελούσε το 6,8% της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας και το 8,6% της απασχόλησης της ελληνικής οικονομίας³. Ωστόσο, δεν αποτελούν όλες οι δραστηριότητες του εν λόγω τομέα τουριστική παραγωγή, ενώ υπάρχουν και άλλοι τομείς των οποίων μέρος των δραστηριοτήτων μπορούν να χαρακτηριστούν ως τουριστικές. Συνεπώς, έως ότου αναπτυχθεί ο ελληνικός ΔΛΤ, δεν μπορούμε να έχουμε ακριβή εικόνα για το ύψος της τουριστικής παραγωγής της χώρας.

Από την άλλη πλευρά, όμως, διαθέτουμε επαρκή δεδομένα για την τουριστική δαπάνη στη χώρα μας και, άρα, μπορούμε να έχουμε μια εκτίμηση του "tourism ratio" στην ελληνική οικονομία. Η εισερχόμενη τουριστική δαπάνη της χώρας δύναται να προσεγγιστεί μέσω των ταξιδιωτικών εισπράξεων της χώρας που εκτιμώνται μέσω της «Έρευνας Συνόρων» της ΤτΕ, ενώ μια εκτίμηση της εσωτερικής τουριστικής δαπάνης έχουμε μέσω της «Έρευνας Ποιοτικών Χαρακτηριστικών Ημεδαπών Τουριστών (Έρευνα Διακοπών)» της ΕΛΣΤΑΤ. Τα τελευταία διαθέσιμα δεδομένα της «Έρευνας Διακοπών» της ΕΛΣΤΑΤ αφορούν το έτος 2018 και, συνεπώς, θα προβούμε σε εκτίμηση του "tourism ratio" για αυτό το έτος. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΤτΕ, οι ταξιδιωτικές εισπράξεις για το έτος 2018 έφθασαν τα €16,086 δισ., ενώ, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, η δαπάνη των ημεδαπών τουριστών για προσωπικά ταξίδια στο εσωτερικό το 2018 έφθασε τα €1,715 δισ., και το σύνολο των δαπανών των ημεδαπών τουριστών για επαγγελματικά ταξίδια έφθασε τα €132,572 εκατ. Από τα παραπάνω εκτιμούμε ότι η εγχώρια τουριστική δαπάνη είναι της τάξης των περίπου €17,9 δισ⁴.

Η πρακτική που συνήθως ακολουθείται για την εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι να διαιρείται η εγχώρια τουριστική δαπάνη με το ΑΕΠ της οικονομίας. Μια τέτοια εκτίμηση θα έδινε μια συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία για το έτος 2018 της τάξης του 9,7%. Ωστόσο, αυτή η πρακτική, παρόλο που χρησιμοποιείται συχνά πριν την ανάπτυξη του εργαλείου των

1. Για μια αναλυτική επισκόπηση της πορείας του ελληνικού τουρισμού το 2019, βλέπε Βαγιονής και Σώκλης (2020), ενώ για μια ανάλυση της πορείας του ελληνικού τουρισμού το 2018, βλέπε Βαγιονής και Σώκλης (2019).

2. Βλέπε, π.χ., Eurostat (2019).

3. Τα αντίστοιχα μεγέθη που αφορούν τους τομείς που συνδέονται με δραστηριότητες του δημόσιου τομέα είναι 20,3% (Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία) και 21,5% (απασχόληση), αντιστοίχως.

4. Αναφερόμαστε σε εκτίμηση διότι η ταξιδιωτική είσπραξη δεν ταυτίζεται με την έννοια της τουριστικής δαπάνης.

ΔΛΤ, πλέον θεωρείται ότι είναι παραπλανητική και ότι υπερεκτιμά τη συμβολή του τουρισμού στην οικονομία⁵. Πράγματι, η εγχώρια τουριστική δαπάνη περιλαμβάνει, για παράδειγμα, και κατανάλωση εισαγόμενων προϊόντων, τα οποία προφανώς δεν περιλαμβάνονται στο ΑΕΠ της οικονομίας. Περαιτέρω, η ως άνω μέτρηση δεν λαμβάνει υπόψη τις ενδιάμεσες αναλώσεις που χρησιμοποιούνται για να παραχθεί το τουριστικό προϊόν που απαιτείται για την κάλυψη της τουριστικής ζήτησης, οι οποίες προφανώς συμπεριλαμβάνουν και εισαγόμενες εισροές. Συνεπώς, η έκφραση των τουριστικών δαπανών ως ποσοστού του ΑΕΠ δεν αποτελεί κατάλληλο δείκτη για την εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία.

2.2. Υπολογισμός της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία

Όπως αναφέραμε στα προηγούμενα, ο δείκτης που είναι κατάλληλος για τη μέτρηση της συμβολής του τουρισμού στην οικονομία και είναι συμβατός με τα διεθνή εθνικολογιστικά πρότυπα είναι ο “tourism ratio”. Μια εκτίμηση του “tourism ratio” της ελληνικής οικονομίας για το 2018 μπορεί να γίνει χρησιμοποιώντας την παραπάνω προσέγγιση της εγχώριας τουριστικής δαπάνης (€17,9 δις), καθώς και τη συνολική προσφορά στην οικονομία. Δεδομένης, τώρα, της συνολικής προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών στην ελληνική οικονομία για το έτος 2018, όπως προκύπτει από τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, έπεται ότι η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία, όπως προκύπτει από την εκτίμηση του “tourism ratio” είναι της τάξης του 4,6%, ενώ, αν υποθέσουμε ότι τα λοιπά στοιχεία της μη συνυπολογισθείσας τουριστικής κατανάλωσης μπορεί να φτάσουν έως και το 1/5 της εγχώριας τουριστικής δαπάνης, τότε ο “tourism ratio” της ελληνικής οικονομίας μπορεί να φτάνει έως και το 5,6%⁶.

Το εν λόγω μέγεθος μπορεί να φαίνεται «μικρό» σε σχέση με όσα συνήθως δημοσιεύονται για τη συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία, αλλά είναι σε απόλυτη αντιστοιχία με τα σχετικά μεγέθη που ανακοινώνουν και άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής

Πίνακας 1 Η συμβολή του τουρισμού στην Ελλάδα και σε ανταγωνίστριες χώρες

Χώρα	Tourism ratio
Ελλάδα	4,6%-5,6%*
Ισπανία	5,1%
Ιταλία	3,9%
Μάλτα	5,8%
Πορτογαλία	5,6%
ΕΕ	3,4%

Πηγή: Eurostat, *Tourism Satellite Accounts*, 2019 Edition.

* Εκτίμηση των συγγραφέων.

Ένωσης (ΕΕ). Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται τα αντίστοιχα μεγέθη που αφορούν επιλεγμένες, τουριστικά ανταγωνίστριες, χώρες, ήτοι την Ισπανία, την Ιταλία, τη Μάλτα, την Πορτογαλία, καθώς και ο μέσος όρος των χωρών της ΕΕ, όπως προκύπτουν από πρόσφατο δελτίο της Eurostat (2019).

Όπως παρατηρούμε, η συμβολή του τουρισμού στις εν λόγω οικονομίες κυμαίνεται στο εύρος 3,9% (Ιταλία) έως 5,8% (Μάλτα), ενώ ο αντίστοιχος μέσος όρος των χωρών της ΕΕ είναι της τάξης του 3,4%. Όπως παρατηρούμε, η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι σημαντικά υψηλότερη (μεσοσταθμικά κατά περίπου 50%) από τον μέσο όρο των χωρών της ΕΕ, αλλά σε απόλυτη αντιστοιχία με αυτήν των άλλων χωρών του ευρωπαϊκού Νότου. Συνεπώς, η εκτίμησή μας για τη συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία (4,6%-5,6%) είναι απολύτως ρεαλιστική και σε αντιστοιχία με τις σχετικές εκτιμήσεις άλλων χωρών της ΕΕ.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία δεν θα πρέπει να συγχέεται

5. Βλέπε, π.χ., Hackl and Chatzimarínakis (2017).

6. Λόγω του ότι, αφενός η ταξιδιωτική εισπράξη δεν ταυτίζεται με την έννοια της τουριστικής δαπάνης, και αφετέρου η έννοια της τουριστικής δαπάνης δεν ταυτίζεται με την έννοια της τουριστικής κατανάλωσης, η εκτίμηση του “tourism ratio” δεν μπορεί να είναι απόλυτα ακριβής έως ότου καταρτιστεί ο ελληνικός ΔΛΤ. Για παράδειγμα, η εκτίμησή μας, από τη μια πλευρά, υποεκτιμά τον «τουριστικό λόγο» λόγω του ότι στην τουριστική κατανάλωση πρέπει να συμπεριληφθούν, π.χ., οι δαπάνες για υπηρεσίες που συνδέονται με κατοικίες διακοπών για ίδιο λογαριασμό και τουριστικές κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος, ενώ, από την άλλη πλευρά, υπερεκτιμά τον «τουριστικό λόγο» λόγω του ότι δεν αντιστοιχούν όλες οι ταξιδιωτικές εισπράξεις στην έννοια της τουριστικής κατανάλωσης. Έτσι εάν, λόγου χάρη, υποθέσουμε ότι η μη συνυπολογισθείσα συνιστώσα της τουριστικής κατανάλωσης είναι της τάξης του 20% της εγχώριας τουριστικής δαπάνης (το αντίστοιχο ποσοστό για την Ισπανία και την Πορτογαλία είναι 13% και 7%, αντίστοιχα), και αγνοήσουμε την υπερεκτίμηση που προκαλείται από τις ταξιδιωτικές εισπράξεις, τότε ο “tourism ratio” της ελληνικής οικονομίας θα έφτανε στο 5,6%.

με τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις που προκαλούνται από μεταβολές στην τουριστική ζήτηση. Δηλαδή, ένας πολλαπλασιασμός της εκτιμηθείσας συμβολής του τουρισμού στην οικονομία με τον λεγόμενο «τουριστικό πολλαπλασιαστή» δεν αποτελεί έναν βάσιμο τρόπο εκτίμησης της συνολικής συμβολής του τουρισμού στην οικονομία. Η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία δίνεται από τον «tourism ratio» και από την εκτίμηση της τουριστικής Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας και του τουριστικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος μέσω των ΔΛΤ. Από την άλλη πλευρά, οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις εκτιμούν, σταθερών όλων των άλλων μεταβλητών, τις μεταβολές σε μεγέθη όπως το προϊόν και η απασχόληση των διαφόρων τομέων της οικονομίας που προκαλούνται, μέσω των υφιστάμενων διασυνδέσεων μεταξύ των τομέων της οικονομίας, από μία μεταβολή της τουριστικής ζήτησης. Ωστόσο, όπως η μεταβολή της τουριστικής ζήτησης προκαλεί μεταβολή στο προϊόν και στην απασχόληση (και) άλλων τομέων της οικονομίας, έτσι και η μεταβολή της ζήτησης για άλλα εμπορεύματα και υπηρεσίες προκαλεί μεταβολή (και) του τουριστικού προϊόντος και της απασχόλησης. Για παράδειγμα, σε πρόσφατη *Ανάλυση Επικαιρότητας* του ΚΕΠΕ εκτιμήσαμε ότι το 5,7% της αύξησης του ΑΕΠ που προκαλείται από μια αύξηση των κρατικών καταναλωτικών δαπανών αφορά τον τομέα «Διαμονή και Εστίαση»⁷. Οι ως άνω μεταβολές μέσω των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων συνιστούν μια ανάλυση συμπεριφοράς του οικονομικού συστήματος και δεν μπορούν να συναθροιστούν στη συμβολή ενός τομέα στο ΑΕΠ, καθώς κάτι τέτοιο θα παραβίαζε βασικές εθνολογιστικές ταυτότητες. Πολλώ δε μάλλον, δεν μπορεί να συναθροιστεί ως συμβολή στο ΑΕΠ η συνολική τουριστική ζήτηση πολλαπλασιασμένη με τον «τουριστικό πολλαπλασιαστή», καθώς, πέραν όσων ήδη επισημάναμε, μια τέτοια εκτίμηση είναι ως εάν να θεωρεί ότι το προηγούμενο έτος δεν υπήρχε τουριστικός τομέας στην οικονομία (μηδενική τουριστική ζήτηση), ενώ οι πολλαπλασιαστές εκτιμούν, εκ κατασκευής, επιδράσεις μεταβολών στη ζήτηση.

3. Οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του τουρισμού στην ελληνική οικονομία

3.1. Ο σφαφραϊανός πολλαπλασιαστής

Στα επόμενα αναλύουμε τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις του τουρισμού στην ελληνική οικονομία. Συ-

γκεκριμένα, εκτιμούμε τις επιπτώσεις που θα έχει η μείωση των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων στο ΑΕΠ, την απασχόληση και το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της ελληνικής οικονομίας, όπως προκύπτουν από εμπειρικές μετρήσεις που έγιναν στη βάση ενός υποδείγματος πολλαπλασιαστικών επιδράσεων το οποίο βασίζεται στην έννοια του «σφαφραϊανού πολλαπλασιαστή».

Ο εν λόγω πολλαπλασιαστής δεν συνιστά βαθμωτό μέγεθος αλλά τετραγωνική μήτρα των παραγόμενων εμπορευμάτων (τομέων) της οικονομίας, τα στοιχεία της οποίας εξαρτώνται από: (i) τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής, (ii) την κατανομή του εισοδήματος (τις τιμές των εμπορευμάτων), (iii) τις ροπές προς αποταμίευση ανά μορφή εισοδήματος, και (iv) τις συνθέσεις της κατανάλωσης ανά μορφή εισοδήματος. Ειδικότερα, περιέχει ως ειδικές περιπτώσεις του τον κενσιανό πολλαπλασιαστή της συνήθους μακροοικονομικής θεωρίας, τις μαρξιανές παραλλαγές του τελευταίου, και, τέλος, τους πολλαπλασιαστές της παραδοσιακής ανάλυσης εισροών-εκροών⁸.

Ως εκ τούτου, το αναλυτικό πλαίσιο των εκτιμήσεών μας έχει εκτεθεί λεπτομερώς στα Mariolis και Soklis (2015) και Mariolis *et al.* (2018). Η βασική εξίσωση που προκύπτει από αυτή την ανάλυση είναι η

$$y = Pd$$

όπου P είναι η $n \times n$ μήτρα των πολλαπλασιαστών που συνδέουν το $n \times 1$ διάνυσμα της αυτόνομης ζήτησης (κρατικές δαπάνες, επενδύσεις και εξαγωγές), d , με το $n \times 1$ διάνυσμα του καθαρού προϊόντος, y , ενώ n είναι ο αριθμός των παραγόμενων εμπορευμάτων (τομέων) της οικονομίας.

Τέλος, τα αναγκαία στατιστικά στοιχεία αντλήθηκαν από τους πρόσφατους Πίνακες Προσφοράς και Χρήσεων της ελληνικής οικονομίας του έτους 2015, ο οποίοι απεικονίζουν εξήντα τέσσερα (64) παραγόμενα εμπορεύματα (αγαθά και υπηρεσίες) και αντίστοιχους τομείς⁹.

3.2. Οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων

Συνοπτικά, η ανάλυση έδειξε ότι, για κάθε €1 δις. απώλειας διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων, προκαλείται μία συνολική (άμεση και έμμεση):

7. Βλέπε Ροδουσάκης και Σώκλης (2020β).

8. Η έννοια του σφαφραϊανού πολλαπλασιαστή συγκροτήθηκε θεωρητικά και αναλυτικά βάσει των Kurz (1985), Metcalfe and Steedman (1981) και Mariolis (2008). Για εμπειρικές εφαρμογές του, βλέπε, π.χ., Mariolis and Soklis (2018) και Mariolis *et al.* (2018).

9. Βλέπε Ροδουσάκης και Σώκλης (2020α).

Πίνακας 2 Ανά εμπόρευμα κατανομή της απώλειας στο ΑΕΠ

Εμπόρευμα	Κατανομή απώλειας στο ΑΕΠ
Διαμονή και εστίαση	53,1%
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	11,4%
Χερσαίες μεταφορές	8,4%
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	4,3%
Τέχνες και ψυχαγωγία	4,2%
Αεροπορικές μεταφορές	4,2%
Λοιπά εμπορεύματα	14,4%

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων.

Πίνακας 3 Ανά τομέα κατανομή της απώλειας στην απασχόληση

Τομέας	Κατανομή απώλειας στην απασχόληση
Διαμονή και εστίαση	31,0%
Γεωργία	17,9%
Χερσαίες μεταφορές	5,9%
Προσωπικές υπηρεσίες	5,9%
Τρόφιμα	4,2%
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	4,1%
Λοιποί τομείς	31,0%

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων.

Πίνακας 4 Ανά εμπόρευμα κατανομή της επιβάρυνσης στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

Εμπόρευμα	Κατανομή της επιβάρυνσης του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών
Διαμονή και εστίαση	67,7%
Χερσαίες μεταφορές	10,9%
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	9,4%
Ορυκτά	-7,0%
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο	5,8%
Αεροπορικές μεταφορές	5,2%
Λοιπά εμπορεύματα	8,0%

Πηγή: Εκτιμήσεις των συγγραφέων.

Στους Πίνακες 2-4 παρουσιάζονται η ανά εμπόρευμα (τομέα) κατανομή της απώλειας στο ΑΕΠ (στην απασχόληση) και η ανά εμπόρευμα κατανομή της επιβάρυνσης στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, αντίστοιχα.

3.3. Οι αρνητικές επιπτώσεις της μείωσης των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων

Λαμβάνοντας υπόψη τα έως σήμερα διαθέσιμα στοιχεία για το ύψος του ΑΕΠ, της απασχόλησης και του ελλείμματος στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών της οικονομίας για το έτος 2019, εκτιμούμε ότι για κάθε €1 δισ. απώλειας διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων, προκαλείται μία συνολική (άμεση και έμμεση):

- μείωση του ΑΕΠ της χώρας κατά περίπου 0,57%,
- μείωση της απασχόλησης στην οικονομία κατά περίπου 0,61%,
- αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου 38,9%.

Ειδικότερα, από την ανάλυση των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων των τουριστικών εισπράξεων της χώρας προκύπτει ότι μια μείωση των εισπράξεων κατά 50% θα προκαλέσει μία *ceteris paribus*:

- μείωση του ΑΕΠ της χώρας κατά περίπου 5,2%,
- μείωση της απασχόλησης στην οικονομία κατά περίπου 5,6%,
- αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου €6,113 δισ.

- μείωση του ΑΕΠ της οικονομίας κατά περίπου €1,076 δισ,
- μείωση της απασχόλησης στην οικονομία κατά περίπου 26.403 απασχολούμενους,
- επιβάρυνση του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου €675,52 εκατ., εκ των οποίων πάνω από τα 2/3 οφείλονται σε απώλειες καθαρών εισπράξεων από υπηρεσίες διαμονής και εστίασης.

Τέλος, στο ακραίο υποθετικό σενάριο που χαθούν όλες οι τουριστικές εισπράξεις που είχε η χώρα το προηγούμενο έτος, θα προκληθεί μία *ceteris paribus*:

- μείωση του ΑΕΠ της χώρας κατά περίπου 10,4%,
- μείωση της απασχόλησης στην οικονομία κατά περίπου 11,2%,
- αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου €12,226 δις.

3.4. Σύγκριση μεταξύ των επιδράσεων της μείωσης των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων και της αύξησης των κρατικών καταναλωτικών δαπανών

Για κάθε €1 εκατ. αύξησης των κρατικών δαπανών, προκαλείται μία συνολική (άμεση και έμμεση)

- αύξηση του ΑΕΠ της οικονομίας κατά περίπου €1,487 εκατ.,
- αύξηση της απασχόλησης στην οικονομία κατά περίπου 33,524 απασχολούμενους,
- επιβάρυνση του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου €0,359 εκατ.

Από την παρούσα σύγκριση προκύπτει, λοιπόν, ότι οι μοναδιαίες πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των κρατικών δαπανών στην ελληνική οικονομία είναι ισχυρότερες από αυτές του τουριστικού τομέα. Περαιτέρω, για να δώσουμε μια εικόνα του σχετικού ειδικού βάρους του δημόσιου τομέα σε σχέση με τον τουριστικό, σημειώνουμε ότι, σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα σχετικά στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, τα οποία αφορούν το έτος 2017, οι τομείς που συνδέονται με δραστηριότητες του δημόσιου τομέα συνιστούν το 20,3% της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας και το 21,5% της απασχόλησης της ελληνικής οικονομίας. Συνεπώς, στον βαθμό που εξασφαλιστεί ο αναγκαίος δημοσιονομικός χώρος, η τόνωση της ζήτησης μέσω κρατικών δαπανών (με ταυτόχρονη άσκηση κατάλληλων αναδιανεμητικών κλαδικών πολιτικών) είναι εφικτό να αντισταθμίσει σημαντικό μέρος των αρνητικών επιπτώσεων της μείωσης των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων.

3.5. Προβλέψεις για την ύφεση και η επίδραση των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων

Σύμφωνα με τις εαρινές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η πανδημία του κορωνοϊού βυθίζει την ευρωπαϊκή οικονομία το 2020 και ακόμη περισσότερο

την ελληνική. Στην Ελλάδα το ΑΕΠ προβλέπεται να υποχωρήσει 9,7%, έναντι υποχώρησης 7,7% στην Ευρωζώνη και 7,4% στο σύνολο της ΕΕ. Αντιστοίχως, στην πρόσφατη έκθεση *World Economic Outlook*, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) προβλέπει ύφεση 10% για φέτος, τη μεγαλύτερη από κάθε άλλο ανεπτυγμένο οικονομικά κράτος-μέλος του Ταμείου με την εξαίρεση του Σαν Μαρίνο. Βασικό επιχείρημα και των δύο είναι η μεγάλη εξάρτηση της ελληνικής οικονομίας από τον τουρισμό και, ως εκ τούτου, η αρνητική επίδραση των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων. Δεδομένου, όμως ότι: (α) η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία είναι αντίστοιχη των υπολοίπων χωρών του ευρωπαϊκού Νότου, (β) στο υποθετικό ακραίο σενάριο κατά το οποίο θα χαθούν όλες οι τουριστικές εισπράξεις η μείωση του ΑΕΠ της χώρας θα είναι περίπου 10,4%, και (γ) ένα μέρος των απωλειών αυτών δύναται να αναπληρωθεί από την αύξηση των κρατικών καταναλωτικών δαπανών, οι εκτιμήσεις του Υπουργείου Οικονομικών για ύφεση 5% έως 7% φαίνονται, με τα σημερινά δεδομένα, πιο βάσιμες. Το συμπέρασμα αυτό συμφωνεί με τις πρόσφατες προβλέψεις του ΚΕΠΕ για το συνολικό αποτύπωμα της πανδημίας στην ελληνική οικονομία¹⁰.

3.6. Συμπεράσματα

Στον παρόν άρθρο αναλύσαμε τη συμβολή του τουριστικού τομέα στην ελληνική οικονομία και τις επιδράσεις που θα έχει σε αυτή η συρρίκνωση της τουριστικής ζήτησης το 2020 λόγω της διασποράς του κορωνοϊού, ενώ αναλύθηκε ο αντισταθμιστικός ρόλος του δημόσιου τομέα στον περιορισμό της ύφεσης. Τα κύρια ευρήματα της ανάλυσής μας είναι τα εξής:

- Οι μέθοδοι που συνήθως χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση της συμβολής του τουρισμού στην ελληνική οικονομία δεν ευσταθούν και καταλήγουν σε σημαντική υπερεκτίμηση του ειδικού βάρους του τουρισμού.
- Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία, όπως προκύπτει από την εκτίμηση του λόγου της συνολικής τουριστικής κατανάλωσης προς τη συνολική προσφορά της οικονομίας (tourism ratio), είναι σημαντικά υψηλότερη από τον μέσο όρο των χωρών της ΕΕ, αλλά σε απόλυτη αντιστοιχία με τη συμβολή του τουρισμού στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου.
- Όπως προκύπτει από την εκτίμηση των πολλαπλασιαστικών επιδράσεων στην ελληνική οικονομία μέσω του σφαιραϊστικού πολλαπλασιαστή, στο υπο-

10. Βλ. Ροδουσάκης και Σώκλης (2020γ).

θετικό ακραίο σενάριο μηδενισμού των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων της χώρας, η μείωση στο ΑΕΠ της οικονομίας θα είναι, σταθερών όλων των άλλων παραγόντων, της τάξης του 10,4%, η μείωση στην απασχόληση της τάξης του 11,2% και η αύξηση του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά περίπου €12,226 δις.

- Οι πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των κρατικών καταναλωτικών δαπανών στην ελληνική οικονομία είναι σημαντικά ισχυρότερες από αυτές του τουριστικού τομέα.

Δεδομένου ότι ο δημόσιος τομέας καταλαμβάνει περί το 1/5 της ελληνικής οικονομίας σε όρους παραγωγής και απασχόλησης, η άσκηση επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη άσκηση κατάλληλων αναδιανεμητικών κλαδικών πολιτικών, είναι εφικτό να αντισταθμίσει σημαντικό μέρος των αρνητικών επιπτώσεων της μείωσης των διεθνών ταξιδιωτικών εισπράξεων. Συνεπώς, οι βασισμένες σε υπερεκτίμηση του ρόλου του τουρισμού στην ελληνική οικονομία προβλέψεις για το εύρος της ύφεσης στην ελληνική οικονομία δεν φαίνεται να ευσταθούν. Από την άλλη πλευρά, οι επιπτώσεις της ύφεσης στην απασχόληση, στον εξωτερικό τομέα, και στα δημόσια οικονομικά δεν θα πρέπει να υποτιμηθούν, ενώ το ακριβές ύψος της ύφεσης θα εξαρτηθεί και από την αντίστοιχη πορεία τόσο των επενδύσεων όσο και των λοιπών εξαγωγών της οικονομίας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Βαγιονής, Ν. και Σώκλης, Γ. (2019), Εξελίξεις στον τουριστικό τομέα της Ελλάδας, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τ. 40, σσ. 41-50.

Βαγιονής, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020), Επισκόπηση του ελληνικού τουριστικού τομέα, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τ. 41, σσ. 50-62.

Ροδουσάκης, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020α), Επιπτώσεις του COVID-19 στην Ελληνική Οικονομία: Η Ειδική Περίπτωση του Τουριστικού

Τομέα, *Αναλύσεις Επικαιρότητας*, 2/2020, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 17 Μαρτίου 2020.

Ροδουσάκης, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020β), Επιπτώσεις του COVID-19 στην Ελληνική Οικονομία: Ο Κομβικός Ρόλος του Δημόσιου Τομέα, *Αναλύσεις Επικαιρότητας*, 3/2020, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 8 Απριλίου 2020.

Ροδουσάκης, Ν. και Σώκλης, Γ. (2020γ), Επιπτώσεις του COVID-19 στην Ελληνική Οικονομία: Το Συνολικό Αποτύπωμα της Πανδημίας, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), *Αναλύσεις Επικαιρότητας*, Νο 7/2020.

Ξενόγλωσση

Eurostat (2019), *Tourism Satellite Accounts in Europe*, 2019 Edition, Statistical Reports, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Hackl, P. and Chatzimarinkis, S. (2017), *TSA for Greece: Potential and Needs*. General Report, Technical Assistance action to support tourism planning and policy for the promotion of sustainable tourism development in Greece.

Kurz, H. D. (1985), Effective demand in a "classical" model of value and distribution: the multiplier in a Sraffian framework, *The Manchester School*, 53, pp. 121-137.

Mariolis, T. (2008), Pure joint production, income distribution, employment and the exchange rate, *Metroeconomica*, 59, pp. 656-665.

Mariolis, T. and Soklis, G. (2015), The Sraffian multiplier for the Greek economy: Evidence from the Supply and Use Table for the year 2010, Centre of Planning and Economic Research (KEPE), *Discussion Paper No. 142*.

Mariolis, T. and Soklis, G. (2018), The Static Sraffian Multiplier for the Greek Economy: Evidence from the Supply and Use Table for the Year 2010, *Review of Keynesian Economics*, 6, 114-147.

Mariolis, T., Ntemiroglou, N. and Soklis, G. (2018), The Static Demand Multipliers in a Joint Production Framework: Comparative Findings for the Greek, Spanish and Eurozone Economies, *Journal of Economic Structures*, 7:18.

Metcalfe, J. S. and Steedman, I. (1981), Some long-run theory of employment, income distribution and the exchange rate, *The Manchester School*, 49, pp. 1-20.

Πρόσφατες Μελέτες και Εκθέσεις που έχουν εκδοθεί από το ΚΕΠΕ

ΜΕΛΕΤΕΣ

- No 80 I. Κωνσταντακοπούλου, Τ. Μαγδαληνού και Γ. Σκίντζη, *Διερεύνηση του εξωτερικού εμπορίου και της ανταγωνιστικότητας των εξαγωγών των χωρών της Ευρωζώνης*. Αθήνα, 2019.
- No 79 Φ. Οικονόμου, Χ. Τριαντόπουλου, *Οικονομική κρίση και καταθέσεις: Ελλάδα και Νότιος Ευρώπη*. Αθήνα, 2018.
- No 78 S. Papaioannou, Th. Tsekeris and Ch. Tassis, *Regional and sectoral efficiency of the Greek economy: Measurement and determinants*. Athens, 2017.
- No 77 I. Reziti, *Non-linear adjustment in the Greek milk market*. Athens, 2016.
- No 76 I. Κωνσταντακοπούλου, *Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: Κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα, εξαγωγές και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014*. Αθήνα, 2015.
- No 75 Τζ. Καβουνίδη, Ι. Χολέζα, *Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας*. Αθήνα, 2013.
- No 74 Σ. Παπαϊωάννου, *Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές*. Αθήνα, 2013.
- No 73 E. A. Kaditi, *Analysis of the Greek food supply chain*. Athens, 2012.
- No 72 Θ. Π. Λιανού, Τ. Καβουνίδη, *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα*. Αθήνα, 2012.
- No 71 A. Koutroulis, *Finance and economic growth: The case of Greece 1960-2005*. Athens, 2011.
- No 70 Th. Tsekeris, *Travel consumption and market competition in Greece*. Athens, 2010.
- No 69 Ι. Ρεζίτη, *Η διαδικασία μετακύλισης τιμής στον ελληνικό αγροδιατροφικό τομέα: Η περίπτωση των οπωροκηπευτικών*. Αθήνα, 2010.
- No 68 Κ. Αθανασούλη, *Η επαγγελματική μετάβαση των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών*. Αθήνα, 2010.
- No 67 Κ. Ευστρατόγλου, *Αξιολόγηση της επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2009.
- No 66 P. I. K. Prodromidis, *The spatial distribution of male and female employment and unemployment in Greece*. Athens, 2008.
- No 65 Γ. Παναγόπουλου, *Βασιλεία II: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα*. Αθήνα, 2008.
- No 64 M. G. Arghyrou, *The effects of the accession of Greece to the EMU: Initial estimates and future prospects*. Athens, 2006.
- No 63 P. I. K. Prodromidis, *A regional analysis of declared incomes in Greece*. Athens, 2006.
- No 62 Σ. Σπαθή, *Σύγκριση των αεροπορικών και ακτοπλοϊκών μεταφορών στις γραμμές εσωτερικού. Οικονομική εκτίμηση της ζήτησης*. Αθήνα, 2005.
- No 61 Κ. Ν. Κανελλόπουλου σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου, *Οικονομικές διαστάσεις της κατάρτισης ενηλίκων*. Αθήνα, 2005.
- No 60 Θ. Τερροβίτη, *Παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην Ελλάδα: Σημασία και επιπτώσεις*. Αθήνα, 2005.
- No 59 Αν. Λαμπροπούλου, *Η ελληνική γεωργία στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον*. Αθήνα, 2005.
- No 58 M. Panopoulou, *Technological change and corporate strategy in the Greek banking industry*. Athens, 2005.
- No 57 Σ. Χανδρινού, σε συνεργασία Κ. Αλτίνογλου και Α. Πεπέ, *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρα μας: Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων*. Αθήνα, 2005.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

- No 80 *Ελληνική μεταποίηση: Εξελίξεις, προοπτικές και προκλήσεις πολιτικής*, των Α. Κουτρούλη (συντονιστή), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Α. Κώτση και Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2018.
- No 79 *Εξελίξεις και προοπτικές της ναυπηγικής βιομαχανίας*, των Ε. Αθανασίου και Α. Κουτρούλη. Αθήνα, 2018.
- No 78 *Αξιολόγηση επιλεγμένων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που αφορούν στον ανταγωνισμό και οι επιπτώσεις τους σε βασικά οικονομικά μεγέθη*, των Ρ. Καραγιάννη, Α. Κώτση (συντονιστριών), Ε. Αθανασίου, Ε.Ι. Νίτση, Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2017.
- No 77 *Ο πολιτισμικός και ο θρησκευτικός τουρισμός ως συνιστώσες του εθνικού τουριστικού προϊόντος*, των Ν. Βαγιονή και Σ. Σκούλτσου. Αθήνα, 2016.
- No 76 *The emigration of Greeks and diaspora engagement policies for economic development*, by J. Cavounidis. Athens, 2016.
- No 75 *General Government Spending Review, 2013-2016: An analysis framework for Future Spending Reviews in Greece*, by Y. Monogios, E. I. Nitsi (coordinators), J. N. Anastassakou, I. Cholezas, N. C. Kanellopoulos, R. Karagiannis, I. Konstantakopoulou, V. Lychnaras and Th. Tsekeris. Athens, 2016.
- No 74 *Εμπορευματικές μεταφορές και ανάπτυξη διεθνών εφοδιαστικών κόμβων στην Ελλάδα*, του Θ. Τσέκερη. Αθήνα, 2016.
- No 73 *Αποτίμηση της απελευθέρωσης σε είκοσι επιλεγμένα επαγγέλματα*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2016.
- No 72 *Προτάσεις για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*, του Β. Καφούρου. Αθήνα, 2015.
- No 71 *Βαθμός απελευθέρωσης των επαγγελμάτων και αναμενόμενες επιπτώσεις*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη, Σ. Παπαϊωάννου και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2015.
- No 70 *The economies of the Western Balkans: Transition, growth and prospects for EU Accession*, by R. Panagiotou. Athens, 2012.
- No 69 *Η εξίσωση των ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών προς τα αντίστοιχα των ανδρών: Σημασία και επιπτώσεις*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού, Α. Κώτση. Αθήνα, 2012.
- No 68 *Αεροπορικές μεταφορές και αεροδρόμια στην Ελλάδα: Σύγχρονες εξελίξεις, οικονομική σημασία και αποδοτικότητα*, των Θ. Τσέκερη και Κ. Βογιατζόγλου. Αθήνα, 2011.
- No 67 *Συνθήκες αγοράς και ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία*, Μελετητικής Ομάδας ΚΕΠΕ, επιμέλεια Κ. Κανελλόπουλος. Αθήνα, 2011.
- No 66 *Ξενοδοχεία πολυτελείας στην Ελλάδα: Δυναμική και αναπτυξιακές δυνατότητες*, των Ν. Βαγιονή, Ε. Κασιμάτη, Β. Καφούρου. Αθήνα, 2011.
- No 65 *Αγορά εργασίας: Εξελίξεις και αρχές πολιτικής*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου, Κ. Αθανασούλη, Κ. Ευστρατόγλου, Γ. Παναγόπουλου, Π. Παπακωνσταντίνου, Π.Κ. Προδρομίδη. Αθήνα, 2010.
- No 64 *Μισθός, συντάξιμος χρόνος και συνθήκες εργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου και Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2010.
- No 63 *Μεταφορές και Οικονομία: Συμβολή, τάσεις και προοπτικές στην Ελλάδα με έμφαση στις χερσαίες μεταφορές*, των Θ. Τσέκερη και Αικ. Τσούμα. Αθήνα, 2010.
- No 62 *Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, των Σ. Σπαθή, Σ. Καραγιάννη, Ν. Γεωργικόπουλου. Αθήνα, 2010.
- No 61 *Το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα*, του Η. Πούπου. Αθήνα, 2010.
- No 60 *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα*, των Ε. Καδίτη και Ε. Νίτση. Αθήνα, 2010.
- No 59 *Size, profile and labour market analysis of immigration in Greece*, by K. Kanellopoulos, M. Gregou and A. Petralias. Athens, 2009.

- No 58 *Η εξέλιξη και προβληματισμός για την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος*, της Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2009.
- No 57 *Οικονομική και δημογραφική βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού και Α. Κώτση. Αθήνα, 2009.
- No 56 *Πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις: Εμπόριο υπηρεσιών*, του Β. Νότη. Αθήνα, 2008.
- No 55 *FYROM's transition: From Yugoslavia to the European Union?*, by R. Panagiotou. Athens, 2008.
- No 54 *Αναπτυξιακή διαδικασία και μακροχρονιότερες εξελίξεις στην οικονομική συμπεριφορά και στις οικονομικές συνθήκες*, του Λ. Αθανασίου. Αθήνα, 2007.
- No 53 *Τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο: Μια συγκριτική ανάλυση*, των Ν. Βαγιονή και Β. Καφούρου. Αθήνα, 2007.
- No 52 *Χρηματοδότηση και ασφάλιση εξαγωγικών πιστώσεων*, του Κλ. Β. Ευστρατόγλου. Αθήνα, 2007.
- No 51 *Ο ενεργειακός τομέας στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές*, του Νικηφ. Μανωλά. Αθήνα, 2007.
- No 50 *Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα στην ΕΕ-15 και δυνατότητες εφαρμογής του στην Ελλάδα*, των Αθ. Θ. Μπαλφούσια και Κ. Ν. Κωτσή. Αθήνα, 2007.
- No 49 *Αγροτικό εμπόριο Ελλάδας-Βαλκανικών χωρών: Συγκριτικό πλεονέκτημα και ανταγωνιστικότητα*, του Π. Παρασκευαΐδη. Αθήνα, 2006.
- No 48 *Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα: Εξελίξεις και προοπτικές*, του Κ. Κάρμα. Αθήνα, 2006.
- No 47 *Μέθοδοι και στρατηγικές αναδιάρθρωσης και ιδιωτικοποίησης του σιδηροδρόμου και των λιμένων Πειραιώς και Θεσσαλονίκης*, του Δ. Θ. Αθανασακόπουλου. Αθήνα, 2006.
- No 46 *Η ελληνική γεωργία ενώπιον των νέων συνθηκών και θεσμικού πλαισίου*, της Κ. Παχάκη, σε συνεργασία Π. Τονικίδου. Αθήνα, 2006.
- No 45 *Europe and the international economic environment in 2005: Recent developments and outlook*, by S. Savva-Balfoussia, E. Athanassiou, S. Karagiannis and A. Tsouma. Athens, 2006.
- No 44 *Ο συστημικός μετασχηματισμός των βαλκανικών χωρών και οι εξελίξεις στις οικονομικές ανταλλαγές με την Ελλάδα*, των Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου και Ε. Παναγιώτου. Αθήνα, 2005.
- No 43 *Εξελίξεις στην αγορά κατοικιών*, της Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. Αθήνα, 2005.

Οικονομικές εξελίξεις

